RNI NO. MAHBIL/2013/50453

પ્રબુદ્ધ જીવન

YEAR : 5 • ISSUE : 2 • MAY 2017 • PAGES 44 • PRICE 30/-

ગુજરાતી-અંગ્રેજી વર્ષ-૫ (કુલ વર્ષ-૬૫) અંક-૨ • મે, ૨૦૧૭ • પાનાં ૪૪ • કિંમત રૂા. ૩૦/-

જિન-વચન

મૃત્યુના પંજામાંથી છૂટી જવાનું સામર્થ્ય ધરાવતો હોય તે જ આવતીકાલની ઇચ્છા કરી શકે !

जस्सत्थि मच्चुणा सक्खं जस्स च ऽ त्थि पलायणं ।
जो जाणे न मरिस्सामि सो हु कंखे सुए सिया ।।
(उ. १४-२७)

જેને મૃત્યુ સાથે મૈત્રી હોય, જે મૃત્યુના પંજામાંથી છૂટીને ભાગી જવાનું સામર્થ્ય ધરાવતો હોય અને 'હું ક્યારેય મરીશ નહિ' એવું જે જાણતો હોય તે જ આવતી કાલની ઇચ્છા કરી શકે.

He who has friendship with death, who is capable of escaping from death, or who knows that he will never die, can desire to see the next day.

ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ ગ્રંથિત 'जिन वचन' માંથી

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જૈન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂક્યું એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જૈન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુન : પ્રબુદ્ધ જૈનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જૈન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
૧૯૫૩ થી

- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૫ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- ૨૦૧૭ માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૫મા વર્ષમાં પ્રવેશ
- ૨૦૧૩ એપ્રિલથી સરકારી મંજૂરી સાથે 'પ્રબુદ્ધ જીવન' એક સંયુક્ત ગુજરાતી-અંગ્રેજીમાં, એટલે ૨૦૧૩ એપ્રિલથી ગુજરાતી-અંગ્રેજી 'પ્રબુદ્ધ જીવન' વર્ષ-૫.
- કુલ ૬૫મું વર્ષ.
- ૨૦૦૮ ઑગસ્ટથી 'પ્રબુદ્ધ જીવન' અને પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંસ્થાની વેબસાઈટ ઉપરથી જોઈ-સાંભળી શકશો.
- **'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં પ્રકાશિત લેખોના વિચારો જે તે લેખકોના પોતાના છે જેની સાથે તંત્રી કે સંસ્થા સંમત છે તેમ માનવું નહીં.**

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી	(૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨)
ચંદ્રકાંત સુતરિયા	(૧૯૩૨ થી ૧૯૩૭)
રતિલાલ સી. કોઠારી	(૧૯૩૩ થી ૧૯૩૩)
તારાચંદ કોઠારી	(૧૯૩૫ થી ૧૯૩૬)
મણિલાલ મોહકમચંદ શાહ	(૧૯૩૯ થી ૧૯૫૧)
પરમાનંદ કુંવરજી કાપડિયા	(૧૯૫૧ થી ૧૯૭૧)
જટુભાઈ મહેતા	
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ	(૧૯૭૧ થી ૧૯૮૧)
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ	(૧૯૮૨ થી ૨૦૦૫)
ડૉ. ધનવંત તિલકરાય શાહ	(૨૦૦૫ થી ૨૦૧૬)

આચમન

પુષ્પ સાથે સંવાદ

સૂર્ય ઉગ્યો.

પ્રભાતે ફરવા માટે ચરણ ચાલ્યા.

રસ્તો પુષ્પોથી સુવાસિત હતો, ચરણ થંભ્યા અને પુષ્પો સાથે સંવાદ થયો.

તમે ગજબના સુવાસિત છો, આનું રહસ્ય શું?

પુષ્પો મૌન રહી વદ્યા, આમાં રહસ્ય જેવું કંઈ નથી.

હા, સુવાસિત થવાની એક ધૂન લાગી. ધૂન ગજબની હતી. સમર્પિત થયા અને સુવાસિત બની ગયા. એક વાતની સતર્કતા જરૂર રાખી. બીજાને સુવાસિત બનાવવાની ખટપટથી બચ્યા, અન્યથા સુવાસિત બનવા ન પામત. આજ છે અમારા જીવનની ગુપ્ત અથવા પ્રગટ લઘુ કથા.

મને લાગ્યું કે આ સંવાદમાં અધ્યાત્મના શાસ્ત્રોનો સાર છે. અધ્યાત્મના પ્રચારની ચિંતામાં વ્યસ્ત વ્યક્તિ જીવનભર અશાંત રહે છે. આનાથી મુક્ત થઈ સ્વયં શાંત થવા જે સમર્પિત થાય છે તે પોતે જ શાંતિ પામે છે. ***

હિન્દી : સંત અમિતાભ અનુ. : પુષ્પા પરીખ

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	લેખક	પૃષ્ઠ
૧.	શરણાગતિની અનુભૂતિ વગરનું શરણ (તંત્રીસ્થાનેથી)	ડૉ. સેજલ શાહ	૩
૨.	જાગૃતિ	ભાણદેવજી	૭
૩.	સાધકનું સંકલ્પસૂત્ર : જયવીયરાય સૂત્ર	ડૉ. રમજાન હસણિયા	૧૦
૪.	શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ કથા	પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૧૪
૫.	ઇસુનો માર્ગ, ક્રોસનો માર્ગ	ફાધર વર્ગીસ વાલેસ	૧૬
૬.	સપ્તભાષી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર સદ્ગુરુ આદેશિત સંપાદન	પ્રા. પ્રતાપકુમાર ટોલિયા	૧૮
૭.	જૈનધર્મમાં અપવાદ માર્ગનું સ્વરૂપ	ડૉ. છાયા શાહ	૨૦
૮.	ઉપનિષદમાં પંચકોશ વિદ્યા	ડૉ. નરેશ વેદ	૨૧
૯.	ચતુર્થ બાહ્યતપ રસત્યાગ	સુબોધીબેન સતીશ મસાલીઆ	૨૩
૧૦.	ક્ષણભંગુર	નટવરભાઈ દેસાઈ	૨૪
૧૧.	ગાંધીજી : સંક્ષિપ્ત પરિચય-અદ્ભુત પુસ્તકનો અદ્ભુત અનુવાદ	સોનલ પરીખ	૨૫
૧૨.	પં. હરગોવિંદદાસ શેઠ : પ્રાકૃતભાષાના અમર શબ્દકોષકાર	આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યસૂરીશ્વરજી	૨૭
૧૩.	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૨૮
૧૪.	જ્ઞાન-સંવાદ	સુબોધીબેન સતીશ મસાલીઆ	૨૯
૧૫.	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૩૦
૧૬.	શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને મળેલ અનુદાન	—	૩૨
૧૭.	A glittering sunshine of selfless compassion	Prachi Dhanwant Shah	૩૩
૧૮.	Practising Forgiveness in Difficult Situations	Dilip V. Shah	૩૫
૧૯.	Enlighten yourself by Self Study of Jainology Lesson Sixteen (Continued)	Dr. Kamini Gogri	૩૯
૨૦.	The Story of Udayan Mantri Pictorial Story	Dr. Renuka Porwal	૪૨-૪૩
૨૧.	'જો હોય મારો આ અંતિમ પત્ર તો...' : જે કંઈ કરી શકાય એ કરો – જે કંઈ થાય તે થવા દો!	ડૉ. ચંદ્રકાંત શેઠ	૪૪

મુખપૃષ્ઠ

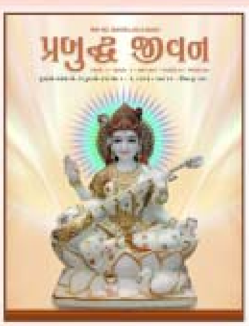

हे शारदे माँ, हे शारदे माँ,
अज्ञानता से हमें तार दे माँ।
तु स्वर की देवी है संगीत तुझसे,
हर शब्द तेरा है हर गीत तुझसे।
हम है अकेले हम है अधूरे,
तेरी शरण में हमें प्यार दे माँ ।।

Regd. With Registrar of Newspaper for India No. MAHBIL/2013/50453 ISSN 2454–7697

• 'પ્રબુદ્ધ જીવન' ગુજરાતી-અંગ્રેજી વર્ષ : ૫ (કુલ વર્ષ ૬૫) • અંક : ૨ • મે ૨૦૧૭ • વિક્રમ સંવત ૨૦૭૩ • વીર સંવત ૨૫૪૩ • વૈશાખ વદ તિથિ પાંચમ •

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●

(પ્રારંભ સન ૧૯૨૯થી)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂા.૩૦૦/- ● ● ● ● છૂટક નકલ રૂા. ૩૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. સેજલ શાહ

શરણાગતિની અનુભૂતિ વગરનું શરણ

ગ્રીષ્મની સત્તા ધરા પર પોતાની પકડ જમાવી રહી છે. રસ્તાની બંને તરફ ગુલમહોર પુરબહાર ખીલ્યા છે. સોનબર્ગના ઝૂમખાં ધીકતી ધરામાં મારગની સુંદરતામાં વધારો કરી રહ્યાં છે. રંગીન ફૂલો સહેજે ધ્યાન ખેંચે, પરંતુ જે માણસ રસ્તા પર, દોડવામાંથી ઊંચો નથી આવતો તેને શું ખબર કે લાલ-પીળાં રંગોના ફૂલો, રાત્રીના તારાની આ ઋતુનો આનંદ?

ગરમી વધુ ને વધુ એરકન્ડીશનર તરફ સ્વાભાવિક ખેંચે અને પોતાની જાતને ઠંડા કિલ્લામાં પૂરવાનો વખત આવે, પરંતુ આ તો પસંદ કરેલ, સમૃદ્ધિનો અનુભવ કરાવતું કારાગૃહ, જરા અનુકૂળ ભાસતું કારાગૃહ. ધીરે-ધીરે આકાશમાં વાદળો ઘેરાશે ત્યાં સુધી તો આ સીધા તડકાને આપણે જ ઝીલવાનાં છે, ભેરુ મારા!

ઠંડકના સ્થળો પર જવા માટે પર્વતના ચક્રાકાર રસ્તાઓને ઓળંગવા પડે, ચડાણ અઘરું હોય છે, પગ હોય કે વાહન, વધુ કાળજી રાખવી પડે. ટોચ પર પહોંચીને પ્રકૃતિની સાથે થોડી નિકટતા અનુભવાય, નીચે ગીચોગીચ મનુષ્યના નગરથી દૂર, ઘોંઘાટ વગરના પ્રદેશમાં મન સ્થિર થાય. આકાશ બહુ દૂર પણ સામે, સીધા દેખાતાં પર્વતો, ઘેરાં લીલા ઝાડો, રાખોડી માટી, પંખી વગરનું આકાશ. દૂર નદીનાં વહેતાં પાણી પરથી ધીરો-ઉષ્ણ પવન વહી રહ્યો છે. પ્રકૃતિમાં ઓગળી જવાનું મન થાય છે. ઊંચા પર્વતોના ઢોળાવ પર આ વૃક્ષો સીધા કઈ રીતે ઉગતા હશે? આ વૃક્ષોને ઢળી જવાનો ડર નહીં લાગતો હોય? ઢળતી જમીન પર પોતાના મૂળને આ વૃક્ષો કઈ રીતે સાબૂત રાખી શક્યા હશે? અસ્તિત્વની આ જુદી ઓળખ કઈ? પ્રકૃતિ અનેકવાર મૂક સંદેશ પાઠવતી હોય છે જેને આપણા બહેરા કાન સાંભળવા તૈયાર હોતા નથી.

આત્માના એ ઠંડા-રમણીય પ્રદેશ ભણી જવા માટે વળાંકવાળા આઘરાં રસ્તા લેવા પડે છે. મોહપાશ ખેંચે પરંતુ મન સ્થિર રાખી ગતિ કરવાની હોય છે. જે આત્મા પર અનેક ભાર લદાય છે, તેનાથી વછૂટી બહાર નીકળવું સહેલું નથી જ. ગમતાં મોહપાશનું આકર્ષણ...ઓહ! એ ચઢાણનો અઘરો રસ્તો મંજીલે પહોંચીને આહ્‌લાદકતાનો અનુભવ કરાવે છે. આ ઘડીભરનો આનંદ મનને મોહનો અનુભવ કરાવે છે અને મન ફરી પાછું સુનિશ્ચિત થઈ જાય છે. પ્રાપ્તિના આનંદમાં રાચવા માંડે છે. મન જેવું સજાગતા ખોઈ બેસે છે, તરત જ મન નીચે સરકવા માંડે છે. ને નીચે પડવું પણ એટલું ઝડપી હોય છે જાણે હાથમાંથી સરી જતી રેતી. એક વાર એ લપસણો રસ્તો પકડ્યા પછી ગર્તામાં અને ફરી પાછા ઉપર ચડવા માટેની આખી મહેનત ફરી કરવાની. ફરીથી હાંફી જવાય, ઘડીભરનો આનંદ મળે અને મન પોતાની એ અવસ્થામાંથી નીચે સરી પડે. કેવું છે, **ને પ્રાપ્તિને સાવ નગણ્ય બનાવી દેતું વાસ્તવ.** જ્યાં પહોંચ્યા છો ત્યાંનો ભાર ન લાગે અને ત્યાંથી ઉર્ધ્વ ભણી ગતિએ જવાય એ માટે જરૂરી છે જાત પ્રાપ્તિનું અભિમાન ન થવું. બહુ જ અઘરું છે કારણ જાત પ્રાપ્તિ એટલે મનુષ્ય માટે પોતાની

આ અંકના સૌજન્યદાતા

એક પ્રબુદ્ધ વાચક

• શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપૉર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬
• ઑફિસ સ્થળ સૌજન્ય : શ્રી મનીષભાઈ દોષી. • શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનો બૅન્ક A/c. No. બૅન્ક ઑફ ઈન્ડિયા CD A/c. No. 0039201 000 20260
• Website : www.mumbai-jainyuvaksangh.com • email : shrimjys@gmail.com Web Editor: Hitesh Mayani-9820347990

સિદ્ધિના આનંદથી મુક્ત રહેવું કેટલું અઘરું છે? મેળવ્યું હોય પણ એના અભિમાનમાં કે સુખમાં ન સરી પડવું. એ પ્રાપ્તિની અવસ્થામાં પણ નિર્વેદ રહેવું સરળ નથી. એ સંત જેવા, જેની પાસે પીએચ.ડી.ની ડીગ્રી આવી હોય પણ એનાથી મુક્ત થઈ એ ડીગ્રીને ક્યાંય દૂર મૂકી દીધી અને પોતાના આત્મના આનંદમાં મસ્ત થઈ સાધનામાં સરી ગયા. આજે અનેક લોકોની વચ્ચે પોતાની એ વિદ્વતાના મોહથી મુક્ત થઈ રાહ દર્શાવે છે. પ્રેમથી અનેકોના મન જીતી વાળે છે માનવતાના ધર્મ ભણી. એવા જ બીજા સાંસારિક સંપત્તિના બાદશાહ, આજે પોતાની ભૌતિકતાના મોહથી મુક્ત થઈ પોતાના સિદ્ધાંત અનુસાર, અનેકોને મદદરૂપ થાય છે. એમને એમના નામનો ઉલ્લેખ નથી ગમતો અને એમ કરવાથી એમનો અંદરનો સજાગ મનુષ્ય મને કહે છે 'સેજલબેન, મને ચડાવાનું રહેવા દો.' પોતાના વખાણથી દૂર રહી આધાર બનતાં એ અવાજો, એ સાથીઓ, એ વડીલોની સમૃદ્ધિ અંગે શું કહું? એમને આવા લપસણા રસ્તા નીચે નથી લાવતા, પરંતુ તેઓ ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ પોતાના મોહથી મુક્ત થઈ પ્રબુદ્ધ જીવનનો અને તેના વિકાસનો ભાગ બને છે. આવા વડીલો, સજાગ વાચકો પાસેથી ઘણું શીખવાનું છે. જ્યારે બીજી તરફ પોતાના કામ માટે લોકપ્રિયતા માટે ભાગતા અને સત્તાના અહંકારી જીવોને શું કહેવું? 'હું કરું, હું કરું' એ જ ભ્રમણામાં જીવતા આ મનુષ્યોથી બચતા રહેવું, કારણ એમનો મોહાંધ આખા જંગલમાં આગ ફેલાવે છે.

જેટલી જોખમી અવસ્થા આ નામાંકિત હોવાની છે, તેટલી જ અધૂરા જ્ઞાન અંગેની પણ છે. શિક્ષણ આજે સમૃદ્ધિનું પ્રદર્શન કરે છે. જાત જાતના બોર્ડ આજે પ્રવેશી ચુક્યા છે. સ્કૂલ એ જગ્યા, ગુરુકુળ નામના અર્થને ક્યાંય ભૂલી ચૂકી છે. ભારતમાં વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાના શિક્ષણનો પાયો નાખનાર અંગ્રેજો. ૧૮૫૭માં કલકત્તા, મુંબઈ અને મદ્રાસમાં યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થઈ. શિક્ષણ, અંગ્રેજોની કારોબારી સવલત માટે શરૂ કરાયું હતું. એ માટે અંગ્રેજી શિક્ષણની આવશ્યકતા હતી. ત્યારબાદ ભણેલા લોકોને લાગ્યું કે પ્રગતિ માટે અંગ્રેજી શિક્ષણ જરૂરી છે અને પ્રાંતીય, માતૃભાષાનું મહત્ત્વ બાજુએ મૂકાયું. એક એવા સમયમાં મનુષ્ય જીવવા લાગ્યો જ્યાં પ્રગતિ સાથે ભાષા અને તે પણ અંગ્રેજી ભાષા જ આવશ્યક લાગી. આ પ્રગતિની ભૂખ એવી હતી કે એ માટે મનુષ્ય શું ગુમાવતો ગયો તેનું તે ભાન જાળવવા પણ તૈયાર નહોતો. એક તરફ, બે હાથમાં દોરાતી સફળતાની રેખા અને ભૌતિકતાની સમૃદ્ધિ અને બીજી તરફ એ હાથની મૂળભૂત સંસ્કૃતિનું પતન. **પણ જ્યારે મેળવાતું સત્ય આંકડા અને વસ્તુ રૂપે દેખાતું હોય, અને ગુમાવાતી જણસ અપ્રત્યક્ષરૂપે હોય, ત્યારે કોને પડી છે કે શું ગુમાવાઈ રહ્યું છે?** આજે પ્રજાને આવી સંવેદનશીલ કે આત્મિક કે આંતરિક બાબતોમાં રસ નથી. પ્રજાને રસ છે કે તમારું જ્ઞાન જીવનનાં વર્ષોનાં ફળરૂપે, તમને શું આપે છે? ભૌતિકતામાં વધારો કરવા માટે તમારું શિક્ષણ ઉપયોગી બને છે કે નહીં? આમ, શિક્ષણ એ પ્રજાને શિક્ષિત કરવા માટે નહીં પરંતુ અર્થોપાર્જનનું એક સાધન બન્યું. માનવતા, સંસ્કૃતિ, મૂલ્ય કેળવણી હાંસિયામાં ધકેલાતાં ગયાં. એના પરિણામે ભૌતિક સગવડો ઊભી કરાઈ, માનવીય સંસ્પર્શના ભોગે.

* * * * *

વૃક્ષના મજબૂત થડના મૂળિયા જમીનમાં કેટલાં ઊંડા ઊતર્યા છે અને થડને કેટલી મજબૂતાઈથી જમીન સાથે ટકાવી રાખ્યું છે તેનું મહત્ત્વ આંકનાર વીરો ઓછાં મળવાના. લોકો જુએ છે કે કેવા ફળ ઊગ્યાં છે. આ ફળને તોડી ખાનારને રસ છે ફળના સ્વાદમાં, નહીં કે એની પ્રક્રિયામાં.

અહીંની ગેલેરી/અગાસીમાંથી જાંબુનું વૃક્ષ દેખાય છે. આ વૃક્ષને ૮૦ થી વધુ વર્ષ થઈ ગયા છે. થડ જર્જરિત દેખાય છે. એકમાંથી બીજી અને બીજામાંથી ત્રીજી શાખાઓનો ઘટાટોપ સહજ જ સમજાય તેવો નથી. જે ડાળીમાંથી જાંબુ તોડીને ખાઈ રહી છું, તેની મૂળ શાખા શોધવી અઘરી છે, અને જાંબુના સ્વાદની વચ્ચે, એ વગર કારણની કસરત કરવાનો, રસ પણ નથી. ધ્યેય છે ફળ માણવાનો. પણ જો મૂળને સંવર્ધિત કરી, સમૃદ્ધ નહીં કરાય તો પછી ફળને કઈ રીતે સમૃદ્ધ કરાશે? શિશિરમાં આ વૃક્ષના પાન ખરી ગયા હશે. નવા ઊગ્યાં પણ હશે અને હમણાં વરસાદ પડશે એટલે ઉગેલા જાંબુ પડવા માંડશે. જમીન પર જાંબુડી રંગના આકારો ઉપસશે. થોડાક ઠળિયા જમીનને ખરબચડી કરશે. બાળકો ઠળિયા એકબીજા પર ફેંકી પોતાનું નિશાન સાધશે, મમ્મીઓ બગડતાં કપડા અંગે બૂમો પાડશે. આ નિર્દોષ રમત કોઈ સ્કૂલમાં શીખવાડાતી નથી અને છતાં સાવ સહજ, રમાતી આ રમત સાથે, બાળક વૃક્ષ અને પ્રકૃતિના આ જુદા-જુદા સ્વરૂપને જોવા પામે છે. બંધ ઓરડામાં કૃત્રિમ ઠંડક વચ્ચે આવી જ ફિલ્મ કે ચિત્ર બાળકને દેખાડાય છે અને એને પર્યાવરણ જાગૃતિનો વર્ગ કહેવાય છે. મૂલ્ય શિક્ષણને નામે

તા. ૧લી એપ્રિલ ૨૦૧૬ થી પરદેશ માટેના લવાજમના દર નીચે પ્રમાણે છે.

૧ વર્ષના લવાજમના $ 30 ● ૩ વર્ષના લવાજમના $ 80 ● ૫ વર્ષના લવાજમના $ 100 ● ૧૦ વર્ષના લવાજમના $ 200/-

વાર્ષિક લવાજમ આપશ્રી **$ (ડોલર)** માં મોકલાવો તો **$ પાંચ બેંક ચાર્જીસ** ઉમેરીને મોકલશો.

ભારતમાં વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦૦ ● ત્રણ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૭૫૦ ● પાંચ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૨૫૦ ● દસ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૫૦૦

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનો બૅન્ક A/c No. : બૅન્ક ઑફ ઈન્ડિયા CD A/c No. 003920100020260.

કેટલાંક લોકોના જીવનની વાર્તાઓ, બાળકોને કહેવાય છે અને બાળકને એ વિભૂતિના ફોટા અને ફિલ્મ પણ દેખાડાય છે અને બાળકનો મૂલ્ય શિક્ષણનો વર્ગ પૂરો થાય છે. પછી થોડાક વિજ્ઞાન અને ગણિતના સૂત્રો સાથે જોડાયેલા દાખલા ગણાવાય છે. ભાષાના વર્ગમાં પાઠ અને કવિતાની વાર્તા બાળકને કહેવાય છે અને ઇતિહાસ અને ભૂગોળમાં અનુક્રમે થોડીક તારીખો અને વાતાવરણને લગતી બાબતો શીખવાડાય છે. શિક્ષણના ૧૫ વત્તા ૫ વર્ષ પૂરા થાય છે. બહાર નીકળતું ગ્રેજ્યુએટ બાળક જે હવે દેશનું યુવા બળ છે, તેની પાસે શું જ્ઞાન છે, શું સમજ છે એવી કોઈ પરીક્ષા લેવાતી નથી? આ પ્રકૃતિના પ્રત્યેક તત્ત્વોએ તેના જીવન વિકાસમાં શું ફાળો ભજવ્યો કે કઈ રીતે ટેકો પૂરો પાડ્યો તે અંગે તેને ખબર નથી. પરંતુ હવે તેની પાસે આ જગતના કારોબાર અંગેની વહીવટી સમજની અપેક્ષા રખાય છે અને તે જોડાઈ જાય છે કોઈ એક શાખા-પ્રશાખાની પરંપરાને આગળ વધારવામાં. જાંબુનું વૃક્ષ હજી વધશે, ફેલાશે પરંતુ જે થડ જર્જરિત થઈ રહ્યું છે તેમાં કોઈને રસ નથી. કોઈને રસ નથી કે અંદરના મૂળિયામાં ક્યાં ખરાબી આવી છે, કે વૃક્ષના દરેક છેવાડા સુધી કેમ પોષણ નથી પહોંચી રહ્યું? દરેકને રસ છે કે આ ઝાડનું ઉત્પાદન સંખ્યાની દૃષ્ટિએ કેટલું છે? આ ઝાડ જે ફળો આપી રહ્યું છે તેના ફળની તુલના અન્ય ફળ સાથે થાય છે અને એ રીતે તેનું મૂલ્યાંકન થાય છે. સમાજમાં કેટલાંક લોકો આ ઝાડ નીચે છાંયડો લેવાની અપેક્ષા રાખે છે તો કેટલાંક લોકો આ ઝાડને પોતાના સામ્રાજ્યનું ગણવા ઉત્સુક છે તો કેટલાંક લોકો કરુણા નામે તેને જરૂર વગરનો ખોરાક પૂરો પાડી પોતાની વાહ-વાહ મેળવવા ઉત્સુક છે.

એક ખેડૂત માથે પોતાના હાથની છાજલી કરી, પોતાના દીકરાને કહે છે બેટા, આ ઝાડનું આયુ હવે બહુ નથી; અને હવે આ ઝાડ તને બહુ સારા ફળ પૂરા પાડશે નહીં, માટે તું જ બીજા પ્રદેશમાં જઈ તારું નસીબ અજમાવ. પણ અહીં તને જે અનુભવ મળ્યો છે તેજ તારી મૂડી છે, અને તારે તારું જીવન આ મૂડીને આધારે જ સફળ કરવાનું છે. આ શબ્દો કોઈ જ આડંબર વગર વડીલ દ્વારા કહેવાયા છે અને એની કિંમત એટલા માટે ઓછી થઈ જાય છે કે એ શબ્દો સાવ સહજ પોતાની ભાષામાં કહેવાય છે. પરંતુ જો આ જ વાત, કોઈ પરિસંવાદમાં માઈક ઉપર કોટ પહેરીને કહેવાઈ હોત તો બધા જ ઊભા થઈને તાળીઓ પાડત અને કહેત કે શું વાત છે, એક ખેડૂત ન હોય એવી વ્યક્તિએ સંશોધન કરીને કેવી મોટી વાત કરી, કેવી કરુણતા છે આપણી? જે આપણું નથી તેને અપનાવી લેવા માટે આપણે અધીરા બન્યા છીએ. મેળવવું એટલે ભૌતિકતા, લોકપ્રિયતા કે સત્તા નહીં. અફાટ તોફાનના સમયે, મનને સ્થિર રાખી, રસ્તો શોધવાની શ્રદ્ધા સાથે ટકી રહેવું અને આગળ વધવું, એ જીવનબળ – એટલે મેળવવું–પામવું.

* * * * *

આજે શિક્ષણ અને શિક્ષકોને ન સમજી શકતા સમાજ વિશે વિચારતાં દુ:ખી થવાય છે. એક પેઢી જર્જરિત અવસ્થામાં મૂકાઈ છે અને છતાં સહુ કોઈ બાહ્ય પ્રગતિના ખોખલા સમાજની બડાઈ હાંકી રહ્યા છે. આ ભૂમિની વિશેષતા, વાતાવરણની વિશેષતા સાથે સાવ જ છેડો ફાડીને બેઠેલો માણસ એમ વિચારે છે કે ઈન્ટરનેશનલ શાળામાં અભ્યાસ કરતું તેનું બાળક બહુ જ સફળ વ્યક્તિ બનશે. પોતાના છેડાં કરતાં પણ વધુ કિંમત આપી, મોટા મકાનમાં લીધેલો પ્રવેશ શિક્ષણની કે વ્યક્તિની ગુણવત્તામાં કોઈ વધારો નથી કરતો. પોતાની ભાષાને બાજુ પર મૂકીને અન્ય ભાષામાં બોલતો વ્યક્તિ એની સફળતા કે વ્યક્તિત્વની છડી નથી પોકારી રહ્યો. સફળતા–સમજ અને કૌશલનો સુમેળ છે. ભૌતિક રીતે સમૃદ્ધ સમાજને વૃદ્ધાશ્રમ અને ઘોડિયાઘરની વધુ જરૂર એટલે પડી કારણ મનુષ્ય કરતાં વધુ સંપત્તિની અપેક્ષા વધી.

ફરી પાછા એ જ પ્રશ્ન પર આવીને અટકી જવાય છે કે સંપત્તિ મોટી કે જ્ઞાન? શું જ્ઞાનથી સંપત્તિની તુલના કરાય? જેની પાસે જ્ઞાન છે તે મોટી કે સંપત્તિ? જવાબ સરળ છે 'જ્ઞાન'; પરંતુ વ્યવહારુ દૃષ્ટિએ શું સાબિત થાય છે? સાબિત એ થાય છે કે જેની પાસે સંપત્તિ વધુ છે એ જ્ઞાનને પોતાની સત્તા હેઠળ દબાવે છે. જ્યાં સંપત્તિ છે ત્યાં સત્તા આવે છે અને જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં સત્તા અંગેની ભૂખ જ નથી એટલે પોતાના નિજાનંદમાં મસ્ત.

ઝાડના પર્ણ પોતાના નિજાનંદમાં મસ્ત હોય છે તેમ, ઉપરનું આકાશ અને નીચેની જમીનની વચ્ચે પોતાનું સ્થાન ટકવીને બેસેલા પ્રત્યક પર્ણ પોતાના નિજી અસ્તિત્વની સમજમાં મસ્ત છે. તાજા, કુણા, આછાં રાખોડી રંગથી શરુ થયેલી તેમની યાત્રામાં અનેક રંગો આવ્યા, પોપટી રંગ, પછી ઘેરો લીલો રંગ પછી, સૂકાઈ જતા ફરી રાખોડી રંગ અને અંતે સૂકાઈ જતાં ખરી પડે અને તેમની સુકાયેલી અવસ્થાનો ખખડાટ શિશિરમાં ગાજી ઉઠે, જતાં પહેલાનો શોર. ફરી પાછાં એ જ ઋતુચક્રનો ભાગ અને સતત ચાલતું એ ચક્ર.

* * * * *

શિયાળા અને ગ્રીષ્મની ઋતુ સાધુ ભગવંત માટે વિહારનો સમય હોય છે. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં સૂર્યોદય વહેલો થાય એટલે વિહાર માટે સાધુ ભગવંત વહેલી સવારનો સમય પસંદ કરે જ. કારણ સૂર્યોદય પછી ધરાની ગરમી એમને વિહાર માટે સાનુકુળ પરિસ્થિતિ ન આપે. બીજી તરફ વહેલી સવારે ખાલી રસ્તાને કારણે વાહનો પોતાની સમતુલતા ગુમાવતા રસ્તા પર ચાલતાં સાધુના જીવનને હાનિ પહોંચાડે છે. 'વિહાર' એ ધર્મની ખ્યાતિને સમાજ સુધી પહોંચાડે છે. અનંત કાળથી 'સાધુ તો ચલતા ભલા'ની વાતથી આપણે સહુ સંમત થતાં આવ્યા છીએ. આજે ભૌતિક સગવડોમાં થયેલા વધારા સામે ધર્મગુરુ પોતાના આદર્શો અને ધર્મ સિદ્ધાંતો દ્વારા ટકી રહ્યા છે. જ્યારે કોઈ આવી ઘટના બને છે એટલે તરત જ અનેક જગ્યાઓ પર આ અંગેની ચર્ચા-વિચારણાનો પ્રારંભ થઈ જાય છે. બૌદ્ધિકો

પોતાના મત પ્રદર્શિત કરે છે. પ્રજાનો એક વર્ગ મત પ્રદર્શિત કરે છે કે વિહાર બંધ થવો જોઈએ, આ રીતે હવેના જમાનામાં ન ચાલે, વાહનના પ્રયોગ પર પ્રતિબંધ ન હોવો જોઈએ, રસ્તાની ડાબી બાજુ ચાલવાને બદલે જમણી બાજુએ ચાલવું જોઈએ વગેરે વગેરે. અનેક સલાહ-સૂચનો તત્કાલીન સમય પૂરતા રજૂ થાય અને પછી અંતમાં સરકાર કયાં પગલાં લેશે અને કયાં લેવાવા જોઈએ એ વિચાર પર વાત અટકે અને ફરી એ પ્રકારની ઘટના બને ત્યાં સુધી વાત રોકાઈ જાય. પરંતુ અફસોસની બાબત એ છે કે ૨૦૧૧ના સેનસેક્ષ મુજબ ભારતની કુલ વસ્તી ૧.૨૧ બિલિયનમાંથી 4,451,753 જૈન વસ્તી ભારતમાં છે, જેમાંથી અંદાજે જૈન સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અંદાજ ૨ થી અઢી લાખ કરતાં વધુ તો નહીં જ રહેવાની. ચુમાલીશ લાખ લોકો પોતાના ધર્મના સાધુ-સાધ્વીઓ/પ્રવાહક/પ્રતિનિધિઓ/સ્તંભોની રક્ષા માટે શું પગલાં લઈ શકે તેમ છે? આ પ્રજા પાસે શિક્ષિત લોકો છે, સંપત્તિ છે, સત્તા છે, અનુયાયીઓ છે, પ્રતિબદ્ધતા છે અને છતાં આવી ઘટના વખતે કશુંક ખૂટે છે. આપણે માનીએ કે ન માનીએ, શિખરની ટોચે પહોંચવાની એકતા અને સંનિષ્ઠા, ક્યાંક ખૂટે છે. આધુનિક પ્રજાને આ કાળજી અને સંસ્કૃતિ સુધી આપણે વાળી નથી શક્યા. આવા સમયે જવાબદારીની અનુભૂતિ ખૂટે છે...વિહાર એ માત્ર એ સમુદાયની જવાબદારી નથી, એ આપણી જવાબદારી છે. એમને સુરક્ષિત સ્થળે પહોંચાડવાની જવાબદારી જ્યાં સુધી સંઘ નહીં ઉપાડે અને અનેક સૂચનો કર્યા કરશે પરંતુ એક નિર્ણય પર નહીં આવી શકે ત્યાં સુધી આ પ્રશ્ન આમ જ રહેવાનો–ઉકેલ વગર. બેડમિન્ટન રમતી વખતે એકથી બીજે છેડે જેમ શટલકોક અહીંથી ત્યાં ફંગોળાયા કરે તેમ પ્રશ્ન એક પેઢીથી બીજી પેઢી વચ્ચે, એક સમાજથી બીજા સમાજ વચ્ચે ફંગોળાયા કરવાનો. બીજું એક પરિમાણ એ પણ છે કે એક ઉકેલ આપનાર મળશે તો એ અન્યના અહમનો ભોગ બને અને અન્યના અહમની સામે બીજાનું સ્વમાન આવીને ઊભું રહે...આવા વાતાવરણમાં સમય અનુત્તર આગળ ચાલ્યા કરતો હોય છે. આપણે જ આપણા માટે જવાબ શોધવાનો છે.

* * * * *

ચાલો, સહુ પ્રકૃતિ ભણી,
પર્વતનો રાખોડી રંગ
સૂકાયેલા પર્ણનો રાખોડી રંગ
જર્જરિત થડનો રાખોડી ધૂળિયો રંગ,
અને જે માટીમાં હું ભળી જવાની છું એનો પણ રાખોડી ધૂળિયો રંગ.
હવે રંગના અર્થ શું શોધવાં?
વૃક્ષમાંથી ટુકડે ટુકડા દેખાતું આકાશ મને દોરે છે;
લીલા પર્વતની ટોચ પર બેસીને કે તળિયે બેસીને
આ ગ્રીષ્મની ગરમીમાં મને કોયલનો સાદ સંભળાય છે.
સારું છે મને પ્રકૃતિનો અવાજ સંભળાય છે
જો તમને પણ વહેતા જળ કે કોકિલ કંઠ પ્રફુલ્લિત કરતાં હોય,
તો તમે હજી જીવંત છો.
હજીએ તમારી આંખ આકાશ ભણી જોઈ ઠરે છે,
તો તમે હજી જીવંત છો.
હજીયે વહેતા નીર કંપારી અનુભવાવે
તો તમે હજી જીવંત છો.

પ્રકૃતિ તારી સત્તા મને ગમે છે કારણ એમાં મને સ્નેહની અનુભૂતિ થાય છે. ઓગળવાની અનુભૂતિ થાય છે. તારા સાનિધ્યમાં મને, મારા આત્મા સાથે સંવાદ કર્યા જેવું લાગે છે. હું રાગ-દ્વેષથી મુક્ત થઈ, તને અને મારી આજુબાજુના સહુને ચાહી શકું છું, તારી સાથ હોઉં છું ત્યારે મને વેર-ભાવથી દુષિત થવું નથી ગમતું. પ્યુરીફીકેશન આવું કુદરતી હોય તો ફરી ફરી ત્યાં જઈને શરણ લેવું કોને ન ગમે?

ચાલો, એવું શરણું શોધીએ જેનાં ચરણમાં શરણાગતિની પણ અનુભૂતિ ન હોય

❑ **સેજલ શાહ**
sejalshah702@gmail.com
Mobile : +91 9821533702

૭ મે ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનો જન્મ દિવસ

એકલો જાને રે!
તારી જો હાક સુણી કોઈ ના આવે, તો એકલો જાને રે!
એકલો જાને, એકલો જાને, એકલો જાને રે! – તારી જો...

જો સૌનાં મોં સિવાય
ઓરે ઓરે ઓ અભાગી! સૌનાં મોં સિવાય;
જ્યારે સૌએ બેસે મોં ફેરવી, સૌએ ડરી જાય;
ત્યારે હૈયું ખોલી, અરે તું મન મૂકી,
તારાં મનનું ગાણું એકલો ગાને રે! – તારી જો...

જો સૌએ પાછાં જાય,
ઓરે ઓરે ઓ અભાગી! સૌએ પાછાં જાય;
ત્યારે કાંટા રાને તારે લોહી નીગળતે ચરણે
ભાઈ એકલો ધા ને રે! – તારી જો...

જ્યારે દીવો ન ધરે કોઈ,
ઓરે ઓરે ઓ અભાગી! દીવો ન ધરે કોઈ,
જ્યારે ઘનઘેરી તુફાની રાતે, બાર વાસે તને જોઈ;
ત્યારે આભની વીજે, તું સળગી જઈને
સૌનો દીવો એકલો થાને રે! – તારી જો...

❑ **રવીન્દ્રનાથ ટાગોર...ભાવાનુવાદ –સ્વ. મહાદેવભાઈ દેસાઈ**

જાગૃતિ

☐ ભાણદેવ

૧. જાગૃતિનું મૂલ્ય

આ સૃષ્ટિ પર અગણિત પ્રકારના જીવો છે. આ સમગ્ર જીવસૃષ્ટિમાં એક માનવી જ એવું પ્રાણી છે કે જે પોતાની જાત વિશે સભાન-જાગ્રત થઈ શકે છે. પોતાના હોવાનું ભાન, પોતાના અસ્તિત્વ વિશે સભાનતા, પોતાના વાણી અને વર્તન વિશે જાગૃતિ માનવી સિવાય અન્ય કોઈ જીવસૃષ્ટિમાં જોવા મળતી નથી. આ જાગૃતિ એ માનવીની લાક્ષણિકતા છે. આ જાગૃતિ જ માનવીની મોટી આશા છે અને તેને આધારે જ માનવી દેવત્વ સુધી પહોંચી શકે છે. આ જાગૃતિને અવધાન (Awareness) પણ કહેવામાં આવે છે.

હવે આપણી સમક્ષ પ્રશ્ન એ છે કે આપણી આ જાગૃતિ, આ અવધાન સંપૂર્ણ છે કે આંશિક છે? શું આપણે આપણાં વાણી અને વર્તન વિશે, મનની બધી ગતિવિધિઓ અંગે હમેશાં જાગ્રત હોઈએ છીએ? શું આપણે પૂર્ણતઃ જાગ્રત હોઈએ છીએ? વસ્તુતઃ આપણામાં જાગૃતિનો માત્ર અંશ હોય છે. માત્ર પ્રારંભ જ હોય છે. પૂર્ણ જાગ્રત તો માત્ર પરમાત્મા છે કે ભગવાન બુદ્ધ હોઈ શકે છે, કારણ કે તેમનામાં બેભાનાવસ્થાનો અંશ પણ નથી. પરમાત્મા પૂર્ણ જાગ્રત છે, તેથી જ તો તે જ્ઞાનસ્વરૂપ ગણાય છે. માનવીમાં આ જ્ઞાનનો અતિ અલ્પ અંશ ઊતરી આવ્યો છે. અને તેથી જ તેનામાં જાગૃતિનો અંશ છે. આ જાગૃતિ તો માત્ર તણખો છે. આ તણખો મહાપ્રકાશનું સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે છે. આ તણખાની મહાપ્રકાશ સુધીની યાત્રા એ જ જીવનવિકાસની યાત્રા છે.

પથ્થરમાં જાગૃતિનું તત્ત્વ નથી. વનસ્પતિ સૃષ્ટિમાં ચેતના છે, પરંતુ તેનામાં જાગૃતિ નથી. પ્રાણીસૃષ્ટિમાં જાગૃતિનો વિકાસ થયો છે, પરંતુ પોતાની જાત વિષયક જાગૃતિ [Self Awareness] હોતી નથી. આવી જાગૃતિનો પ્રારંભ માનવીથી થયો છે. માનવીમાં જાગૃતિનો પ્રારંભ થયો છે, પરંતુ આ જાગૃતિ ઘણી અધૂરી અને આંશિક છે.

આધુનિક મનોવિજ્ઞાનના તારણ પ્રમાણે આપણાં જાગ્રત મન કરતાં અજાગૃત મનનું ક્ષેત્ર ઘણું મોટું હોય છે, જેના વિશે આપણી જાગૃતિ નહિવત્ હોય છે. જાગૃતમન વિષે પણ આપણી જાગૃતિ આંશિક હોય છે અને સતત રહેતી નથી. આપણા જીવનની વિટંબણાઓનું કારણ આ આપણી અજાગૃતિ છે. જીવનની મુખ્ય સમસ્યા અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનમાંથી સમસ્યાઓ જન્મે છે અને જ્ઞાનથી સમસ્યાઓનું નિરાકરણ મળે છે. અજાગૃતિ અજ્ઞાનનું જ એક સ્વરૂપ છે.

મન સિવાય આપણી ચેતનાના અનેક સ્તરો અને વિભાગો છે. આ સર્વને ગણતરીમાં લઈએ તો આપણી જાગૃતિ, આપણા અસ્તિત્વ વિષયક આપણી જાગૃતિ અતિ અલ્પ પ્રમાણમાં છે, તેમ સમજવું મુશ્કેલ નથી.

જો જાગૃતિનો વિકાસ થાય તો આપણા જીવનવિકાસની ચાવી હાથ લાગે છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ આપણા જીવનની અનેક સમસ્યાઓનું નિરાકરણ પણ હાથ લાગે છે. અંધકારને કારણે પેદા થયેલી ગૂંચો પ્રકાશના પ્રાગટ્યથી આપોઆપ ઉકેલાવા લાગે છે.

૨. જાગૃતિ એટલે શું?

જાગૃતિ એટલે સભાનતા, અવધાન કે બોધ. પણ આ તો બધા પર્યાયવાચક શબ્દો થયા. જાગૃતિનું યથાર્થ સ્વરૂપ શું છે? વસ્તુતઃ જાગૃતિનો અર્થ સમજાવવાનું કાર્ય બહુ કઠિન છે. સદ્ભાગ્યે જાગૃતિનો કોઈક સ્વરૂપનો થોડોઘણો અનુભવ તો સૌને થયો જ હોય છે તેને આધારે તે તંતુ પકડીને આપણે જાગૃતિ કે અવધાનના સ્વરૂપને સમજી શકીએ છીએ. આપણે જેને જાગૃતાવસ્થામાં કહીએ છીએ તે અને આ યથાર્થ જાગૃતિ, બંને એક નથી.

આપણાં નિત્ય જીવનની ત્રણ અવસ્થાઓ છે-

(૧) નિદ્રાવસ્થા

(૨) સ્વપ્નાવસ્થા

(૩) જાગૃતાવસ્થા

સમજણની સરળતા ખાતર આપણે જાગૃતાવસ્થાને બે ભાગમાં વહેંચી શકીએ.

(૧) પ્રત્યક્ષીકરણની અવસ્થા

(૨) વિચારાવસ્થા

આમ આપણાં નિત્યજીવનની આ ચાર અવસ્થાઓ છે. આ ચારેના સ્વરૂપને સમજીને તેના દ્વારા આપણે જાગૃતિના સ્વરૂપને સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

(૧) નિદ્રાવસ્થા:

નિદ્રાવસ્થામાં આપણું મન સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય છે, પરંતુ તમોગુણના આવરણને કારણે મનને સ્વનું કે બાહ્યજગતનું કશું ભાન હોતું નથી. તેથી નિદ્રા તો સ્પષ્ટ રીતે બેભાનાવસ્થા જ છે. ક્લોરોફોર્મની અસર હેઠળની અવસ્થા કે શારીરિક-માનસિક આઘાત લાગવાથી આવેલી બેભાનાવસ્થા પણ સ્વરૂપતઃ આ પ્રકારની બેભાનાવસ્થા જ છે.

આમ છતાં આપણે નોંધવું જોઈએ કે આ બેભાનાવસ્થા પથ્થરની બેભાનાવસ્થા નથી જ. નિદ્રાવસ્થામાં કોઈક સ્વરૂપની જાગૃતિ હોય જ છે. શરીરના યંત્રો ચાલે જ છે, શરીર પડખાં ફરે જ છે; મચ્છર કરડે તો હાથ ત્યાં પહોંચે જ છે!

(૨) સ્વપ્નાવસ્થા:

સ્વપ્નાવસ્થામાં બાહ્ય જગત સાથેનો સંપર્ક હોતો નથી, પરંતુ વ્યક્તિ સ્વરચિત જગતમાં વિહરે છે. નિદ્રાવસ્થાની તુલનાએ સ્વપ્નાવસ્થામાં જાગૃતિ કાંઈક પ્રમાણમાં વિકસેલી હોય છે. આમ

છતાં વસ્તુતઃ સ્વપ્નાવસ્થા પણ એક સ્વરૂપની બેભાનાવસ્થા જ હોય છે, કારણ કે સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ બાહ્ય જગતનું કે પોતાની જાતનું ભાન હોતું નથી.

(૩) પ્રત્યક્ષીકરણની અવસ્થા

પ્રત્યક્ષીકરણ (Perception)ની ઘટનામાં મન જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા બાહ્ય વિષયો સાથે જોડાય છે. આ અવસ્થામાં મન બાહ્ય જગતના વિષયોમાં રમમાણ હોવાથી પોતાના વિશે જાગ્રત નથી. બાહ્ય જગતની સાથેના તાદાત્મ્યને લીધે આ અવસ્થામાં આપણે આપણા જાગૃત સ્વરૂપનું અનુસંધાન ગુમાવી બેસીએ છીએ. એટલે પ્રથમ બે અવસ્થાઓ કરતાં જાગૃતિનું પ્રમાણ આ અવસ્થામાં વધુ હોવા છતાં આ અવસ્થા પણ યથાર્થ જાગૃતિની અવસ્થા નથી.

(૪) વિચારાવસ્થા

વિચારાવસ્થામાં પણ મન પોતાની ક્રિયાઓમાં રમમાણ રહે છે. વિચારો જ્ઞાનેન્દ્રિયોના ભૂતકાલીન પ્રત્યક્ષીકરણની સ્મૃતિ પર રચાયેલા હોય છે. એટલે વિચારાવસ્થામાં મન ઈન્દ્રિયો દ્વારા બાહ્ય જગત સાથે જોડાતું નથી, પરંતુ ઈન્દ્રિયો દ્વારા મેળવેલા પ્રત્યક્ષીકરણની સ્મૃતિને આધારે બાહ્ય જગતના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ સાથે જોડાયેલું રહે છે. વિચારો પણ બાહ્ય જગતનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે. વિચારાવસ્થા તે જાગૃતાવસ્થામાં થતી સ્વપ્નની ક્રિયા છે. જેમ નિદ્રાવસ્થા અને સ્વપ્નાવસ્થાનું યુગ્મ છે, તેમ પ્રત્યક્ષીકરણની અવસ્થા અને વિચારાવસ્થાનું યુગ્મ છે. તેથી વિચારાવસ્થામાં પણ યથાર્થ જાગૃતિ હોતી નથી.

જ્યારે ચિત્ત નિદ્રાવસ્થામાં ન હોય, સ્વપ્નાવસ્થામાં ન હોય, ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં જોડાયેલું ન હોય અને વિચારોની પ્રક્રિયામાં લીન ન હોય એટલે કે ચિત્તની વૃત્તિઓ બંધ પડી જાય અને બેભાનાવસ્થાનું આવરણ પણ ન હોય તેવી અવસ્થા તે યથાર્થ જાગૃતિની અવસ્થા છે.

સામાન્ય રીતે આપણાં ધ્યાનની ધારા બાહ્ય જગતના સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ પ્રત્યે વહેતી હોય છે. જ્યારે મન આ બંને બાજુથી પાછું ફરે અને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય ત્યારે તે જાગૃતિની અવસ્થા છે, તેમ કહી શકાય.

જાગૃતિની અવસ્થા તે ચિત્તની પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાની અવસ્થા છે.

આંતરિક જાગૃતિ છોડ્યા વિના અન્યમાં ધ્યાન આપી શકવાની ક્ષમતા તે જાગતિનું વિકસીત સ્વરૂપ છે, વિકસીત અવસ્થા છે. આ વિકસીત જાગૃતાવસ્થામાં ચેતના પોતાના સ્વરૂપની જાગૃતિ છોડ્યા વિના પ્રત્યક્ષીકરણ કે વિચાર કરી શકે છે.

આપણે સમજી લેવું જોઈએ કે આ જાગૃતિની અવસ્થા અને આત્મવિશ્લેષણ બંને એક નથી.

આત્મવિશ્લેષણમાં વ્યક્તિ પોતાના મનની ક્રિયાઓનું મનોવૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ કરે છે, જ્યારે જાગૃતિ કે અવધાન, તે વિશ્લેષણની પ્રક્રિયા નથી, એ તો માત્ર જાગૃતિની અવસ્થા છે. આમવિશ્લેષણ બૌદ્ધિક ઘટના છે અને જાગૃતિ પરાબૌદ્ધિક ઘટના છે. આમવિશ્લેષણની ઘટનાથી વ્યક્તિ મનસાતીત ભૂમિકાએ પહોંચી ન શકે. જાગૃતિનો સ્વરૂપગત હેતુ જ મનસાતીત ભૂમિકાએ પહોંચવાનો છે. હા, એ વાત સાચી છે કે જાગૃતિ અને આત્મવિશ્લેષણ એકબીજાનાં પૂરક બની શકે તેમ છે, પરંતુ બંને એક જ ઘટના નથી. જાગૃતિની અવસ્થામાં મનના આટાપાટા, મનની ગતિવિધિ આપોઆપ પ્રગટ થાય છે. તેને પરિણામે મનના સ્વરૂપને સમજવાની ઘટના આપોઆપ બની જાય છે. પરંતુ આ મનોવિશ્લેષણ નથી. આ તો જાગૃતિના પ્રકાશમાં થયેલું મનનું દર્શન છે. એટલે આત્મવિશ્લેષણ દ્વારા વ્યક્તિના મનમાં પોતાના વિશે જે સમજ પ્રગટે છે, તેના કરતાં જાગૃતિના પ્રકાશ દ્વારા જે સમજ પ્રગટે છે, તે સમજ વધુ ઊંડી, વધુ વ્યાપક અને વધુ યથાર્થ હોય છે.

આમવિશ્લેષણમાં મન દ્વારા મનનું વિશ્લેષણ થાય છે. તેથી તે વિશ્લેષણમાં મનની મર્યાદાઓ આવવાની જ. જાગૃતિ કે અવધાનની અવસ્થામાં મનસાતીત અવસ્થાનો પ્રકાશ પ્રગટે છે. તેથી આ જાગૃતિની અવસ્થામાં થયેલું મનનું દર્શન મનસાતીત ભૂમિકા પરથી થયેલું મનનું દર્શન છે. આમવિશ્લેષણ એક મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા છે અને તેથી તેમાં મનોવિજ્ઞાનનું કાંઈક જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે. જાગૃતિ મનોવૈજ્ઞાનિક ઘટના નથી. મનસાતીત અવસ્થા છે. જાગૃતિની અવસ્થામાં મનનું દર્શન કરવા માટે મનોવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ અનિવાર્ય નથી. જોકે જાગૃતિની સાથે મનોવિજ્ઞાનના મૂળ તત્ત્વોનું જ્ઞાન હોય તો વિશેષ સહાય મળી શકે છે. તે જ રીતે આત્મવિશ્લેષણ કરનાર વ્યક્તિ પણ જાગૃતિના વિનિયોગ દ્વારા પોતાનું કાર્ય વધુ સારી રીતે કરી શકે છે.

જાગૃતિથી થતું દર્શન અને આત્મવિશ્લેષણ જુદી જુદી ઘટના હોવા છતાં બંનેના ક્ષેત્ર વચ્ચે સહયોગ કે પરસ્પર પૂરક ઉપયોગ શક્ય છે.

૩. જાગૃતિમાં પ્રવેશ અને જાગૃતિનો વિકાસ

હવે આપણી સમક્ષ એ પ્રશ્ન છે કે વ્યક્તિનો જાગૃતિની યથાર્થ અવસ્થામાં પ્રવેશ કેવી રીતે થઈ શકે અને તેના જીવનમાં જાગૃતિ કેવી રીતે વિકસી શકે?

જાગૃતિ અથવા અવધાનની અવસ્થામાં પ્રવેશ પામ્યા વિના તેના સ્વરૂપની યથાર્થ સમજ પામવાનું શક્ય નથી. શબ્દાતીત અવસ્થા વિશે શબ્દો દ્વારા કેટલું સમજાવી શકાય? હા, જાગૃતિની અવસ્થામાં પ્રવેશ થાય અને જીવનમાં જાગૃતિનો વિકાસ થાય તો બધું દીવા જેવું સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ.

જાગૃતિમાં પ્રવેશ થાય અર્થાત્ જીવનમાં જાગૃતિ પ્રગટ થાય અને તેનો વિકાસ થાય તે માટેની કેટલીક પદ્ધતિ સરળથી કઠિન ક્રમે અહીં પ્રસ્તુત છે.

(૧) ભોંયતળિયા પર રજાઈ કે ગાલીચો પાથરીને તેના પર શવાસનની અવસ્થામાં સૂઈ જાઓ. શ્વાસની સાથે પેટ અંદર બહાર

આવે છે અને જાય છે. પેટની આ ગતિને શાંતભાવે જોયા કરો. પેટની આ ગતિ પ્રત્યે માત્ર જાગૃતિ રાખો.

(૨) કોઈ પણ સરળ આસન ધારણ કરીને બેસો. શ્વાસની સાથે પેટ અંદર બહાર આવે છે અને જાય છે. પેટની આ ગતિને શાંતભાવે જોયા કરો, પેટની આ ગતિ પ્રત્યે માત્ર જાગૃતિ રાખો.

(૩) કોઈ પણ સરળ આસન ધારણ કરીને બેસો. શ્વાસ અંદર આવે છે અને શ્વાસ બહાર જાય છે. શ્વાસની આ ગતિ પ્રત્યે શાંત ભાવે જાગૃતિ રાખો.

(૪) કોઈ પણ સરળ આસનમાં બેસો. શ્વાસ પ્રત્યે જાગૃતિ રાખો. શ્વાસ અંદર લેતી વખતે નસકોરામાં ઠંડકની સંવેદના અનુભવાશે. અને શ્વાસ બહાર કાઢતી વખતે ઉપલા હોઠ પર ઉષ્માની સંવેદના અનુભવાશે. આ સંવેદના પ્રત્યે માત્ર જાગૃતિભાવ ધારણ કરો. જાગૃતિપૂર્વક તેમનો અનુભવ થવા દો.

(૫) કોઈપણ શાંત એકાંત સ્થાનમાં ધીમી ગતિએ ચાલો. ચાલતી વખતે શ્વાસ પ્રત્યે જાગૃતિ રાખો. જાગૃતિપૂર્વક શ્વાસોચ્છ્વાસને જોયા કરો.

(૬) કોઈ શાંત એકાંત સ્થાનમાં ધીમી ગતિએ ચાલો. ચાલતી વખતે હાથ અને પગની ગતિને જાગૃતિપૂર્વક જોયા કરો.

(૭) કોઈ શાંત એકાંત સ્થાનમાં ધીમી ગતિએ ચાલો. ચાલતી વખતે ભ્રમણ પ્રાણાયામ કરો. ભ્રમણ પ્રાણાયામમાં ચાર પગલાં દરમિયાન પૂરક અને આઠ પગલાં દરમિયાન રેચક કરો. હાથપગની ગતિ અને શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ–આ બંને પ્રત્યે એક સાથે જાગૃતિ રાખો. શ્વાસની ગતિ અને હાથપગની ગતિ પ્રત્યે શાંત ભાવે જાગૃતિ ધારણ કરી રાખો.

(૮) કોઈ શાંત સ્થાનમાં સરળ આસન ધારણ કરીને બેસો. અનુકૂળ મંત્રનો ઉપાંશુ જપ કરો. મંત્રના ઉચ્ચારણ પ્રત્યે જાગૃતિ ભાવ રાખો.

(૯) સમુદ્ર કિનારે કે વૃક્ષોની ઘટા વચ્ચે બેસો. જે કોઈ પ્રાકૃતિક નાદ આવે છે, તેના પ્રત્યે શાંતભાવે જાગ્રત રહો. સમુદ્રના ગર્જનનો નાદ, પવન દ્વારા વૃક્ષોમાંથી ઉત્પન્ન થતો નાદ, પક્ષીઓના કલરવનો નાદ આદિ જે કોઈ નાદ સંભળાય તેમનું શાંતભાવે જાગૃતિપૂર્વક શ્રવણ કરો. નાદ પ્રત્યે જાગૃતિ પ્રધાન છે, તે સ્મરણમાં રાખો.

(૧૦) નદી કિનારે, સમુદ્ર કિનારે, અરણ્ય કે ઉપવન જેવા કોઈ સુંદર સ્થાનમાં બેસો. સુંદર દૃશ્યનું દર્શન કરો. આ દર્શનની ઘટના પ્રત્યે જાગ્રત રહો. દૃશ્ય જુઓ અને આ દર્શન થાય છે, તે વિશે જાગૃતિભાવ પણ રાખો.

જેમ નાદશ્રવણ પ્રત્યે જાગ્રત થઈ શકાય તેમ દર્શન પ્રત્યે પણ જાગ્રત થઈ શકાય.

(૧૧) કોઈ શાંત એકાંત સ્થાનમાં બેસો. ધીમે ધીમે પ્રણવનો નાદ કરો. પ્રણવના નાદ પ્રત્યે અને બે નાદના અંતરાલ પ્રત્યે જાગ્રતિભાવ રાખો. નાદનું શ્રવણ કરો અને શ્રવણની ઘટના પ્રત્યે જાગ્રત રહો.

(૧૨) કોઈ શાંત એકાંત સ્થાનમાં બેસો. કુંભક વિનાના ઉજ્જાયી કે કુંભક વિનાના અનુલોમ વિલોમ પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરો. પ્રાણાયામ દરમિયાન શ્વાસની ગતિ પ્રત્યે જાગ્રત રહો. પ્રાણાયામના અભ્યાસ દ્વારા પ્રાણના પ્રવાહો શાંત થવા માંડે છે, તેના તરફ જાગૃતિ રાખો. પ્રાણના પ્રવાહો શાંત થતાં મનની ગતિ પણ શાંત થવા માંડશે, આમ છતાં પ્રગાઢ જાગૃતિનો ઉદય થવાની શક્યતા છે.

(૧૩) કોઈ એક અનુકૂળ આસનમાં બેસો. આંખો ખુલ્લી રાખો. દૃષ્ટિ બહાર રાખો, પરંતુ બહારના કોઈ દૃશ્યનું દર્શન કરશો નહિ. ધ્યાન અંદર વાળો. ખુલ્લી આંખે દૃષ્ટિ શૂન્યસ્વરૂપિણી બનશે.ખુલ્લી આંખે, દૃષ્ટિ બહાર છે, છતાં ધ્યાન અંદર રાખવાનું છે. દૃષ્ટિ બહાર છે છતાં લક્ષ્ય અંદર છે. આ શાંભવી મુદ્રા છે. શાંભવી મુદ્રાના અભ્યાસથી જાગૃતિ કેળવાય છે.

(૧૪) કોઈ શાંત એકાંત સ્થાનમાં બેસો. શ્વાસની ગતિ સાથે જોડીને ઈષ્ટ મંત્રનો જપ કરો. શ્વાસની ગતિ અને ઈષ્ટમંત્રના જપ પ્રત્યે જાગૃતિ રાખો. મંત્રજપ યંત્રવત્ નહિ, જાગૃતિપૂર્વક થવો જોઈએ.

(૧૫) કોઈ શાંત એકાંત સ્થાનમાં બેસો. ત્રણ પ્રાણાયામ અને દશ પ્રણવનાદ કરો. મન શાંત થાય પછી મનના વિચારોની ધારાને સાક્ષી ભાવે જોયા કરો. વિચારો સાથે જોડાવું નહિ, પરંતુ વિચારોનું સાક્ષીભાવે નિરીક્ષણ કરવાનું છે.

આ રીતે ધીરજપૂર્વક શાંતભાવે વિચારોનું નિરીક્ષણ કરો, વિચારો પ્રત્યે જાગ્રત રહો. વિચારો ધીમે ધીમે પાંખા થવા માંડશે અને જાગૃતિ પ્રગાઢ થવા માંડશે.

(૧૬) કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં, કોઈપણ સ્થળે, કોઈ પણ સમયે દૃષ્ટિ અચાનક અંદર વાળો. ધ્યાનને આંતર ચેતના પર સ્થિર રાખો. ચિત્તની અવસ્થા બદલાઈ જશે. યથાર્થ અવધાનમાં પ્રવેશ થશે.

(૧૭) ચિત્તમાં કામ ક્રોધ કે ભયનો આવેગ આવે ત્યારે જે પરસ્થિતિને લીધે આવેગ આવ્યો હોય તેના તરફથી ધ્યાન હટાવી લો અને અંદર ચિત્તમાં જે ખળભળાટ વ્યાપી ગયો છે, તેના તરફ ધ્યાન આપો. દૃષ્ટિને આવેગના વિષય પરથી આવેગ પર વાળો આ કળા હસ્તગત થાય તો પ્રગાઢ અવધાનમાં પ્રવેશ થશે. આવેગની શક્તિ જાગૃતિના વિકાસમાં સહાયક બનશે અને આવેગોનું જોર ઓછું થશે.

(૧૮) કોઈપણ દૃશ્ય જુઓ. તુરત જ દૃષ્ટિ દૃશ્ય પરથી હટાવીને દૃષ્ટા તરફ રાખો. દ્રશ્યના દ્રષ્ટાનું દર્શન કરો. ધ્યાન દ્રશ્ય પ્રત્યેથી ઉઠાવીને દ્રષ્ટામાં સ્થિર કરો. દ્રષ્ટા દ્રશ્ય બનતાં પ્રગાઢ અવધ્યાનમાં પ્રવેશ થશે.

આ પ્રમાણે ધૈર્યપૂર્વક દીર્ઘકાળ પર્યંત જાગૃતિની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો કાળાંતરે જાગૃતિનો વિકાસ થશે. જાગૃતિમાં પ્રવેશ તો નાનો તણખો છે, પરંતુ કાળાંતરે આ તણખો મહાપ્રકાશનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે. **(ક્રમશઃ)**

સાધકનું સંકલ્પસૂત્ર : જયવીયરાય સૂત્ર

ડૉ. રમજાન હસણિયા

જૈન ધર્મ કર્મસત્તાને પ્રાધાન્ય આપતો ધર્મ છે. અહીં ઈશ્વર કર્તા નથી. એક જૈન સાધક જેને ભજે છે તે તો વીતરાગ પરમાત્મા છે, જેઓ રાગ-દ્વેષથી પર હોઈ કોઈના પર પ્રસન્ન થઈ કશું આપી દેતા નથી કે અપ્રસન્ન થઈ કશું છીનવી લેતા નથી. તેમ છતાં જૈન ધર્મમાં પુષ્કળ પ્રાર્થના સાહિત્ય સર્જાયું છે. સૂત્ર, સ્તોત્ર, સ્તવન, સજ્ઝાય આદિના રૂપમાં પ્રાર્થનાકાવ્યો રચી અનેક ભક્તકવિઓએ પોતાના ઈષ્ટદેવ પ્રત્યેનો અહોભાવ વ્યક્ત કર્યો છે. આ પ્રાર્થનાકાવ્યો અન્ય ધર્મના પ્રાર્થનાકાવ્યો કરતાં વિશિષ્ટ બની રહે છે, કેમકે અહીં કૃપા દ્વારા કલ્યાણની યાચના નથી, પણ કલ્યાણમાર્ગ મેળવ્યાનો રાજીપો, તે માર્ગ દેખાડનાર પ્રત્યેનો અહોભાવ અને તે માર્ગ પર ચાલી આત્મકલ્યાણ કરી શકવાની શક્તિ માગવામાં આવી છે. આ પ્રકારના પ્રાર્થનાસાહિત્યમાં સૂત્ર-સ્તોત્ર આદિ પ્રાચીન સ્વરૂપો છે. જયવીયરાય સૂત્ર આવું જ એક પ્રાચીન અને ઉત્તમ પ્રાર્થનાસૂત્ર છે. પાંચ ગાથાઓમાં રચાયેલા આ સૂત્રની પહેલી બે ગાથા ગણધર ભગવંતોએ રચી હોવાનું મનાય છે. બાકીની ત્રણ ગાથાઓ પૂર્વાચાર્યોકૃત છે, જે પાછળથી સૂત્રની સાથે જોડી દેવાઈ છે. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિએ 'લલિત વિસ્તરા' નામક ગ્રંથમાં આ સૂત્રની પ્રથમ બે ગાથાઓનું વિવરણ કરેલું છે.

જયવીયરાય સૂત્રને 'પણિહાણસુત્તં'–પ્રણિધાનસૂત્ર કહેવામાં આવે છે. પ્રણિધાન એટલે સંકલ્પ. એક સાચો જૈન સાધક જે આત્મ-કલ્યાણ અર્થે પ્રયત્નશીલ છે તેના સંકલ્પો કેવા હોય તેનો પરિચય આ સૂત્ર કરાવે છે. આ સૂત્ર 'પ્રાર્થનાસૂત્ર' તરીકે પણ ઓળખાય છે. પરંતુ તેના પ્રથમ શબ્દો પરથી તેનું 'જયવીયરાય સૂત્ર' એવું નામ વિશેષ પ્રચલિત છે. પહેલી બે ગાથાઓમાં આઠ અને બાકીની ગાથાઓમાં પાંચ એમ કુલ તેર ઉત્કૃષ્ટ પ્રાર્થનાઓ આ સૂત્રમાં કરાઈ છે.

પ્રાર્થનાની વ્યાખ્યા કરતાં શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે – 'प्रकृष्ट याचना इति प्रार्थना।' ઉત્તમ પ્રકારની યાચના તે ખરી પ્રાર્થના છે. વ્યવહારમાં સમાનાર્થી તરીકે વપરાતા શબ્દો 'પ્રાર્થના' અને 'માગણી'ની અર્થછાયાઓ ભિન્ન છે. માગણી બાંધે છે. જ્યારે પ્રાર્થના મુક્ત કરાવે છે. બાળપણમાં હોંશે હોંશે ગાયેલી પ્રાર્થના-

'ઓ ઈશ્વર ભજીએ તને, મોટું છે તુજ નામ,
ગુણ તારા નિત ગાઇએ, થાય અમારા કામ.'

સમજણ આવ્યા પછી ખટકતી. આપણાં કામ થાય એ માટે ઇશ્વરને ભજવાનું ગળે ઉતરતું નહિ. કોઈને ચાહો ને તેની પાછળ સ્વાર્થ કે ગણતરી હોય તેના જેવું વિચિત્ર લાગતું. આ અજંપામાંથી જ સાચી અને ઉત્તમ પ્રાર્થનાઓની શોધખોળ આરંભાઈ અને મને લાધ્યું એક ઉત્તમોત્તમ પ્રાર્થનાસૂત્ર–તે જયવીયરાય સૂત્ર.

આ સૂત્રમાં પણ છે તો માગણીઓ જ, પણ માગણી શબ્દની ગરિમા વધારી દે તેવી ઉત્કૃષ્ટ માગણીઓ છે. કોની પાસે શું માગવું તેનો વિવેક બહુ ઓછા લોકો કરી જાણે છે. તો વળી, માગણી કરતી વ્યક્તિની માગણીઓ પરથી તેની કક્ષાનો ખ્યાલ આવી જાય છે. કેટલાક મહાન લોકો આ પસંદગીની કલામાં જીતી ગયા છે. નરસિંહ મહેતા પર પ્રસન્ન થયેલા શિવે જ્યારે વરદાન માગવાનું કહ્યું છે ત્યારે દુન્યવી સુખ કે ઐશ્વર્યને ન માગતાં નરસિંહ માગી લે છે ખુદ ઈશ્વરની જાતને. 'તમને જે વલ્લભ, હોય જે દુર્લભ, આપો તે મુજને' એમ કહી શ્રીકૃષ્ણને હસ્તગત કરી લે છે ને આપણે ઓવારી જઈએ છીએ તેની પસંદગીની કલા પર. આવી જ કેટલીક ઉત્તમોત્તમ બાબતો પર પસંદગી ઉતારી છે આપણા ગણધર ભગવંતોએ અને મહાન પૂર્વસૂરિઓએ.

વર્તમાન સમયમાં જ્યારે કહેવાતા જૈન પણ એવા ગીતો ગાવા લાગ્યા છે કે, 'જબ કોઈ નહીં આતા, મેરે દાદા આતે હૈં, મેરે દુઃખ કે દિનોં મેં વો બડે કામ આતે હૈં' – ત્યારે નમ્રભાવે એ કહેવું જોઈએ કે આ જૈન પ્રાર્થના, સ્તવન કે સ્તુતિ ન હોઈ શકે. આપણે જ્યારે મૂળભૂત જૈન સિદ્ધાંતોને વિસરતા જઈએ છીએ ત્યારે જયવીયરાય સૂત્ર આપણને જૈન પ્રાર્થનાનું સાચું સ્વરૂપ સમજાવી જાય છે. સાચો જૈન શ્રાવક કે સાધુ ભૌતિક સુખ–ઐશ્વર્યની યાચના કરે જ નહિ. શું હોય એક સાચા જિનમાર્ગે ચાલતા સાધકની યાચના તે સમજવા આપણે જયવીયરાય સૂત્ર પાસે જવું પડે. જયવીયરાય સૂત્રની સૈદ્ધાંતિક ચર્ચા કરવાની મારી ક્ષમતા નથી. બસ, એક ભાવક તરીકે તેમાંથી પસાર થતાં જે હૃદયને સ્પર્શી ગયું છે, જે રસસ્થાનો સાંપડ્યા છે, તેની વાત કરવા યત્ન કરીશ.

સૂત્રનો આરંભ જ કેટલો મજાનો છે–'જયવીયરાય જગગુરુ.' જય શબ્દ વિજયનો સૂચક છે ને વળી ઉત્સાહ અને આનંદથી ભરી દેનારું છે. 'જય' બોલતાં જ એક પ્રકારની ઊર્જા-ઉલ્લાસ-ઉત્સાહ મનમાં ઊભરાય છે. સામાન્ય રીતે જય શબ્દ છેલ્લે આવે અહીં તો આરંભ જ 'જય'થી થાય છે. કોનો જય ? તો કહે વીયરાયનો– વીતરાગનો. જેઓ રાગ-દ્વેષથી પર થઈ ગયા છે એવા વીતરાગ પરમાત્માનો જયઘોષ અહીં પ્રથમ કરાયો છે. સામાન્ય રીતે જેમાં આપણને શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ હોય તેનો જયકાર આપણે બોલાવીએ છીએ. સાધક અહીં પ્રથમ જ પોતાની વીતરાગ અને વીતરાગતા પ્રત્યેની શ્રદ્ધાને છતી કરે છે. એ સમજે છે કે વીતરાગતા છે ત્યાં જ જય છે ને સરાગતા છે ત્યાં પરાજય. પરમ સુખ-મોક્ષ માટે વીતરાગતા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. એટલે જયવીયરાય એમ બોલીને સાધક વીતરાગ અને વીતરાગતાને વંદન કરે છે. વળી વીતરાગનો જય પામો અર્થાત્ અરિહંત પ્રભુનું શાસન આ જગતમાં વિસ્તાર થાઓ. વધુમાં વધુ જીવો ભગવાનના આ શાસનને–જિનમાર્ગને સ્વીકારી અનંતસુખના સ્વામી બને તેવી ભાવના પણ વ્યક્ત કરાઈ છે.

વળી, જેઓ કેવળજ્ઞાની બન્યા છે એવા અરિહંત પરમાત્મા–જેમણે જગતનું યથાતથ દર્શન કર્યું છે–તેઓ જ જગતના જીવોને સાચું માર્ગદર્શન આપી શકે, સાચા ગુરુ હોઈ શકે–માટે જ સંબોધન કર્યું 'જગગુરુ'. આ જગગુરુ શબ્દ પણ એટલો જ મજાનો અને સમજવા જેવો શબ્દ છે. માત્ર કોઈ એક ધર્મ કે સંપ્રદાયના નહિ પરંતુ આખા જગતના–સમગ્ર જીવસૃષ્ટિના જેઓ ગુરુ છે. અરિહંત પરમાત્માએ જગતના સર્વ જીવો માટે અપાર કરુણા દર્શાવી છે. વિનોબાજીએ કહ્યું છે કે 'સાધુ એટલે પ્રેમનો સંકોચ નહિ પણ વિસ્તાર. અરિહંત પરમાત્માનો પ્રેમપ્રદેશ એટલો વિસ્તર્યો છે કે જગતનો સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ

જીવ પણ તેમાંથી બાકાત રહેવા નથી પામ્યો. એટલું જ નહિ ગુરુનું કામ છે સાચો માર્ગ દેખાડવાનું. અરિહંત પરમાત્માએ મુક્તિનો માર્ગ જીવમાત્રને કોઈપણ જાતના ભેદભાવ વિના સમજાવ્યો છે–માટે તેઓ જગતગુરુ છે.

આવા અરિહંત પરમાત્મા પ્રત્યે સાધકને જે અહોભાવ જાગ્યો છે તે અહોભાવથી પ્રેરાઈને તે કહે છે કે, होउ ममं तुह पभावओ भयवं' 'હે ભગવાન, આપના પ્રભાવથી, આપે સ્થાપેલા ધર્મશાસનના પ્રભાવથી, આપે આપની વાણીમાં–પ્રવચનમાં જે સત્યો–સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કર્યા છે તેના બળથી મારી હવે પછી જણાવેલી પ્રાર્થનાઓ સફળ થજો. અહીં ભક્તની કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત થઈ છે. ઉપાસ્ય પ્રત્યેનું બહુમાન કામ કરી જાય છે. ગુરુ દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેના બહુમાનથી જેમ એકલવ્યને વિદ્યાપ્રાપ્તિ થઈ તેમ પ્રભુ પ્રત્યેના બહુમાનથી સાધકની ઈચ્છિત પ્રાર્થના ફળે છે. વળી, આપના પ્રભાવથી એમ કહેવાથી માન આદિ કષાય દૂર થાય છે ને નમ્રતા જેવા ગુણોનો વિકાસ થાય છે. કઈ ભાવનાઓ–ઈચ્છાઓ શ્રી વીતરાગ દેવ પાસે રજૂ કરવામાં આવી છે. આવો જોઇએ:

પહેલી જ માગણી છે 'भवनिव्वेओ' – ભવનિર્વેદની. યાચના કરનાર સાધકની ઉચ્ચ કક્ષાનો પરિચય અહીં પ્રથમ માગણી દ્વારા જ થઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે ઈશ પાસે સંસારસુખની પ્રાર્થના થાય ત્યારે અહીં સાધકે સંસાર પ્રત્યેની ઉદાસીનતા–અનાસક્તિ માગી છે. વિરક્તિ માગી છે. જ્યાં સુધી સંસાર મીઠો લાગે ત્યાં સુધી ભગવાન કે તેમની વાણી ક્યાંથી મીઠી લાગે? આનંદઘનજી મહારાજનો સંસાર પ્રત્યેનો રસ ઊડી ગયો છે એટલે જ તેઓ ગાઈ શક્યા છે:

'મીઠો લાગે કંતડો, ખારો લાગે લોક
કંત વિહોણી ગોઠડી, તે રણમાંહે પોક'

સંસારનો આ ખીલો છૂટવો જોઈએ. આ રસ છૂટવો અઘરો છે. આ માટે નિર્વેદ જરૂરી છે. વ્યક્તિનું મન સંસારમાંથી ઊઠીને ભગવાનમાં લાગે ત્યારે કામ થાય. ભવનિર્વેદનો ગુણ સાધકમાં પ્રગટતાં તે આ જ સંસારમાં રહેતો હોવા છતાં સંસાર પ્રત્યેનું તેનું આકર્ષણ–વળગણ ઘટી જશે. ક્રમશઃ ઘટતું જશે ને પછી દૂર થઈ જશે. સંસારની અનિત્યતા તેને સમજાતાં તેમાં જ રહેવા છતાં તેનાથી તે અલિપ્ત રહેશે–જળકમલવત્. નિર્વેદ માટે સરસ શબ્દ પ્રયોજાયો છે ઉદાસીનતા. અહીં ઉદાસીનતા એટલે ગમગીન રહેવું, મોં ચડાવીને ફરવું, દુઃખી, દુઃખી રહેવું એવું નહિ, પરંતુ સંસારના સુખ કે દુઃખ પ્રત્યે એક પ્રકારનું તાટસ્થ્ય આવી જવું. સુખ-દુઃખ કશું તેને સ્પર્શે નહિ. એવી આધ્યાત્મિક ઉદાસીનતા કેળવાય કે ન તો સુખ એને ભ્રમિત કરે કે ન તો દુઃખ એને વ્યથિત કરે. આ પ્રકારની અધ્યાત્મિક ઉદાસીનતાની વાત પ્રેમાનંદકૃત 'સુદામાચરિત્ર'માં બહુ જ ઉત્તમ રીતે ગુંથાઈ છે. દુઃખોમાં સ્થિર રહેનાર સુદામાને જ્યારે દૈવી વૈભવ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પણ તે તેના પ્રત્યે ઉદાસ જ રહે છે. વૈભવ તેને ચલિત કરી શકતો નથી. સંસારના સુખો તેને બહેકાવી શકતા નથી. પ્રેમાનંદ પંક્તિ ટાંકે છે:

'યદ્યપિ વૈભવ ઈન્દ્રનો, તોયે ઋષિ રહે ઉદાસ.'

સંસાર પ્રત્યેની આ ઉદાસીનતા મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવા માટેની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. સમ્યક્દર્શનના પ્રધાન લક્ષણોમાં પણ આ ગુણની ખાસ ગણના થઈ છે. પ્રભુ કૃપાથી આવી ઉદાસીનતા પ્રગટે એવી માગણી સૌપ્રથમ સાધક કરે છે.

બીજી યાચના છે કે પ્રભુ આપના પ્રભાવથી હું માર્ગાનુસારી બનું, માર્ગાનુસારિતાના ગુણો મારામાં પ્રગટે. કર્મ અને કષાય રહિત આત્માની શુદ્ધ અવસ્થા તે મોક્ષ છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો તપ–સંયમ આદિરૂપ ઉપાય તે મોક્ષમાર્ગ છે. આ મોક્ષમાર્ગને અનુસરવું તે માર્ગાનુસારિતા. સાધકના જીવનની દિશા બદલી એટલે એ પ્રમાણે જ આગળની માગણી હોય તે સ્વાભાવિક છે. મને મોક્ષ મળી જાઓ એવી પ્રાર્થના કરવાને બદલે સાધક પ્રાર્થે છે મોક્ષમાર્ગે ચાલવાની ક્ષમતા–શક્તિ. મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવા માટે જે–જે કંઈ કરવાનું આવે તે હું કરું. આ માર્ગે ચાલી ગયેલા કે ચાલતા સાધકો જેમ કરે છે કે કહે છે તેમ હું કરું. ઉપા. ભુવનચંદ્રજી મ.સા. 'ચિન્મય'ની કાવ્યપંક્તિઓ પણ કંઈક આવું જ સૂચવી જાય છે:

'પગલા ધૂળમાં પૂર્વપથિકના શોધી શોધી જાવું
પગલે પગલે પંથ ખૂલે છે નહિ અધીરા થાવું.'

સાધકની યાત્રા આરંભાઈ એની આ પ્રતીતિ છે. સાધક મૂળમાર્ગ તરફ વળ્યો. મૂળમાર્ગ હજુ આગળ છે પણ માર્ગાનુસારી બનશે તો તેમાં નૈતિકતા આવશે. પાપ-પુણ્ય, નીતિ-અનીતિ વગેરેની વાત તે સમજશે. અહીં ભક્તે સાચા રસ્તાને ઓળખી તેના પર ચાલવાની શક્તિ પ્રભુ પાસે માગી છે. શાસ્ત્રોમાં માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. માર્ગાનુસારી વ્યક્તિ પાપભીરુ, પરોપકારી, દયાવાન, સૌમ્ય, કૃતજ્ઞી, દીર્ઘદર્શી આદિ ગુણોથી સંપન્ન હોય છે. સંસારથી વિરક્ત થઈ મુક્ત થવાની યાત્રા આરંભી ત્યારે એ માર્ગ પર ચાલવા માટે જરૂરી શક્તિની યાચના સાધકે અહીં કરી છે.

સાધકની ત્રીજી પ્રાર્થના છે ઈષ્ટફળ સિદ્ધિની. આગળની બે પ્રાર્થનાઓને ધ્યાનમાં લઈને એ જ ક્રમમાં ઈષ્ટફળ સિદ્ધિની વાત વિચારીએ તો સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જેણે ભવનિર્વેદ માગ્યો, મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવાની શક્તિ માગી, તેના માટે ઈષ્ટફળ મોક્ષ સિવાય અન્ય કશું સંભવી ન શકે. મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવાની શક્તિ માગ્યા બાદ સાધક જાતે જ આત્મબળે આગળ વધી મોક્ષ સુધી પહોંચવાનો છે, તેમ છતાં તે એમ કહે છે કે મને આપના પ્રભાવથી ઈષ્ટફળ (મોક્ષ)ની પ્રાપ્તિ થાઓ. અહીં એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે પ્રાર્થના તો ઉત્તમ જ છે, પરંતુ તેને બોલનારના ભાવ અને કક્ષામાં તરતમતા રહેવાની. ઘણીવાર દુન્યવી દુઃખોના લીધે સાધક ધર્મમાર્ગ પર ચાલવામાં અસમર્થ થઈ જાય ત્યારે ધર્મકાર્ય થઈ શકે તેવા આશયથી એવા દુઃખ દૂર કરવાની યાચના જો તે કરે છે તો તેની કક્ષા મુજબ તે યોગ્ય જ છે. આમ તો, કુદરતના માર્ગે ચાલનારને કુદરત પોતે સંભાળે છે. સાધક જાણે કુદરતના ખોળામાં જ આવી જાય છે. તેમ છતાં, સાધકને જ્યારે સાધનામાં રત રહી જેમ બને તેમ ઝડપથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો છે ત્યારે તેમાં બાધારૂપ બનતી બાબતો દૂર થાય, સાધના માટે અનુકૂળતા થાય ને અંતે મોક્ષસુખરૂપ ઈષ્ટફળની પ્રાપ્તિ થાય તેવી પ્રાર્થના ઉચિત જ છે.

આગળની પ્રાર્થના છે 'भोगविरुद्धच्चाओ'. હે વીતરાગ! મને તમારા પ્રભાવથી શિષ્ટજનો જેને વિરુદ્ધ માનતા હોય. અયોગ્ય માનતા હોય તેવા કાર્યોનો ત્યાગ કરાવો. અહીં લોક એટલે સામાન્યજન

નહિ પણ ઉત્તમ લોકો. શિષ્ટજનોથી નિંદાયેલા કામોનો ત્યાગ કરું. ખોટા રસ્તે ન જાઉં. સારા શ્રેષ્ઠ–સાધુજનો જે કરે છે તે જેટલા અંશે કરી શકું તે કરું પણ તેઓ જેને ત્યાજ્ય ગણે છે, ન કરવા જેવું કામ માને છે તે તો ન જ કરું.

મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવાનો યત્ન કરતો સાધક તેના વિપરિત માર્ગથી બચાવવાની યાચના કરે છે. સાચા માર્ગે જવું અઘરું છે, પણ ખોટા માર્ગે તરત જ વળી જવાય છે. જાણીતા નિબંધકાર ભોળાભાઈ પટેલ તેમના 'વિદિશા' નામક નિબંધસંગ્રહમાં એક જગાએ ડુંગર ચડવાની વાત કરતાં નોંધે છે કે, 'ડુંગર ચડતા નાકે દમ આવી ગયો, પણ ઉતરતા વાર ન લાગી. આમે ઉતરતા ક્યાં વાર લાગે છે.' ભક્ત અહીં અધોગતિની દિશામાં લઈ જનાર આવા કાર્યોથી બચાવવા પ્રાર્થના કરે છે. ખોટા માર્ગે ન જઈ, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, દૂરાચાર આદિ પાપકર્મોથી બચવાની સાધકની ભાવનામાં સંવર ભાવના છુપાયેલી છે.

સાધના માર્ગે ચાલતા સાધકે આગળ માગ્યું છે ગુરુજનોની પૂજાનો અવસર. ગુરુજન એટલે અહીં ધર્મગુરુ, વિદ્યાગુરુ તો ખરા જ પણ વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ માતા-પિતા અને વડીલોને પણ ગુરુ કહેવામાં આવે છે. મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં જેમ લોકવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ જરૂરી છે તેમ નજીકના ઉપકારી એવા માતા-પિતા, શિક્ષક, વડીલો આદિનો વિનય, બહુમાન, ભક્તિનો ભાવ પણ આવશ્યક છે. કારણ કે, જે પ્રત્યક્ષ ઉપકારી પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત ન કરે તે પરોક્ષ ઉપકારી અરિહંત પરમાત્માના ઉપકારને કઈ રીતે સમજી શકે. વડીલોનું ઔચિત્ય જાળવવું પણ તેટલું જ જરૂરી છે. હું વડીલો પ્રત્યે વિનય-વિવેક જાળવું. તેમના આદર-માન સાચવું તેવી પ્રાર્થના સાધકે કરી છે. અહીં સાધક નમ્રતા ઈચ્છે છે. પોતાનાથી મોટા (જ્ઞાનમાં, ઉંમરમાં કે અન્ય કોઈપણ રીતે)ને તે માન આપે, તેમનો અનાદર ક્યારેય ન કરે તેવું સાધક ઇચ્છે છે. વળી, સાધના માર્ગે આગળ વધનાર વ્યક્તિથી સમજદારીમાં, જ્ઞાનમાં કદાચ તેના મા-બાપ, વડીલો પાછળ રહી જાય તેવું પણ બને. આવો સાધક પ્રાર્થે છે કે હું ગમે તેટલો આગળ વધું પણ વડીલો પ્રત્યેનો વિવેક ન ચૂકું. સાધક જાણે છે કે જો એમ થયું તો પોતાની અધોગતિ નિશ્ચિત છે. આ સાધક એકદમ સાવધ છે. તે કોઈ ચૂક રાખવા નથી ઇચ્છતો, જેથી મોક્ષમાર્ગની યાત્રામાં વિઘ્ન આવે ને મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં વિલંબ થાય, માટે તે આવી પ્રાર્થના કરે છે.

સાધકની પ્રાર્થનાનું આગળનું સોપાન છે પરોપકાર. ધર્મ માર્ગે આગળ વધનાર જીવમાં પરોપકારની ભાવના તો સ્હેજે આવી જ જાય છે. ધર્મમાર્ગ વ્યક્તિને શુષ્ક નથી બનાવતો. તે સ્વવિકાસ તો કરે જ છે સાથોસાથ પરોપકાર પણ કરે છે. પોતાના જેવા કે પોતાનાથી નિમ્ન હોય એમના પ્રત્યે તેના હૃદયમાં કરુણા પ્રગટે છે. સેવા, માનવતા જેવા ગુણોનો વિકાસ થાય છે. સ્વકલ્યાણ માટે બીજા પ્રત્યે અભાવ કેળવવાનો નથી. કેટલાક લોકો 'કોઈ કોઈનું નથી રે' કે 'સૌ પોતાના કરેલા કર્મો ભોગવે છે' એમ કહી હાથ વાળી લે છે. આમ કરતાં પાપકર્મ બંધાય એવું કહી સેવાના કામથી દૂર થઈ જાય છે. ત્યાં ધર્મની સમજમાં કચાશ છે. એ સ્વાર્થાંધતા છે. જેમનામાં પરાર્થકરણની ભાવના નથી તેવા આત્માઓ કદી લોકોત્તર ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. કેમકે, સ્વાર્થ કે સંકુચિત વૃત્તિનો ત્યાગ કર્યા વિના કદી ધર્મની શરૂઆત જ થતી નથી. ધર્મ કરનાર વ્યક્તિમાં હૃદયની કોમળતા અને વિશાળતા હોવી અતિ આવશ્યક છે. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિએ આ ગુણને પૌરુષચિહ્ન કહ્યું છે.

પરોપકાર બે રીતે થઈ શકે–લૌકિક અને લોકોત્તર, વ્યવહારિક અને પરમાર્થિક. અન્ન, વસ્ત્ર, દવા, ધન કે અન્ય જરૂરિયાતની વસ્તુઓ આપવી તે લૌકિક ઉપકાર છે. આત્મજ્ઞાન, અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો બતાવવા કે તેને અનુકૂળ સંજોગો કરી આપવા તે લોકોત્તર પરોપકાર છે. તીર્થંકર દેવ કે મહાન ધર્માચાર્યો જે દેશના કે ધર્મોપદેશ આપે છે તે તેમનો જગત પરનો મહાન ઉપકાર જ છે. સાધક અહીં લૌકિક ઉપકારથી આરંભી લોકોત્તર ઉપકાર કરવાની ભાવના સેવે છે. 'સવ્વી જીવ કરું શાસન રસી'ની ભાવનામાં પણ પરોપકારી ભાવના જ છુપાયેલી છે ને તેનાથી તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય છે. આમ, પરોપકારની ભાવના ઉત્તમ ફળદાયી હોઈ ભાવવા યોગ્ય છે, આ વાતને બરાબર પ્રમાણતો સાધક અહીં પ્રભુ પાસે પરોપકાર વૃત્તિ પ્રગટાવવાની પ્રાર્થના કરે છે.

આગળની બધી જ પ્રાર્થનાઓ ફળીભૂત કરવા આવશ્યક છે સદ્‌ગુરુનું હોવું. ભવનિર્વેદના ટકાવવા, મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવા, ઇચ્છિત ફળ મેળવવા, લોકવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવા, વડિલોનો વિવેક કરવા ને પરોપકાર કરવા પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુની તાલીમ આવશ્યક છે માટે સાધક આ બધું જેને પ્રાપ્ત છે એવા સદ્‌ગુરુની માગણી કરીને જાણે ખૂટતી સર્વકડીઓ માગી લે છે. સાધક માગે છે 'સુહગુરુજોગો તव्वयणसेवणा आभवमखंडा' – જ્યાં સુધી જન્મ-મરણના ફેરા કરવા પડે ત્યાં સુધી ભવોભવ સદ્‌ગુરુનો યોગ પ્રાપ્ત થાય અને તેમના વચન પ્રમાણે ચાલવાની શક્તિ મળે. યોગ એટલે મિલન–જોડાવું. પરમના માર્ગે ચાલવા સદ્‌ગુરુનું અતિ આવશ્યક છે. સદ્‌ગુરુનો યોગ થવો એ કદાચ સૌથી મોટી ઉપલબ્ધિ ગણાવી શકાય. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે 'પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ સમ નહિ, પરોક્ષ જિન ઉપકાર.'

અહીં ગુરુનું નહિ પણ સદ્‌ગુરુનું મિલન સાધકે વાંછ્યું છે. આપણે મોહપત્તીના બોલમાં કહીએ છીએ કે 'કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મ પરિહરું, સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ આદરું' – સાધકે આવી સુગુરુની યાચના કરી છે. સત્યદર્શન કરાવનાર ગુરુઓને પ્રાપ્ત કરીને અનેકાનેક શિષ્ય પરમપદને પામ્યા છે. જેને ગુરુ પ્રાપ્ત થયા હોય તેવી વ્યક્તિને 'સગુરો' ને જેને ગુરુ ન મળ્યા હોય તેને 'નગુરો' કહેવામાં આવે છે. આનંદઘનજી મહારાજે એક પદમાં કહ્યું છે કે,

'સગરા હોય સો ભરભર પીવે, નગરા જાય પિયાસે મેરે ભાઈ રે.'

કમનસીબે લોકો ઉત્તમોત્તમ ગુરુ મળ્યા હોવા છતાં તેમનો લાભ લઈ શકતા નથી. તેમની પાસે ક્ષુલ્લક દુન્યવી માગણી કરતાં અચકાતા નથી. આનંદઘનજી જેવા અલગારી પાસે રાજાની રાણી સંતાન પ્રાપ્તિના આશીર્વાદ માગવા આવે છે ત્યારે ગુરુ તો ઉત્તમ જ છે પણ લેનાર વ્યક્તિને તેની પાસેથી શું લેવું તેનો વિવેક નથી માટે તેનો યોગ્ય લાભ લઈ શકતી નથી. વ્યક્તિએ સદ્‌ગુરુની ઓળખ પ્રથમ કરી લેવી પણ એક વખત સદ્‌ગુરુને મેળવ્યા બાદ તેમના વચન પ્રમાણે જ ચાલવું. સાધકે અહીં સદ્‌ગુરુ વચનમાં શુરા થઈને ચાલવાની પ્રાર્થના કરી છે. ગુરુ મળે પણ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી ન શકાય તો કામ

ન થાય. ને વળી, ગુરુ આજ્ઞાનું પાલન માત્ર આ ભવે જ નહિ, ભવોભવ કરી શકું એવી શક્તિ ભક્તે માગી છે. સાધક માત્ર સદ્ગુરુનું શરણું જ નહિ પણ તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટેના આશિષ પણ માગે છે. આવનાર ભવમાં જો આ બધું છૂટી જાય તો મોક્ષગામી યાત્રા અધુરી રહી જાય. માટે જ્યાં સુધી મોક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી જેટલા ભવ લેવા પડે તે પ્રત્યેક ભવે આ સર્વ માગણીઓ મને પ્રાપ્ત થાઓ–એવી પ્રાર્થના સાધક કરે છે. અહીં સુધીની પ્રાર્થના આગળ નોંધ્યું તેમ ગણધરોક્ત છે ને ત્યારપછીની પ્રાર્થના ગીતાર્થ ગુરુ ભગવંતો દ્વારા સૂચિત છે. પાછળથી અહીં તેનો પ્રક્ષેપ થયો છે.

પ્રાર્થનાસૂત્રમાં ભક્ત પ્રભુ પ્રત્યેના આત્મીયતાના ભાવથી પ્રેરાઈને કહે છે કે, 'હે વીતરાગ! તમારા સિદ્ધાંતમાં–શાસનમાં નિયાણું (કરેલ સુકર્મનું ઇચ્છિત ફળ મેળવવાની માગણી) કરવાનો નિષેધ કરાયો છે; તો પણ હું એટલું તો ચોક્કસ માગીશ કે મને ભવોભવ તમારા ચરણોની સેવા કરવાનું સદ્ભાગ્ય સાંપડે. જૈન ધર્મ તો મૂળે નિષ્કામ ભક્તિને પ્રાધાન્ય આપે છે માટે નિયાણું તો ન જ બંધાય. પરંતુ આ જે માગણી છે તેને નિયાણું કહેવાય જ નહિ. આ તો ભક્તિની ભાષા છે. આગળ 'આભવમખંડા'માં જે ગુણો ભવોભવ મને પ્રાપ્ત થાય તેવી માગણી છે તેના અનુસંધાનમાં ભક્ત આગળ માગે છે ભગવાનનું શરણું. તે જાણે છે કે જો ભગવાનનું શરણું નહિ મળે, શાસન નહિ મળે તો કદાચ ભટકી જવાની શક્યતાઓ ઊભી છે. માટે મોક્ષ જ્યારે મળે ત્યારે પણ ત્યાં સુધી પ્રભુનું શાસન–પ્રભુનો માર્ગ ભવોભવ મળે જેથી પથભ્રષ્ટ થવાની ચિંતા જ ન રહે.

ભગવાનના ચરણોની સેવા વાંછી ભક્ત અન્ય ચાર પ્રાર્થનાઓ વીતરાગ દેવ પાસે કરે છે, તેમાં એક છે દુઃખનો ક્ષય. ભક્ત માગે છે કે, 'હે નાથ! આપને પ્રણામ કરવાથી મારા દુઃખોનો ક્ષય થાઓ. દુઃખ તો જીવમાત્રને ગમતું નથી, પણ અહીં તો સાધક પોતાના સાધનામાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ બનતા દુઃખોના ક્ષયની પ્રાર્થના કરે છે. અહીં દુઃખનો ક્ષય એટલે દુઃખના ભાવનો ક્ષય કરવાની પ્રાર્થના છે. સુખદુઃખ તો સંસારમાં રહેવાનાં જ પણ પ્રભુ શાસન મળતાં મને એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય કે જાણીતા સ્તવનની પંક્તિઓ 'પ્રભુ તમને પામ્યાનું એ સૌથી મોટું સુખ કે દુઃખ હવે લાગે ના દુઃખ' સાર્થક થાય. વ્યવહારિક રીતે વિચારીએ તો પણ દુઃખના ડરથી દુઃખ દૂર કરવાની માગણી નથી કરાઈ, પરંતુ જ્યાં સુધી દુઃખની હાજરીમાં પણ સમાધિસ્થ રહી, સ્થિર રહી મોક્ષમાર્ગની સાધના કરવાનું સામર્થ્ય મારામાં ન આવે ત્યાં સુધી મારા દુઃખોનો ક્ષય થાઓ એવો અર્થ પણ વિચારી શકાય. તો વળી, સાધક માટે ભવ એટલે કે સંસારચક્ર એ જ સૌથી મોટું દુઃખ છે, માટે એના ક્ષયની માગણી પણ એમાં ગર્ભિત હોઈ શકે.

આ દુઃખનો ક્ષય કર્મના ક્ષય વિના શક્ય જ નથી, માટે આગળની પ્રાર્થના છે કે કર્મનો ક્ષય થાઓ. સાધકને ખ્યાલ છે કે જ્યાં સુધી કર્મો છે ત્યાં સુધી તેના ઉદય પ્રમાણે સુખદુઃખ તો આવવાના જ. સાચા સાધક માટે સુખ અને દુઃખ બંને બાધારૂપ છે. આ ચક્રમાંથી મુક્ત થવાનો એક જ માર્ગ છે કર્મક્ષય ને એના માટે સંવર અને નિર્જરા જ ઉપાય છે. નવા કર્મોનો બંધ પડતો અટકે અને સંચિત કર્મોને ખપાવું એ જ સાધકની પ્રાર્થના છે.

આગળની પ્રાર્થના છે સમાધિપૂર્વકનું મરણ. સમાધિ એટલે સુખ-દુઃખમાં ચિત્તની સ્વસ્થતા. સમાધિપૂર્વકનું મરણ જીવનની સુખદ ફલશ્રુતિ છે, ને સદ્ગતિ માટે કારણરૂપ પણ છે. મૃત્યુ સમયે સમતા ટકાવવી મુશ્કેલ હોય છે. ભક્ત પ્રાર્થે છે કે, પ્રભુ આ વેળાને તમે સંભાળી લેજો. સંસારના સત્યોને સમજી તેના પ્રત્યેના રાગ-દ્વેષથી પર થઈ હું સમતાપૂર્વક દેહ છોડું તો મારો આવતો ભવ પણ આ જ યાત્રામાં આગળ લઈ જનારો બની રહે. મૃત્યુને પોતે ખોરડો બદલવાની ક્ષણ સમજી સહજતાપૂર્વક તેનો સ્વીકાર કરી શકે તેવું ભક્ત પ્રાર્થે છે. ભક્ત પોતાના મૃત્યુને સુધારવાની ઝંખના અહીં વ્યક્ત કરે છે.

છેલ્લી પ્રાર્થના છે બોધિલાભની પ્રાપ્તિની – સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિની. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્યની સાચી સમજ કેળવાય તો જ અધ્યાત્મમાર્ગે આગળ વધી શકાય. આમ, જૈન દર્શન પ્રમાણે સમ્યક્દર્શન લાધ્યા પછી જ અધ્યાત્મયાત્રા ખરા અર્થમાં આરંભાતી હોય છે. માટે છેલ્લે પ્રભુ પાસે ભક્ત પ્રાર્થે છે કે મને સાચું દર્શન પ્રાપ્ત થાઓ ને જેથી આગળ માગેલ ગુણો અને અનુકૂળતાઓ વચ્ચે હું ધર્મમાર્ગે પગરણ માંડી શકું. એવું ક્યાંક સાંભળેલું કે જેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ જાય તેનો મોક્ષ નિયત થઈ જાય. એ રીતે અહીં ભક્ત મુક્ત થવાની જ આડકતરી પ્રાર્થના કરે છે.

પ્રભુ પાસે પ્રાર્થનાઓ રજૂ કર્યા બાદ સૂત્રના અંતે સર્વમંગળ બોલાય છે. તેમાં જે પ્રભુ–જે શાસને સાચો માર્ગ ને સાચી સમજ આપી છે તેના પ્રત્યેનો અહોભાવ–કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત થઈ છે. અહીં ભક્તના અંતરના ઉદ્ગારો સરી પડ્યા છે. પોતાને જેમની પાસેથી કલ્યાણમાર્ગ સાંપડ્યો છે તે શાસનનો જય જયકાર કર્યા વિના ભક્તથી રહેવાતું નથી. એટલે તે ઉલ્લાસભેર કહી ઊઠે છે કે, 'સર્વ મંગળોમાં, મંગળરૂપ, સર્વના કલ્યાણનું કારણરૂપ તથા સર્વ ધર્મોમાં જે પ્રધાનરૂપ છે એવું જૈન શાસન જયવંતુ વર્તો. આમ, જયકારથી આરંભાયેલું સૂત્ર જયકાર પર વિરમે છે ને એમાં ઈચ્છિત પ્રાર્થનાઓને પ્રાપ્ત કરી સાધનારત રહેનાર સાધકનો પણ આખરે જયજયકાર થાય છે. ✶✶✶

સંદર્ભ ગ્રંથો :

૧. શ્રી પ્રતિક્રમણસૂત્ર પ્રબોધ ટીકા, ભાગ-૧,
લે. ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ, બીજી આવૃત્તિ, વિ. સં. ૨૦૧૦.

૨. સૂત્ર સંવેદના, ભાગ-૨,
સં. સાધ્વીશ્રી પ્રશમિતાશ્રીજી, ચોથી આવૃત્તિ, ઈ. સ. ૨૦૧૨.

૩. મારી તેર પ્રાર્થના,
પં. ચન્દ્રશોખરવિજયજી, પ્રથમ સંસ્કરણ, ૧૯૯૨.

૪.જય વીતરાગની પ્રાર્થના,
પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ય, બીજી આવૃત્તિ, વિ. સં. ૨૦૩૪.

૫. પ્રાર્થના સૂત્ર કે માધ્યમ સે પરમાત્મા કો પ્રાર્થના,
આ. શ્રી. વિ. કીર્તિયશસૂરિ, પ્રથમ આવૃત્તિ, વિ. સં. ૨૦૫૯.

ગવર્મેન્ટ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કૉલેજ, આઈ.ટી.આઈ. કેમ્પસ, રાપર-કચ્છ. Mob. : 07567064993.

✶✶✶

દીર્ઘદૃષ્ટ, ક્રાંતદૃષ્ટા અને યોગદૃષ્ટા આચાર્યશ્રીની ત્રિદિવસીય કથા

શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ કથા

☐ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

વિશાળ ઘટનાનું બીજ સાવ નાનું છે. આજથી નવેક વર્ષ પહેલાં પરમ સ્નેહી-મિત્ર શ્રી ધનવંતભાઈ શાહ સાથે વાત થઈ કે ભગવાન મહાવીર વિશે ઘણે સ્થળે એકાદ વ્યાખ્યાન આપ્યું છે, પણ ક્યારેક એની વ્યાખ્યાનમાળા કરવાનો વિચાર છે. ધનવંતભાઈના સંવેદનશીલ ચિત્તે આ વાત તરત પકડી લીધી અને એના ઉપર વિચાર શરૂ કર્યો. એમણે કથાની પરિકલ્પના આપી અને સળંગ ત્રણ દિવસ સુધી તીર્થંકર, આચાર્ય કે વિભૂતિના જીવનને વિશાળ લોકસમુદાયના હૃદયને સ્પર્શે એવી રીતે કથાસ્વરૂપે પ્રસ્તુતિ કરવાનો વિચાર મૂક્યો.

એની રજૂઆતની જવાબદારી મને સોંપી અને એમાંથી જૈન જગતમાં સૌપ્રથમવાર શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા ૨૦૧૦ની ૭-૮-૯ ઓક્ટોબરે ત્રિદિવસીય 'મહાવીરકથા'નું આયોજન થયું. ગંગોત્રીમાંથી નીકળીને જેમ ગંગાનો વિશાળ પટ સર્જાય, તેમ 'મહાવીર કથા'થી શરૂ થયેલી શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ આયોજિત આ વિશિષ્ટ કથા પ્રતિવર્ષ ત્રિદિવસીય કથારૂપે પ્રગટતી રહી. એને એટલો બધો આવકાર મળ્યો કે પ્રત્યેક કથાને અંતે આગામી કથાના વિષય અંગે શ્રોતાઓને સભામાં પૂછવામાં આવતું અને પછી એમની લાગણીને અનુલક્ષીને વિષય નક્કી કરવામાં આવતો. આમ એક વર્ષ પૂર્વેથી શ્રોતાઓના મનમાં કથાશ્રવણની આતુરતા રહ્યા કરતી.

આ કથાઓ એટલી લોક-ચાહના પામી કે લોસ એન્જલિસ, લંડન અને ગુજરાતના ઘણા શહેરોમાં એનું આયોજન થયું તેમજ શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા તૈયાર થતી એની ડીવીડી દ્વારા આ પ્રયોગ દેશ-વિદેશના ધર્મજિજ્ઞાસુ એવા વિશાળ વર્ગ સુધી પહોંચ્યો.

'શ્રી મહાવીર કથા' પછી 'શ્રી ગૌતમકથા', 'શ્રી ઋષભકથા', 'શ્રી નેમરાજુલ કથા', 'શ્રી પાર્શ્વ પદ્માવતી કથા', 'શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કથા' અને ગયે વર્ષે 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કથા'નું આયોજન થયું. આ પરંપરામાં આગામી ૧૮-૧૭-૧૮ જૂનના રોજ 'શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ કથા'નું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે, ત્યારે એ યોગદૃષ્ટા આચાર્ય બુદ્ધિસાગર-સૂરીશ્વરજી મહારાજના જીવન પર દૃષ્ટિપાત કરતાં એમ લાગે છે કે અધ્યાત્મયોગી આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીનું જીવન માત્ર બે પચ્ચીસીનું, પરંતુ એમના જીવનના પૂર્વાર્ધમાં એક ઉત્કટ સાધક અને ધર્મજિજ્ઞાસુ આત્માનો આલેખ જોવા મળે છે. એમના જીવનના ઉત્તરાર્ધમાં જૈનાચાર્ય તરીકેની એમની આગવી ગરિમા નજરે પડે છે. જિનશાસનને પામવાના પોતાના ધ્યેયની આડે આવતા તમામ અવરોધો એમણે પાર કર્યા અને વિજાપુરના શેઠ નથ્થુભાઈનો સહયોગ સાંપડતાં જીવન ઉત્થાનના સોપાન પર એક પછી એક ડગલું આગળ ભરતા રહ્યા. એમાંથી મહાન ત્યાગી, તેજસ્વી અને શાસનપ્રભાવક સૂરિપુંગવ સમાજને મળ્યા.

એ મહાન યોગી હતા, ઉત્તમ કવિ હતા, પ્રવચન પ્રભાવક હતા, માનવતાની ભાવનાથી પરિપૂર્ણ હતા, વજ્રાંગ બ્રહ્મચર્યનું તેજ ધારણ કરતા હતા. વિશેષે તો યોગી આનંદઘનની યાદ આપે એવા અને અઢારે આલમની ચાહના મેળવનાર મસ્ત અવધૂત હતા.

અધ્યાત્મયોગી યોગનિષ્ઠ આચાર્ય બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીના એ સમયનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે જે સમયે વહેમ, અજ્ઞાન અને ભૂતપ્રેતના ભયથી પ્રજા બીકણ બનેલી હતી, ત્યારે એમણે નિર્ભયતાનો સિંહનાદ કર્યો અને પ્રજામાં મર્દાનગીનું પ્રાગટ્ય કર્યું. એક સત્યવીરની સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મસાધુતા દર્શાવતી એમની ગ્રંથરચનાઓ માત્ર જૈનસમાજમાં જ નહીં, પણ વિરાટ અને વ્યાપક જનસમૂહમાં આત્મજ્ઞાનનાં અજવાળાં પાથરનારી બની રહી.

દેશ ગુલામીથી જકડાયેલો

પ્રબુદ્ધ વાચકો, આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગર સૂરિજીની સાહિત્ય સમૃદ્ધિ વિશે, આપણે છેલ્લા ત્રણેક અંકોથી માણી રહ્યા છીએ. જૂન ૧૬, ૧૭, ૧૮ તારીખે કર્મયોગી, ધ્યાનયોગી, અધ્યાત્મયોગી મસ્ત અવધૂત આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજીના સાહિત્ય સર્જન વિશે ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ જ્ઞાનયુક્ત, ચિંતનયુક્ત, પ્રવાહી અને મર્મગામી વાણીમાં કથા કહેશે.

શ્રી ભગવાન મહાવીર જન્મકલ્યાણક દિવસ નિમિત્તે
શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ યોજિત
ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની જ્ઞાનસભર વાણી દ્વારા

॥ બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ કથા ॥

તારીખ : ૧૬ જૂન, શુક્રવાર, સાંજે ૬-૩૦
૧૭ જૂન, શનિવાર, સાંજે ૬-૩૦
૧૮ જૂન, રવિવાર, સવારે ૧૦-૦૦

સ્થળ :
ભારતીય વિદ્યાભવન, ચોપાટી, મુંબઈ

આ ત્રિદિવસીય કથાના સૌજન્યદાતા

શ્રી રાજ સોભાગ સત્સંગ મંડળ
સાયલા
સ્મૃતિઃ શ્રી સી. યુ. શાહ

પ્રવેશપત્ર માટે જિજ્ઞાસુઓને તરત જ સંઘની ઑફિસનો સંપર્ક કરવા વિનંતી-23820296.

હતો, ત્યારે એમણે એમની ગ્રંથરચનાઓ દ્વારા આધ્યાત્મિકતાનો શંખનાદ ફૂંક્યો. સમય જતાં કેટલીક પરંપરાઓ ઝાંખી પડે છે અને વિસ્મૃત થાય છે, એ રીતે યોગસાધનાની પરંપરા વિસરાતી જતી હતી ત્યારે યોગનિષ્ઠ આચાર્યશ્રીએ પોતાના ધ્યાનપૂર્ણ જીવનથી અને યોગવિષયક ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથરચના કરીને યોગમાર્ગનું મહિમાગાન કર્યું. બાહ્યાચારોમાં ડૂબેલા સમાજને આત્માના ઊર્ધ્વ માર્ગનો પરિચય આપ્યો અને અલૌકિક આનંદ આપતી અધ્યાત્મ-સાધનાની ઓળખ આપી.

એ અઢારે આલમના અવધૂત હતા. જૈન અને બ્રાહ્મણ, પિંજારા અને પાટીદાર, મુસલમાન અને ઠાકરડા સહુ કોઈ એક સંત તરીકે સૂરિજીને આદરભાવ આપતા હતા. એમણે સમાજમાં કરેલા સુધારા જોઈને કોઈ સમાજસુધારક તરીકે યાદ કરે છે, તો કોઈ એમના રાજકીય વિચારો જોઈને દીર્ઘદૃષ્ટા તરીકે ઓળખાવે છે.

કર્મયોગી, ધ્યાનયોગી અને જ્ઞાનયોગી આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની પ્રતિભા એવી હતી કે તેઓ વર્તમાન પરિસ્થિતિનો તાગ મેળવી શકતા અને ભવિષ્યનું દર્શન કરી શકતા હતા. જેમકે એમણે ધાર્મિક કર્મયોગી અને વ્યવહારિક કર્મયોગિની કલ્પના કરી. એવી જ રીતે ધાર્મિક કર્મયોગિની અને વ્યવહારિક કર્મયોગિની હોવાની વાત કરી અને પછી 'કર્મયોગીની બનો' એવી હાકલ કરતાં તેઓ લખે છે,

'જૈન કોમમાં શ્વેતાંબર અને દિગંબર એમ બે સંપ્રદાય છે, સ્ત્રીની મુક્તિ, સવસ્ત્રમુક્તિ અને કેવલી મુક્તિની માન્યતા વગેરે કેટલીક ઉપયોગી નહિ એવી બાબતોની ચર્ચામાં જૈન કોમના આગેવાનો શક્તિઓનો નકામો દુરુપયોગ કરે છે. જૈન સ્થાવર તીર્થોના ઝઘડામાં બંને કોમોના ગૃહસ્થો લાખો રૂપિયાનો નિરર્થક વ્યય કરે છે. જે મતભેદો, તકરારો વગેરે હાલની જૈન કોમની વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક પ્રગતિમાં આડે આવતી હોય તેનો ઉપશમ તથા ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ. જૈન કોમ જો નકામી તકરારો વગેરેની મુર્ખાઈનો ત્યાગ નહિ કરે તો તેઓની પ્રગતિના ભોગી બીજી કોમવાળા થવાના એમાં લેશમાત્ર શંકા નથી.

'હિંદુ કોમ, પારસી વગેરે કોમો ધાર્મિક વિચારોમાં ઉદાર છે અને તે કોમના કર્મયોગીઓનાં કર્તવ્યોનાં ક્ષેત્રો વિશાળ છે. જૈન કોમના કર્મયોગીઓનાં ઉદાર વિચારાચાર પ્રવૃત્તિથી કાર્ય કરે એવા વિશાલ ક્ષેત્રો થવા જોઈએ.

'ત્યાગી જૈન કર્મયોગીઓ ઘણી છૂટથી સર્વ ધર્મ્ય કર્તવ્ય કર્મોને કરે તે માટે તેઓના ઉદાર વિચારાચારના માર્ગમાં કાંટાઓ જે હોય તે સાફ કરવા જોઈએ. વિદ્યાબળ, ક્ષેત્રબળ, વૈશ્યવ્યાપારાદિ બળ અને સેવાબળ વગેરે બળોથી જૈન કોમને વિભૂષિત કરવા અનેક જાતના જૈન કર્મયોગીઓને પ્રગટાવવાની ઘણી જરૂર છે. સ્વતંત્ર વિચારાચારવાળા વિશાળ કર્મયોગીઓની ઘણી જરૂર છે.'

'વિદ્યમાન જૈન સાધુઓ જો ધર્માચાર રૂઢિની સાંકડી દૃષ્ટિવાળા રહેશે તો તેઓ જૈન સાધુઓનું વિશ્વમાંથી અસ્તિત્વ જ ગુમાવી દેશે, માટે હાલના કર્મયોગી જૈન સાધુઓએ સમાજના ઉદય માટે સર્વસ્વાર્પણ કરીને આગળ વધવું જોઈએ.'

યોગનિષ્ઠ આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીના વિચારો આજે એકસો વર્ષે પણ અપનાવવા કેટલા જરૂરી છે તેનો ખ્યાલ તો ઈ. સ. ૧૯૧૫ની નવમી જાન્યુઆરીએ એમની અપ્રસિદ્ધ ડાયરીમાં પ્રમાણિકતાના મહિમા વિશે લખેલા નિબંધના કેટલાક અંશ જોઈએ.

'આર્યાવર્તની અવનતિ થવાનું મુખ્ય કારણ ખરેખર પ્રમાણિક ગુણથી વિમુખતા થવી એ જ છે. પ્રમાણિકતામાં ખામી આવતાં આત્મબળ ઘટે છે અને જગતના સત્ય-વ્યવહારનો નાશ થાય છે. પ્રમાણિકપણામાં ખામી આવતાં કુસંપ, કલેશ, અવ્યવસ્થા, યુદ્ધ, વિશ્વાસઘાત વગેરે દુર્ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી આત્માની અને અન્ય મનુષ્યોની અવનતિની સાથે સંઘ, સમાજ, નાત વ્યાપારવિદ્યા, રાજ્ય, દેશ, ધર્મ વગેરેની અવનતિ થાય છે.

'પ્રમાણિક ગુણસંબંધી ભાષણ કરનારાઓ લાખો મનુષ્યો મળી આવશે, પણ પ્રમાણિકપણે વર્તનારા તો લાખોમાંથી પાંચ મનુષ્યો પણ મળે અથવા ન મળે તેનો નિશ્ચય કરી શકાય નહીં. પ્રમાણિકપણે વર્તનારા માર્ગાનુસારિ ગુણને પ્રાપ્ત કરીને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા બાદ ચારિત્ર્યની પ્રાપ્તિ કરીને તે મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે.

'આર્યાવર્ત વગેરે દેશોમાં પ્રમાણિકતાનો જો ફેલાવો થાય તો લૂંટફાટ, ક્લેશ, યુદ્ધ, મારામારી-ગાળાગાળી, કોર્ટોમાં અનેક પ્રકારના કેસો, કુસંપ અને અશાંતિ વગેરેનો નાશ થાય, એમાં જરા માત્ર સંશય નથી. પ્રમાણિકપણે વર્તવાથી અને બોલવાથી ખરેખરી સ્વની અને અન્ય મનુષ્યોની ઉન્નતિ કરી શકાય છે. પ્રમાણિક મનુષ્ય પોતાના વિચારો અને આચારોથી પ્રમાણિક ગુણનું વાતાવરણ વિશ્વમાં ફેલાવે છે અને તે પ્રમાણિક ગુણના વાતાવરણમાં સંબંધમાં જે જે મનુષ્યો આવે છે, તે તે મનુષ્યોને પ્રમાણિક ગુણની અસર થાય છે.

આજે ય જૈન એકતાનો પ્રશ્ન ચર્ચાય છે ત્યારે યોગનિષ્ઠ આચાર્ય બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીએ વ્યક્ત કરેલા એ વિચારો જોઈએ.

'સાધુઓ અને શ્રાવકો હવે વર્તમાન સમયનો વિચાર કરીને ચાલશે તો તેઓ દુનિયામાં પોતાની હયાતી રાખી શકશે. શ્વેતાંબરોએ યા દિગંબરોએ પરસ્પર અવિરુદ્ધ એવાં ધર્મકાર્યોને ભેગાં મળીને કરવા જોઈએ. રાજ્ય વહીવટમાં જેમ ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓ ભેગી થઈને એક મતથી કામ ચલાવે છે તેમ સામાન્ય ધર્મકાર્યોમાં જુદા જુદા ફીરકાવાળા જૈનોએ ભેગા મળીને અને સંપીને પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.'

'જે જૈનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને જોઈ શકતા નથી તે જૈનો જૈન શાસનનો વિજય વાવટો ફરકાવવાને શક્તિમાન થતા નથી. જૈન શાસનની જેઓના હૃદયમાં ઊંડી દાઝ છે તેઓ હઠ કદાગ્રહનો ત્યાગ કરીને જૈનોનું ભલું કરવા અને સંઘ વધારવા સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે.'

એક સદી પૂર્વે વ્યક્ત કરેલાં આ વિચારો આજે પણ અપનાવવા યોગ્ય લાગે છે. આવા જ્ઞાનયોગી, કર્મયોગી અને ધ્યાનયોગી યોગનિષ્ઠ આચાર્ય બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજના જીવનની રસપ્રદ ઘટનાઓ, એમનું ગ્રંથસર્જન, એમની વિચારધારા અને એમની ઉત્કૃષ્ટ યોગસાધનાની 'શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ કથા'માં પ્રસ્તુતિ કરવામાં આવશે. ✷ ✷ ✷

૧૩ બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. ફોન ૦૭૯ ૨૬૬૦ ૨૬૭૫. મો. ૦૯૮૨૪૦ ૧૯૯૨૫

ઇસુનો માર્ગ, ક્રોસનો માર્ગ

☐ ફાધર વર્ગીસ વાલેસ

સૌ લોકો જાણે છે કે, ગુડ ફ્રાઈડે એટલે પ્રભુ ઈસુના મૃત્યુનો દિવસ. ઈસુના મૃત્યુના દિવસને કેમ ગુડ ફ્રાઈડે કે શુભ અવસર કહેવામાં આવે છે? ઘણા લોકો માટે આ પ્રશ્ન કોયડારૂપ છે. ખુદ ઈસુના શિષ્યો ઈસુના ક્રોસનું રહસ્ય કે મર્મ સમજી શક્યા ન હતા. પ્રથમ બે-ત્રણ સદીઓના આદિખ્રિસ્તીઓ ઈસુના ક્રોસનું રહસ્ય બરાબર સમજી શક્યા નહોતા.

એક વાર ઈસુએ પોતાના શિષ્યોને પોતાના મૃત્યુની વાત કરી હતી ત્યારે તેમના શિષ્યોએ વિરોધ કર્યો હતો. એક વાર ઈસુએ શિષ્યોને પૂછ્યું, 'તમે શું કહો છો? હું કોણ છું?' એના જવાબમાં પીતરે કહ્યું, 'આપ તો ખ્રિસ્ત છો, ચેતનસ્વરૂપ ઈશ્વરના પુત્ર.' (માથ્થી ૧૬:૧૫-૧૬)

પીતરના આ શ્રદ્ધાનિવેદન પછી ઈસુએ પ્રથમ વાર પોતાના મૃત્યુની આગાહી કરી હતી. ઈસુના ક્રૂર મૃત્યુની આગાહી સામે પીતરે સખત વિરોધ ઉઠાવ્યો. પણ ઈસુએ પીતરને કહ્યું, 'તું મારા માર્ગમાં આડખીલીરૂપ છે. તું દુનિયાદારીની દૃષ્ટિએ જ જુએ છે, ઈશ્વરની દૃષ્ટિએ જોતો નથી.' (માથ્થી ૧૬:૨૩)

પ્રથમ ત્રણેય શુભસંદેશકારોએ નોંધ્યું છે તેમ, ઈસુએ ત્રણ-ત્રણ વાર પોતાના ક્રોસ પરના મૃત્યુની આગાહી કરી હતી. છતાં ઈસુના શિષ્યો અને આદિખ્રિસ્તીઓ ઈસુના ક્રોસ પરના મૃત્યુ અને પુનરુત્થાન પછી પણ ઈસુના ક્રોસનું રહસ્ય સમજી શક્યા નહોતા. એટલે પ્રથમ બે-ત્રણ સદીના ખ્રિસ્તીઓ ક્રોસને કોઈ મહત્ત્વ આપતા નહોતા. તેમના જીવનમાં ક્રોસનું નામોનિશાન નહોતું.

કારણ, પીતરની જેમ ખ્રિસ્તી લોકો પણ ક્રોસ પર ઈસુના મૃત્યુને કેવળ માણસની દૃષ્ટિએ જોતા હતા. ઈસુના શબ્દોમાં કહીએ તો, ખ્રિસ્તીઓ ઈસુના ક્રોસ પરના મૃત્યુને કેવળ દુનિયાદારીની દૃષ્ટિએ જોતા હતા. તેઓ ઈસુની જેમ ઈશ્વરની દૃષ્ટિએ જોતા નહોતા.

આપણે ઈસુની દૃષ્ટિએ એટલે ખુદ ઈશ્વરની દૃષ્ટિએ સમજવા પ્રયત્ન કરીએ તો એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે. ખુદ ઈસુના જીવન અને સંદેશને કારણે જ ઈસુને મારી નાખવામાં આવ્યા છે. આમ જોઈએ તો આપણે કહી શકીએ કે, ક્રોસ પર ઈસુની રાજકીય હત્યા થઈ છે. રોમન સામ્રાજ્યમાં અધિકારીઓ દેશદ્રોહ માટે રાજકીય ગુના માટે ગુનેગારોને ક્રોસ પર મારી નાખતા હતા.

રોમનોમાં ગુનેગારના ચોક્કસ ગુનાનું લખાણ લખીને એના ગળામાં લટકાવવા કે ક્રોસ પર ચોંટાડવાની પ્રથા હતી. ઈસુના ગુના તરીકે સૂબા પોન્તિયુસ પિલાતે એક લખાણ લખાવીને ક્રોસ પર ચોંટાડી દીધું છે. તેમાં લખ્યું હતુંઃ 'નાસરેથનો ઈસુ યહૂદીઓનો રાજા' (યોહાન ૧૯:૧૯) ત્રણ ભાષામાં એટલે હિબ્રુમાં, લેટિનમાં અને ગ્રીકમાં એ લખાણ હતું. આજે બધેય ક્રોસ પર `INRI' એમ ચાર અક્ષર દેખાય છે. એનું પૂર્ણ રૂપ છે Iesus Nazarenum Rex Iudeorum.

અહીં આપણે ભૂલવું ન જોઈએ કે, ઈસુ એક યહૂદી તરીકે જન્મ્યા. યહૂદી તરીકે બાળ ઈસુનું પાલનપોષણ થયું હતું. એટલે ઈસુ યહૂદી તરીકે જીવ્યા અને એક યહૂદી બળવાખોર તરીકે ક્રોસ પર એમની રાજકીય હત્યા થઈ.

પરંતુ ઈસુનું જીવન તથા તેમનો સંદેશ એક સામાન્ય યહૂદી કે યહૂદી ધાર્મિક આગેવાનના જીવન અને સંદેશથી ભિન્ન હતો. ઈસુનું જીવન યહૂદી ધાર્મિક આગેવાનો માટે ટીકારૂપ હતું. પડકારરૂપ હતું. ઈસુ તો જકાતદારો, વેશ્યાઓ, અનૈતિક જીવન ગાળતી સ્ત્રીઓ, યહૂદીઓના દુશ્મન ગણાતા શમરુનીઓ જેવા સમાજને ધર્મથી તિરસ્કૃત લોકોની તેમ જ જાહેર પાપીઓની પણ સોબત રાખતા હતા. તેમની સાથે જમતા પણ હતા. જકાતદારો અને બીજા પાપીઓને પણ ઈસુને સાંભળવા માટે આવતા જોઈને ફરોશીઓ અને શાસ્ત્રીઓ બડબડાટ કરતા હતા. ઈસુએ તેમને કહ્યું, જેમને પશ્ચાત્તાપની જરૂર નથી એવા નવ્વાણું પુણ્યશાળી માણસો કરતાં પશ્ચાત્તાપ કરનાર એક પાપી માટે સ્વર્ગમાં વધારે આનંદોત્સવ હશે. (લૂક ૧૫:૭).

ઈસુના જીવનની જેમ એમના સંદેશા પણ યહૂદી ધર્મના આગેવાનો અને પંડિતો માટે ટીકારૂપ અને પડકારરૂપ હતા. ઈસુ ગરીબ લોકોની તરફદારી કરતા હતા. ઈસુ અંતિમ ન્યાયની વાતમાં ખરા ધર્મિષ્ઠ માણસોને કહે છે, 'આ મારા ભાઈઓમાંના અદનામાં અદના માટે જે કંઈ કર્યું છે, તે મારે માટે જ કર્યું છે.' (માથ્થી ૨૫:૪૦).

ઈસુના શિષ્યો વચ્ચે 'ઈશ્વરના રાજ્યમાં સૌથી મોટું કોણ છે?' એની વાત થઈ ત્યારે ઈસુએ કહ્યું, 'ચોક્કસ માનજો કે, જ્યાં સુધી તમારી વૃત્તિ ન બદલાય અને તમે બાળક જેવા ન બની જાઓ ત્યાં સુધી તમે કદી ઈશ્વરના રાજ્યમાં દાખલ થઈ શકવાના નથી. જે કોઈ પોતાની જાતને બાળકના જેવી નાની બનાવી દેશે તે જ ઈશ્વરના રાજ્યમાં સૌથી મોટો ગણાશે.' (માથ્થી ૧૮:૨૪).

ઈસુએ પોતાના શિષ્યો સાથેના છેલ્લા ભોજન વખતે તેમને નમ્રતાનો પદાર્થપાઠ આપ્યો. યહૂદીઓમાં મહેમાનોના પગ ધોવાની પ્રથા હતી. ઘણુંખરું ગુલામ કે નોકર પગ ધોવાની વિધિ કરતો હતો. પરંતુ ઈસુએ એક કૂંડામાં પાણી કાઢી બધા શિષ્યોના પગ ધોઈને ઓઢેલા અંગૂછા વડે લૂછ્યા. પછી ભાણા ઉપર બેસીને ઈસુ બોલ્યા, 'સમજ પડે છે, મેં તમને શું કર્યું? તમે મને ગુરુદેવ અને પ્રભુ કહો છો, અને એ યોગ્ય છે, કારણ, હું છું જ. એટલે પ્રભુ અને ગુરુદેવ હોવા છતાં મેં તમારા પગ ધોયા, તો તમારે પણ એકબીજાના પગ ધોવા જોઈએ. મેં તમને દાખલો બેસાડ્યો છે. મેં જેમ તમને કર્યું તેમ તમારે પણ કરવું.' (યોહાન ૧૩:૧૨-૧૭).

ઈસુએ સેવાનો સ્પષ્ટ સંદેશ આપ્યો છે. પ્રથમ ત્રણેય શુભસંદેશકારોએ એની સ્પષ્ટ વાત કરી છે. ઈસુ પોતાના શિષ્યોને કહે છે, 'તમારામાં તો જે કોઈ મોટો થવા ઈચ્છતો હશે તેણે તમારા સેવક થવું પડશે; અને જે કોઈ તમારામાં પહેલો થવા ઇચ્છતો હશે તેણે બધાના ગુલામ થવું પડશે. કારણ, ખુદ માનવપુત્ર (એટલે ઈસુ પોતે) સેવા લેવા નહિ પણ સેવા કરવા, અને સૌની મુક્તિ માટે પોતાનું જીવન અર્પી દેવા અવતર્યા છે. (માર્ક ૧૦:૪૩-૪૫).

ઈસુએ નૈવેદ્ય કરતાં માફીને વધારે મહત્ત્વ આપ્યું છે. પોતાના સગાંસંબંધીઓને, ગ્રાહકોને કે આશ્રિતોને લૂંટીને ઉદારતાથી મંદિરમાં દાન નાખતા લોકોને ઈસુ કહે છે, 'વેદી પર નૈવેદ્ય ધરાવતાં

તને યાદ આવે કે, તારા ભાઈને તારી સામે કંઈ ફરિયાદ છે, તો તારું નૈવેદ્ય વેદી આગળ જ રહેવા દઈ નીકળી પડજે. પહેલાં તારા ભાઈ સાથે સમાધાન કરજે, અને ત્યાર પછી આવીને નૈવેદ્ય ધરાવજે.' (માથ્થી ૫:૨૩-૨૪).

એક વાર ક્ષમા વિશે પીતરે ઈસુને પૂછ્યું, 'પ્રભુ, મારો ભાઈ અપરાધ કરે, તો મારે કેટલી વાર ક્ષમા કરવી? સાત વાર?' ઈસુએ તેને કહ્યું, 'મારો જવાબ એ છે કે, સાત વાર નહિ, પણ સિત્તેર વખત સાત વાર.' (માથ્થી ૧૮:૨૧:૨૨). મતલબ છે કે, ક્ષમા આપવા અને ક્ષમા માગવામાં કોઈ મર્યાદા નથી.

ઈસુનું શિક્ષણ અપકાર ઉપર ઉપકાર કરવાનું છે. 'હું તમને કહું છું કે, તમારુ બૂરું કરનારનો સામનો કરશો નહિ. બલકે, જો કોઈ તમારા જમણા ગાલ ઉપર તમાચો મારે, તો તેની આગળ બીજો ધરજો.' (માથ્થી ૫:૩૯). વળી, 'હું તમને કહું છું કે, તમારા શત્રુ ઉપર પ્રેમ રાખો અને તમને રંજાડનાર માટે દુઆ માગો.' (માથ્થી ૫:૪૪). 'કોઈનો ન્યાય તોળશો નહિ, જેથી તમારો ન્યાય નહિ તોળાય. જેવો ન્યાય તમે તોળશો તેવો ન્યાય તમારો પણ તોળાશે.' (માથ્થી ૭:૧-૨).

ઈસુએ માંદાઓને સાજાં કર્યા છે. ભૂખ્યાને ખવડાવ્યું છે. આંધળાને દેખતા કર્યાં છે. દુઃખીઓને દિલાસો આપ્યો છે. લૂક કહે છે કે, 'લોકો ઈસુનો ઉપદેશ સાંભળીને ખૂબ આશ્ચર્ય પામતા, કારણ, એમના શબ્દોમાં અધિકારનો રણકો હતો.' (લૂક ૪:૩૨). 'અને ઈસુની કીર્તિ આસપાસના એકેએક ગામે પ્રસરી ગઈ.' (લૂક ૪:૩૭). ટૂંકમાં કહું તો ઈસુ સૌનું ભલું કરતા હતા અને બીજાને પણ એવું કરવા પ્રેરતા હતા. એટલે ઈસુના જીવનથી એમના કાર્યો અને સંદેશે પુષ્કળ લોકોને આકર્ષ્યા અને બધાય ઈસુને મળવા ટોળેટોળા ભેગા મળતા હતા.

ઈસુના આ પ્રકારનાં જીવન અને સંદેશથી એક બાજુ એમની કીર્તિ ચોમેર ફેલાઈ રહી અને લોકોના ટોળેટોળા ઈસુની આસપાસ ભેગા થવા લાગ્યા. ઈસુને સાંભળવા અને એમનાથી સાજા થવા માટે આવતા લોકોની સંખ્યા સતત વધતી રહી તો બીજી બાજુ ઈસુ સામેનો વિરોધ પણ સતત વધતો રહ્યો. ધાર્મિક આગેવાનો, શાસ્ત્રીઓ અને ફરોશીઓ એક યા બીજી રીતે એમને ફસાવવા માગતા હતા.

વ્યભિચાર કરતાં પકડાયેલી બાઈની વાત ખૂબ જાણીતી છે. ઈસુના વિરોધીઓએ એ બાઈને ઈસુ આગળ ટોળા વચ્ચે ઊભી રાખીને ઈસુને પૂછ્યું, 'ગુરુજી, આ બાઈ પ્રત્યક્ષ વ્યભિચાર કરતાં પકડાઈ છે. હવે શાસ્ત્રમાં મોશેએ આપણને એવી બાઈને પથ્થરે-પથ્થરે મારી નાખવાનું ફરમાવેલું. તો આપ શું કહો છો?'

મોશેએ શાસ્ત્રમાં આપેલા કાયદા મુજબ વર્તવા લોકોને કહેશે તો ઈસુ પર હત્યાના ગુનાનો આરોપ મૂકી શકાય. કારણ, કોઈને મૃત્યુદંડ આપવાનો અધિકાર માત્ર રોમન સત્તા પાસે હતો. વળી, ઈસુની દયા અને માફીની વાતને ફોક ગણી ઈસુ પર તકસાધુ ઉપદેશક હોવાનો આરોપ મૂકી શકાય. બીજી બાજુ વ્યભિચારી બાઈને માફી આપી એને છોડી દેવાનો આદેશ આપશે તો ઈસુ પર મોશેના પવિત્ર કાયદાને તોડવાનો આરોપ મૂકી શકાય. હવે ઈસુ પાસે કોઈ છટકબારી નથી એવી ખાતરીથી એમના વિરોધીઓ એમને પ્રશ્ન પૂછતા રહ્યા. આખરે ઈસુએ તેમને સંભળાવ્યું, 'તમારામાં જે નિષ્પાપ હોય તે એને પહેલો પથ્થર મારે.' (યોહાન ૮:૭). હવે ઈસુના વિરોધીઓ ફસાયા. તેમના વિરોધીઓ એક પછી એક ત્યાંથી જતા રહ્યા અને ઈસુ એકલા એ બાઈ સાથે રહ્યા. ઈસુએ આ બાઈને માફી આપતાં કહ્યું, 'હું પણ તને સજા નથી કરતો. જા, હવેથી પાપ કરીશ નહિ.' (યોહાન ૮:૧૧)

માફીનો આ પ્રસંગ અને પાપીઓને માફી આપવાના અનેક પ્રસંગો ઘોષણા કરે છે કે, ઈસુ અને ઈસુના ઈશ્વર પિતા (બંને એક જ છે) પાપી માણસો પર અનહદ પ્રેમ રાખે છે. માણસ માટેના ઈશ્વરના બિનશરતી પ્રેમમાં માણસનાં પાપથી કોઈ વધઘટ થતી નથી. ઈશ્વરનો પ્રેમ શાશ્વત છે. માણસ જ પાપથી ઈશ્વરથી દૂર ભાગે છે તો પણ પ્રાણી માણસ માટેનો ઈશ્વરનો પ્રેમ બિનશરતી છે. એટલે ઈશ્વરનો પ્રેમ માણસને પાપમાંથી પાછા આવવા આમંત્રા કરે છે.

પાપની માફી અને ઈશ્વર શાશ્વત ને બિનશરતી પ્રેમની વાત યહૂદી ધર્મ અને ધાર્મિક આગેવાનો માટે પડકારરૂપ છે. ઈશ્વરના પ્રેમ અને માફીની આ સમજણથી યહૂદી ધર્મના કાયદાકાનૂનો, ધર્મવિધિઓ અને બલિદાનોનું મહત્ત્વ ઘટે છે. એટલું જ નહિ, પણ યહૂદી ધર્મના અસ્તિત્વ માટે ભયાવહ બને છે. એટલે જ યહૂદી વડાપુરોહિત કાયફા વરિષ્ઠસભામાં ભેગા મળેલા બધા પુરોહિતો અને ફરોશીને કહ્યું, 'આ માણસ (ઈસુસ્તો) તો પુષ્કળ ચમત્કારો કરે છે. આપણે જો એને ફાવે તેમ કરવા દઈશું, તો બધા જ લોકો એમના ઉપર શ્રદ્ધા રાખતાં થઈ જશે, અને રોમન લોકો આવીને આપણા મંદિરનો નાશ કરશે. પણ તેઓમાંનો એક કાયફા, જે તે વરસે વડો પુરોહિત હતો તે બોલ્યો, તમને કશી ગતાગમ જ નથી. તમે એટલો વિચાર કેમ નથી કરતા, કે પ્રજાને ખાતર એક માણસ મરી જાય અને આખી પ્રજા વિનાશમાંથી ઊગરી જાય એ તમારા હિતમાં છે.' (યોહાન ૧૧:૪૭-૫૦).

એક બાજુ યહૂદી આગેવાનોને ઈસુના જીવન અને પ્રેમના સંદેશથી આકર્ષાઈને એમની આસપાસ ભેગી મળતી વધતી જતી લોકમેદનીને કારણે રોમન લોકો આવીને યહૂદી લોકોના મંદિરનો અને યહૂદી પ્રજાનો નાશ કરશે એવી બીક સેવતા હતા. તો બીજી બાજુ રોમન સત્તાના અધિકારીઓ પણ ઈસુના જીવન, એમનો સંદેશ તથા એમની આસપાસ ભેગા મળતા ટોળાનો ખ્યાલ રાખતા હતા. અને રોમન સત્તા સામે 'રાજા ઈસુ'ની આગેવાની હેઠળ યહૂદી પ્રજા બળવો કરવાની શક્યતાનો ભય સેવતા હતા.

ટૂંકમાં કહીએ તો, પ્રભુ ઈસુ સૌ લોકો માટે વિશેષ તો ગરીબો, દલિતો તથા શોષિત લોકો માટે જીવ્યા છે. આ પ્રકારનાં ઈસુનાં કાર્ય અને સંદેશ સ્વાર્થી ને આપમતલબી લોકો માટે પડકારરૂપ હતાં. કારણ, ગરીબો ને દલિતોના શોષણ કરતાં શોષણખોરો માટે ઈસુનું જીવન તથા એમનો સંદેશ ભયરૂપ હતા. આ બધાં લોકો પોતપોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે ઈસુને સામાજિક, ધાર્મિક અને રાજકીય ગુનેગાર માનતા હતા. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ઈસુનાં જીવન અને સંદેશને કારણે જ રોમન સૂબ પોન્તિયુસ પિલાતે યહૂદી ધર્મના આગેવાનો તથા તેમના અનુયાયીઓએ સાથે મળીને ઈસુને ક્રૂસ પર ચઢાવીને મારી નંખાવ્યા છે.

પ્રભુ ઈસુએ પોતાના સમયમાં ગરીબ અને દલિત લોકો સાથે મળીને જાતજાતનાં દુઃખો વેઠ્યાં છે, અને તેઓ અન્યાય અને અનીતિનો ભોગ બન્યા છે. એ જ રીતે આજે પણ ઈસુ દુઃખીતો,

પીડિતો અને વિવિધ પ્રકારની સતામણીનો ભોગ બનતા લોકો સાથે દુઃખી છે, પીડિત છે. સતામણી અનુભવે છે. ક્રૂસ પરના નામોશીભર્યા મૃત્યુને ભેટે છે. ક્રૂસનું એ રહસ્ય છે કે, ઈસુ ઈશ્વર પિતાના અસીમ પ્રેમથી આજના માણસની સાથે ને સાથે છે.

માણસ માટેનો ઈશ્વરનો બિનશરતી પ્રેમ માણસને એની બધી પરિસ્થિતિમાં એને તેડી આવે છે. છેલ્લા વર્ષ ૨૦૧૬માં દર મિનિટે ૬ માણસો પ્રભુ ઈસુ પરની શ્રદ્ધાથી મૃત્યુને ભેટ્યા છે, શહીદ થયા છે. ક્રોસનો–ઈશ્વરના અનહદ પ્રેમનો–એ ચમત્કાર છે. ✷ ✷ ✷

અમીબેલા બિલ્ડિંગ, સન્માન હૉટેલ પાસે, અપ ઈન્કમ ટેક્ષ અંડર બ્રીજ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૪. Ph. : 079-27542922 (M) 94295-16498.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રનું અભિનવ સ્વરૂપ

સપ્તભાષી આત્મસિદ્ધિ સદ્ગુરુ આદેશિત સંપાદન

☐ પ્રા. પ્રતાપકુમાર ટોલિયા

પ્રજ્ઞાચક્ષુ ડૉ. પં. સુખલાલજીની પાવન નિશ્રા અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદના સંસ્કાર બંને ૧૯૭૦માં છોડવાનું બન્યું. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પ્રત્યેના જન્મજાત સંસ્કાર અને નિષ્ઠાને સુદૃઢ કરવા માટે આની પાછળ સદ્‌ગુરુ-આજ્ઞા હતી.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જન્મ શતાબ્દીથી અવારનવાર એક વિનમ્રતાની મૂર્તિ એવા અને પ્રસિદ્ધિથી દૂર રહી ગુપ્તપણે વિચરતા જૈન મુનિ તેમને અમદાવાદ આવીને મળતા. એ હતા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પ્રત્યે સ્વયં યુવાવયથી સર્વસંગ પરિત્યાગી શ્વે. સાધુ હોવા છતાં, જીવન-સમર્પિત થયેલા શ્રી ભદ્રમુનિ-સહજાનંદઘનજી. આ લેખકને પણ તેમનો પ્રથમ અને પ્રેરક પ્રભાવભર્યો પરિચય વિદુષી વિમલાતાઈ સંગે ઇડર પહાડ પરના શ્રીમદ્ ધ્યાન-ધામમાં થઈ ચૂકેલો.

પૂ. શ્રી સહજાનંદઘનજીએ, પોતાને યુગપ્રધાનપદ પ્રાપ્ત થયા છતાં, સ્વયંને ગોપવીને, દાસાનુદાસરૂપે માનીને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના નામે આશ્રમ સ્થાપેલો-કચ્છ ગુજરાતથી ભારતભરના તીર્થોમાં વિચરીને અને ગુફાઓમાં મૌનપૂર્વક, ઠામ-ચૌવિહારયુક્ત પરિષહો અને ઉપસર્ગો સહ્યાં બાદ! યુગપ્રધાન ભદ્રબાહુ સ્વામીની કર્ણાટકની યોગ ભૂમિમાં, જંગલમાં મંગલવત્, સુરમ્ય રત્નકૂટ પર્વતિકા પર, ભગવાન મુનિસુવ્રત સ્વામી અને ભગવાન રામની કિલિકિન્ધાનગરી અને વિજયનગરના હંપીના ખંડેરો ને ગુફાઓના સ્થાન પર એ આશ્રમ તેમની અસામાન્ય આત્મસાધનાની સાક્ષી આપતો આજે ઊભો છે!

શ્રીમદ્‌નું સાહિત્ય ગુર્જરસીમાને ઓળંગીને હિન્દી ભાષી વિસ્તારોમાં મહેકવા લાગે એ પણ જરૂરી છે. મહાત્મા ગાંધીજીના આ અહિંસક શિક્ષકને ગાંધીજીની જેમ જગતની સમક્ષ પ્રસ્તુત કરવા જોઈએ, કે જેથી જગત શાંતિની શોધમાં સાચું માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે.

શ્રી સહજાનંદજીએ આ જ વાત પ્રબળરૂપે પોતાની પ્રસાદ-ઓજ-માધુર્યભરી વાણીમાં ૧૯૬૭ની શ્રીમદ્ શતાબ્દીની ટેઈપ 'વિશ્વમાનવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી'માં રજૂ કરી છે. તો આવા શ્રીમદ્ જીવનદર્શન-કવનને સમર્પિત શ્રી સહજાનંદઘનજી પાસે મોકલવાનો, સ્વયં પણ શ્રીમદ્-સંનિષ્ઠ એવા મહાપ્રાજ્ઞ પંડિતશ્રી સુખલાલજીનો અનેક ભાવિ સંભાવનાઓનું આર્ષ એવું પૂર્વદર્શન કરીને, આ લેખકને આદેશ થયો!

શ્રી આત્મિસિદ્ધિશાસ્ત્રના ગાનનું રેકર્ડિંગ તો પછીથી ૧૯૭૪ની કારતક પૂર્ણિમાની શ્રીમદ્ જયંતિ દિને થયું, પરંતુ 'સપ્તભાષી આત્મસિદ્ધિ'નું અનુવાદન-સંપાદનનું ગુરુદેવ શ્રી સહજાનંદઘનજીની પરિકલ્પના અને આજ્ઞાનું સર્વપ્રથમ શુભ સર્જન કાર્ય તો તેમની નિશ્રામાં જ ૧૯૭૦માં મંગલ આરંભ પામ્યું.

આત્મજ્ઞાનના સુવર્ણશિખર સમી આ ૧૪૨ ગાથાઓની અમરકૃતિને નવતર રૂપે મૂકવાની તેમની દૃષ્ટિ હતી. ગ્રંથના એક એક પૃષ્ઠે શ્રી આત્મસિદ્ધિની એક એક ગાથા શ્રીમદ્‌જીના મૂળ હસ્તાક્ષરોમાં મૂકાય અને તેની નીચે મુદ્રિત રૂપે આ સાત ભાષાઓના કાવ્યમય અનુવાદ મૂકવામાં આવે. મુદ્રિત જોડણી શુદ્ધ ગુજરાતી, સંસ્કૃત, હિન્દી, મરાઠી, બંગલા, કન્નડ અને અંગ્રેજી. પ્રારંભમાં આ લેખની શરૂઆતમાં આપેલી 'પ્રતીક્ષા છે સૂર્યની!' શીર્ષક શ્રી સહજાનંદઘનજીની શ્રીમદ્–સાહિત્યને ગુજરાત-ગુજરાતીની બહાર લાવવાની ભાવનાનો ઉલ્લેખ થાય. પછી શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રના સર્જન પૂર્વની ભૂમિકા અને તેની ૧૮૯૬ના આસો વદી એકમની નડિયાદમાંની રચના તસ્વીર સાથે અપાય. ૧૪૨ ગાથાઓના ૧૪૨ પૃષ્ઠોની આગળ અને પાછળ સંભવ તે બધી જ ગ્રંથવિષયક સામગ્રી અને કર્તા શ્રીમદ્‌જીની પૃષ્ઠભૂમિ અપાય. જેમના પ્રથમ અને પ્રબળ નિમિત્તે આ અમરકૃતિ રચાઈ તેવા શ્રીમદ્‌જીના 'હૃદયસ્વરૂપ' પ્રાતઃસ્મરણીય સખા શ્રી સૌભાગ્યભાઈનું ચિત્ર અને શ્રીમદ્‌જીને સર્વથા સમર્પિત, લઘુતામાં પ્રભુતાથી સભર એવા પ્રભુશ્રી લઘુરાજની તસ્વીર અને 'ઉપદેશામૃત'નું તેમનું આત્મસિદ્ધિ-મહિમા વિષયક લખાણ પણ મૂકાય.

કાવ્યમય અનુવાદો જે ઉપલબ્ધ હોય તે ઉપયોગમાં લેવાય અને જે ન હોય તે નવેસરથી કરાવાય. મજાની વાત એ હતી કે, તેમણે શ્રી સહજાનંદઘનજીએ કૃતિના અંગ્રેજી ઉપરાંત હિન્દી અનુવાદનું શુભ કાર્ય આ પંક્તિલેખકને સોંપ્યું અને પોતે પૂર્વે કરેલા હિન્દી ગાનમય અનુવાદની વાત મને કરી જ નહીં. મારા સર્જન-પુરુષાર્થને ગતિ આપવાની અને પોતાની ક્ષમતાને ગોપવી રાખવાની કદાચ તેમની દૃષ્ટિ હશે! પરંતુ તેમના જીવનકાળ બાદ તેમની ભાષાંતરિત આ હિન્દી કૃતિ હાથ લાગતાં સપ્તભાષી ગ્રંથમાં તેમની જ એ કૃતિ

ઉચિત સમજીને મારો અહંભાવ શૂન્ય કરવા માટે મૂકી. અંગ્રેજી પણ નિકટ અધિકારી એવા પૂ. શ્રી બ્રહ્મચારીજી રચિત એ જ કારણે મૂકી. વાસ્તવમાં અંગ્રેજી અનુવાદો તો મહાત્મા ગાંધીજી સમેત અનેક વિદ્વાનોએ કર્યા છે. અસ્તુ.

હવે અન્ય અનુવાદોમાં પંડિતશ્રી બેચરદાસજીકૃત સંસ્કૃત, 'અજ્ઞાત'કૃત મરાઠી તો મળ્યા, પરંતુ બંગલા અનુવાદ શ્રી સહજાનંદઘનજીના ભક્ત શ્રી ભંવરલાલજી નાહટા પાસે નવેસરથી કરાવાયો અને કન્નડ અનુવાદ ગેયરૂપે–કાવ્યરૂપે ત્યારે નહીં મળતાં ગદ્યરૂપે ડૉ. એ. એન. ઉપાધ્યેનો મૂક્યો–અન્ય વિદ્વાન ડૉ. જયચંદ્ર પાસે કન્નડ ભાષાને શુદ્ધ કરાવીને.

૧૪૨ પાનાઓના અનુવાદોના આગળ પાછળના પૃષ્ઠોની શક્ય તે સામગ્રી આંતરરાષ્ટ્રીય ઉપયોગીતા સાર અંગ્રેજીમાં અને થોડી હિન્દીમાં પણ અપાઈ. તેમાં શ્રીમદ્જી અને આત્મસિદ્ધિ વિષયક અનેક પ્રબુદ્ધજનોનાં કથનો વણી લેવાયા. મહાત્મા ગાંધીજીના મહત્ત્વના થોડા લખાણોને ખાસ મહત્ત્વ આપ્યું. ઉપરાંત જે સંપન્ન થઈ શક્યું તેનો ઉલ્લેખ પણ સંક્ષેપમાં કરાયો. આ મહાકાર્યને આમ સંપન્ન કરાવવાનાં પાંચ પાંચ પ્રેરણાદાતાઓ હતાઃ શ્રી સહજાનંદઘનજી, પ્રજ્ઞાચક્ષુ પં. સુખલાલજી, આચાર્ય ગુરુદયાલ મલ્લિકજી, આત્મજ્ઞા માતાજી ધનદેવીજી અને વિદુષી વિમલાતાઈ. તેમાં પ્રથમ પ્રણેતા ગુરુદેવ શ્રી સહજાનંદઘનજીએ હાથ પકડીને મંગળ આરંભ કરાવ્યો. રત્નકૂટ હંપીની સાધકગુફામાં એકાંત લેખનકાર્ય માટે બેસું ત્યારે ત્યાં પ્રેમપૂર્વક પોતાનું નાનકડું લેખન-મેજ (ઢાળિયું) લખવા મોકલી આપે. પછી તેમની ગુફામાં જઉં ત્યારે તેઓ એ બધું જોઈને સુધારી કે સૂચનો કરીને આપે. દૂર અમદાવાદથી પૂજ્ય પંડિતજી પણ સમય સમય પર તેમાં પત્રોથી પ્રેરણા ભરતા રહે. ભારે પ્રસન્નતા અને ધન્યતાપૂર્વક ત્યારે આ બે બે સત્પુરુષોના માર્ગદર્શનથી આ મહત્કાર્ય ગતિશીલ બન્યું. તેમણે ભારે મોટી કૃપા કરીને આ અણઘડ પથ્થર–શા વ્યક્તિને નિમિત્ત અને માધ્યમ બનાવ્યો.

નિયતિચક્રના બે અણધાર્યા વજ્રાઘાતો

સપ્તભાષી આત્મસિદ્ધિના સાનંદ ચાલી રહેલા કાર્ય વચ્ચે ગુરુદેવ સહજાનંદઘનજીના જીવનની ગંભીર ઘટના ઘટી. આત્માથી સંપૂર્ણ આનંદમય રહેવા છતાં ઉદયકર્મવશ શરીરે વ્યાધિગ્રસ્ત થઈ ગયા. ઠામ ચોવિહારની અને કોઈપણ ઔષધોપચાર કે લબ્ધિચમત્કાર બંનેથી દૂર રહી તેમની સંસ્થિતિ હતી. શ્રીમદ્જી-પ્રણીત અખંડ આત્માનુભવમાં:-

'દેહ ભિન્ન કેવળ ચૈતન્યનું જ્ઞાન રે...
કેવળ નિજસ્વભાવનું અખંડ વર્તે જ્ઞાન.'

શ્રી આત્મસિદ્ધિનાં પરમ-વચનો તેમણે અનુભવમાં ઉતાર્યાં હતાં. તેમની આવી દેહાવસ્થા અને બાહ્યાંતર દશામાં એક સવારે હંપીમાં તેમની ગુફામાં સપ્તભાષી ગ્રંથની અનુવાદિત હસ્તપ્રત તેમને સંશોધનાર્થ સોંપવા પહોંચ્યો. એ હાથમાં લઈને પોતાની પાટ પરના ઓશિકાના સ્થાને મૂકી દીધી! (ઓશિકું કે કોઈ કપડું પણ તેઓ પાટ પર પાથરતાં, રાખતા નહીં–એવી દેહદશામાં પણ!) બોલ્યાઃ 'પ્રતાપભાઈ! રહેવા દો...હમણાં નહીં...' આ સાંભળી આંચકાભર્યો આઘાત અનુભવતો સ્તબ્ધ રહી ગયો. મૌન પરત આવ્યો. બીજા દિવસે, તેમના પેટ પર નિસર્ગોપચારની ભીની માટી લઈને મૂકવા ગયો, કારણ, દવા તો તેઓ કોઈ લેતા ન હતા. આ જોઈ તેઓ ખડખડાટ હસ્યા અને પૂછયુંઃ

'આ માટીના દેહ ઉપર માટી મૂકશો?'

માટી પણ મૂકવા ન દીધી અને તેઓ એક અજબ આનંદભર્યા અંતરમૌનમાં ડૂબી ગયા. વદન પર એ જ પ્રસન્નતા! વચનમાં ક્યાંય દેહપીડાનો ઊંહકારો કે અણસારો નહીં!! 'જ્ઞાનીનું પારખું ખાટલે ને પાટલે' કહેવતવાળી તેમની આ અદ્ભુત દેહભિન્ન આત્મજ્ઞાનની અનુભવ દશા અમે દંગ થઈ સગી આંખે નિહાળતા રહ્યાં! દેહાતીત આત્મસિદ્ધિ-દશા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રત્યક્ષ પાઠ અમે સૌ આશ્રમસ્થ જનો શીખવા મથતા રહ્યા. તેમનું સ્વાસ્થ્ય ઉત્તરોત્તર કથળતું જ રહ્યું. છતાં, આવી શરીરાવસ્થા વચ્ચે પણ એક ચમત્કારવત્ તેઓ પૂર્વવત્ અપૂર્વ ઉલ્લાસ સહ પોતાના આત્માનુભવ ભરેલાં દુર્લભ નિત્ય પ્રવચનો આપતાં રહ્યાં. એ સઘળાંએ પર્યુષણ-પ્રવચનો શ્રી કલ્પસૂત્ર પરના અને પછીનાં દસ દિવસનાં 'દશલક્ષણ ધર્મ' પરનાં અસાધારણ અને બંને જૈન પરંપરાનાં શ્રીમદ્જી પછી કોઈએ પણ નહીં ચીંધેલા એવા સમન્વય ભરેલાં હતા. અંગ્રેજ, આ લેખકે અને અન્ય એક સાધકમિત્રે ત્યારે ટેઈપ કરી સંઘરી રાખેલાં એ અભૂતપૂર્વ પ્રવચનો, પ્રધાનપણે શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર-દર્શિત અનુભવ માર્ગ-આત્માનુભવના પ્રાયોગિક સાક્ષાત્કાર માર્ગ દ્વારા, એકતા ઝંખતા, અનેકાંતને અનુસરતા આરાધક–જૈનો માટે ઉપકારક, ઉપાદેય અને દીવાદાંડી તુલ્ય બનવાનાં છે ભાવિમાં.

સપ્તભાષી આત્મસિદ્ધિનું સંપાદન કાર્ય ત્યારે અધૂરું જ રહી ગયું. વર્ષોથી રોકાઈ રહેલું આ મહાકાર્ય અંતે સંવેદનાભર્યા કરુણાત્મા વિદુષી વિમલાતાઈએ પૂજ્ય પંડિતશ્રી સુખલાલજીની પણ પ્રેરણાથી, માઉન્ટ આબુ બેઠાં બેઠાં અનેક પ્રકારની સહાયતાઓ–અનુવાદન, સંપાદન, માર્ગદર્શન, પુરોવચન, લેખનાદિ ઉપરાંત અપાર આવશ્યક ધનરાશિ પણ મોકલાવીને સંપન્ન કરાવ્યું.

જેના વિશે કુમારપાળભાઈ દેસાઈ લખે છે કે, 'ગુજરાતી સાહિત્યનું એક અનુપમ સર્જન અને તત્ત્વજ્ઞાનની એક અનુપમ કૃતિના મૂળ ભાવ જાળવીને સાત સાત ભાષામાં એનો સમશ્લોકી અનુવાદ કરવો એ કપરા ચઢાણ ચઢવા જેવું કાર્ય પ્રા. પ્રતાપકુમાર ટોલિયાના ધ્યાન સાધનાના પ્રબળ સામર્થ્યે સિદ્ધ થયું.' ✶✶✶

મોબાઈલઃ ૯૬૧૧૨૩૧૫૮૯

જૈન ધર્મમાં અપવાદ માર્ગનું સ્વરૂપ

ડૉ. છાયા શાહ

ઉત્સર્ગ માર્ગ એટલે સર્વજ્ઞ પ્રભુએ પ્રરૂપેલો માર્ગ. ક્યારેક ઉત્સર્ગ માર્ગ છોડીને અપવાદ માર્ગ અપનાવવો પડે છે. મહાપુરુષોએ બુદ્ધિપૂર્વક કટોકટીનો સમય પારખીને, તે પણ પોતાની બહુશ્રુતતાના આધાર પર, તેમજ સ્વયં મહાપુરુષ હોવાને લીધે ભવભીરૂ રહીને, પાપનો પૂરો ભય રાખીને અપવાદ આચરેલો હોય, માટે **તે** અપવાદ માન્ય થઈ શકે છે.

ઉત્સર્ગ માર્ગ છોડીને ક્યારેક આચરવામાં આવેલ સાચા અપવાદ માર્ગના લક્ષણ નીચે પ્રમાણે હોય છે.

આચાર્ય હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીએ લલિતવિસ્તરા ગ્રંથમાં સાચા અપવાદ માર્ગના લક્ષણો બતાવ્યા છે.

(૧) ઉત્સર્ગ – અપવાદનો ઉદ્દેશ એક જોઈએ

અર્થાત્ ઉત્સર્ગ જે ઉદ્દેશથી હોય તેજ ઉદ્દેશથી અપવાદ હોવો જોઈએ અર્થાત્ અપવાદ પરિણામે ઉત્સર્ગનો પોષક હોય છે. દા.ત. મુનિને માટે ઉત્સર્ગ માર્ગ એ છે કે પૃથ્વીકાય, અપકાય વગેરે જીવોની હિંસા ન કરાય. આનો ઉદ્દેશ સંયમનું પાલન છે. હવે એ સંયમ તો જ રહે મુનિ વિહરતા રહી ગૃહસ્થ આદિના રાગમાં ન ફસાય. હવે વિહરતા રહેવામાં કદાચ વચમાં નદી ય આવે તો વિધિસર પાણીમાં પગ મૂકી નદી પાર કરે. આમાં અલબત્ હિંસા છે. તેથી તે અપવાદ ગણાય, પણ ઉદ્દેશ સંયમનો છે. તેથી તે અપવાદિક હિંસા ઉત્સર્ગને બાધક નથી બનતી, પણ ઉત્સર્ગના ઉદ્દેશથી જ અપવાદ માર્ગ અપનાવાય છે. બંન્ને માર્ગનો ઉદ્દેશ એક જ છે. મુનિ વિહાર ન કરે ને એક જ જગ્યાએ રહે તો ઘણા દોષ સેવાય. (દોષનું વર્ણન પાછળ આવે છે.)

(૨) અપવાદ માર્ગનું બીજું લક્ષણ છે : ગૌરવ–લાઘવનો વિચાર

અર્થાત્ એ વિચારાતું હોય કે વધુ દોષ શેમાં છે અને ઓછો દોષ શેમાં? ઉત્સર્ગ પકડી રાખવામાં કે અપવાદ સેવવામાં? ઉત્સર્ગ-અપવાદ બંન્ને સામે આવે ત્યારે એ જોવાનું કે ઉત્સર્ગ પકડી રાખી અપવાદ ત્યજવામાં દોષ વધુ-ઓછો કે ઉત્સર્ગ છોડી અપવાદ ભજવવામાં દોષ વધુ-ઓછો? 'ગૌરવ-લાઘવનો વિચાર.' વિચારવું જોઈએ કે અપવાદ ન સેવતા ઉત્સર્ગ પકડી રખાય તો વધુ લાભ શું? અને ઉત્સર્ગ છોડી અપવાદ સેવાય તો વધુ લાભ શું? પૂર્વે સાધુને અપવાદે નદી પાર કરવાનું કહ્યું. આમાં પાણીની વિરાધના થાય છે પણ વિહાર ચાલુ રાખવાથી પરિષહો સહન થાય છે. કાયક્લેશ તપથી કર્મ અને કાયા કસાય છે, ગૃહસ્થો પ્રત્યેના રાગથી બચાય છે, દોષિત ગોચરી, પાપકથાથી બચી સંયમ સચવાય છે. બધા મોટા લાભ છે. એના બદલે એ અપવાદ ન સેવતા સ્થિરવાસ કરવામાં આવે તો નદીના પાણીની હિંસા ન થાય તે લાભ ખરો. પરંતુ સમજવું જોઈએ કે તેથી સામે નુકસાન ઘણા છે. આમ ગૌરવ-લાઘવનો વિચાર કરવાપૂર્વક અપવાદ હોય.

(૩) અપવાદ માર્ગનું ત્રીજું લક્ષણ શુભપણું

અપવાદ એવો હોવો જોઈએ કે જે શુભ હોય, હિતકારી હોય. જેમ કે પિતા-ગુરુને પગ ન અડાડાય. તે ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. પરંતુ તેમને શારીરિક તકલીફમાં જરૂર પડ્યે એમની પીઠ પર ઊભા રહેવું પડે. પગેથી કચરવી પણ પડે. આ અપવાદ માર્ગ છે, શુભ છે. કારણ કે ઉપકારી પૂજ્યની સેવા માટે પગ લગાડાય છે. એવી રીતે સાધુને રોગમાં ચિકિત્સા કરાવવી પડે ત્યાં અપવાદવાદનું સેવન થાય છે પરંતુ એ સમાધિ અને રત્નત્રયીની અધિક સાધના માટે હોવાથી શુભ છે. આવું શુભ હોય છે તેમ શુભાનુબંધી અર્થાત્ શુભની પરંપરાવાળો હોય છે.

(૪) અપવાદનું એક એ પણ લક્ષણ છે કે મહાપુરુષથી સેવેલપણું

ઉત્સર્ગ માર્ગની જેમ સંયોગવશાત્ સેવેલા એવા શુદ્ધ અપવાદ માર્ગથી પણ આત્માની ઊંચી ઊંચી ભૂમિકા સિદ્ધ થતી આવે છે. એ માટે અપવાદના આ લક્ષણ તરીકે એ અપવાદ મહાપુરુષોએ સેવેલો છે, તે જોઈએ. વીર પ્રભુને કેવળજ્ઞાન સુધી મૌન રાખવાનું હતું. છતાં અપવાદે ચંડકૌશિક સર્પને 'બુજ્જ બુજ્જ ચંડકોશિયા' એમ ઉચ્ચારણ કરી સર્પને દીર્ઘ દુર્ગતિની પરંપરામાંથી બચાવી લીધો?

જંઘાબળ ક્ષીણ થઈ જતાં મોટા આચાર્યો અપવાદે સ્થિરવાસ કરતા એથી એ અનેક વિરાધનાઓથી બચી જતા. આવા લક્ષણોવાળા અપવાદ ઉત્સર્ગનો જ એક પ્રકાર છે, કેમ કે એટલી વિશેષતાવાળો અપવાદ એ ઉત્સર્ગના સ્થાને રહેવાથી ઉત્સર્ગના ફળને સાધી આપે છે.

એટલા માટે જ અહીં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું કે અપવાદ કંઈ જ્યાં ને ત્યાં, જેમ ને તેમ સેવવાનો નથી. ઉત્સર્ગપાલનમાં અશક્યતા હોય, ઉત્સર્ગ પાળવા જતાં સંયોગોને લીધે બીજા વધુ દોષ ઊભા થતા હોય...ઈત્યાદિ કારણો હોય અને અપવાદ સેવનથી એ આપત્તિઓ ટળી જતી હોય, વધુ હિત થતું હોય, ત્યાં અપવાદ સેવવાનો છે. **તે પણ જરૂર જેટલો જ, ને જરૂરી કાળ જેટલો જ.**

ગમે તેમ, ગમે ત્યારે અપવાદ અપનાવાતો નથી. જેમ કે–

૧. અપવાદ ૧ સૂત્રનો બાધક હોય.
૨. ગૌરવ લાઘવના વિચાર વગરનો હોય.
૩. અહિતની પરંપરા ચલાવનારો હોય.
૪. આત્માને અહિતકારી હોય.
૫. અઘટિત હોય.
૬. ઉત્સર્ગના ઉદ્દેશ સાથે અસંગત હોય.
૭. પરમગુરુ તીર્થંકર દેવને લઘુતા પમાડનારો હોય.
૮. મહાપુરુષોએ નહીં પરંતુ ક્ષુદ્ર જીવોએ, ગુણહીન જીવોએ આચરેલો હોય તે અપવાદ મનકલ્પિત છે સાચો અપવાદ નથી. એ સેવ્ય નથી ઉપાદેય નથી.

✷✷✷

ડૉ. છાયા શાહ, ૯૪, લાવણ્ય સોસાયટી, અમદાવાદ.
ટે. ૨૬૬૧૨૮૬૦. મો. ૦૯૯૯૮૩૩૬૯૯૨.

ઉપનિષદમાં પંચકોશ વિદ્યા

☐ ડૉ. નરેશ વેદ

મનુષ્યને પોતાના વિશે અને પોતે જે બ્રહ્માંડમાં જીવી રહ્યો છે, એના વિશે અપાર કુતૂહલ છે. પોતે અને વિશ્વ, વ્યષ્ટિ અને સૃષ્ટિ, શાનાં બનેલાં છે, એમની રચના કેવી છે, એમની વચ્ચે શો સંબંધ છે, એ સંબંધ ક્યા રૂપનો છે, એવી બધી બાબતો સમજાવવા માટે ઉપનિષદમાં જે વિદ્યા પ્રસ્તુત થયેલ છે, એ વિદ્યાનું નામ છે, પંચકોશ વિદ્યા. આ વિદ્યાનું નિરૂપણ વિશેષરૂપે 'તૈત્તિરીય ઉપનિષદ'ની બ્રહ્મવલ્લી નામક બીજી વલ્લીમાં પહેલા પાંચ અનુવાકમાં થયેલું છે.

આપણે પહેલાં, ઉપનિષદની તત્કાલીન રૂપકાશ્રિત ભાષામાં આ વિદ્યાનું નિરૂપણ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે, તે જોઈએ.

બ્રહ્મ, સત્ય, જ્ઞાન અને અનંતરૂપ છે. તેને એ રીતે જે જાણે છે તે બ્રહ્મને જાણે છે અને પરબ્રહ્મને પામે છે. આ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે. આ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ પરમાત્મામાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું, આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી અગ્નિ, અગ્નિમાંથી જળ, જળમાંથી પૃથ્વી, પૃથ્વીમાંથી ઔષધિઓ, ઔષધિઓમાંથી અન્ન અને અન્નમાંથી પુરુષ (જીવાત્મા) ઉત્પન્ન થયેલ છે.

આ પુરુષ (જીવાત્મા) અન્નના રસથી ઘડાયો છે. એટલે કે આ પૃથ્વીમાં જે કોઈ પ્રાણીઓ છે તે બધાં જ અન્નમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે. વળી, એ અન્ન વડે જ જીવે છે અને છેવટે તેમાં જ લીન થાય છે. અન્ન જ પ્રાણીઓમાં મુખ્ય છે. અન્નમાંથી જ પ્રાણીઓ જન્મે છે. જન્મેલા પ્રાણીઓ અન્ન વડે જ વૃદ્ધિ પામે છે. અન્નના રસથી ઘડાયેલ પુરુષો (જીવાત્મા)ને માથું છે, એક જમણું પાસું છે, એક ડાબું પાસું છે, અને એના શરીરનો જે વચલો ભાગ છે તે તેના શરીરના આત્મારૂપ છે. તેની કમ્મરનો નીચેનો ભાગ અથવા તેના પગ પૂછડીરૂપ છે અને તે તેના શરીરનો આધાર છે.

અન્નના રસથી ઘડાયેલા શરીરરૂપ આત્મા કરતાં જુદો અને અંદર રહેલો આત્મા પ્રાણમય છે. આ પ્રાણમય આત્મા વડે જ અન્નમય આત્મા ભરેલો છે. એ જીવાત્મા પણ અન્નમય આત્માના મનુષ્યાકાર જેવો જ મનુષ્ય આકારવાળો છે. પ્રાણ તેનું માથું છે, વ્યાનવાયુ તેનું જમણું પાસું છે, અપાનવાયુ ડાબું પાસું છે, આકાશ આત્મારૂપ છે, પૃથ્વી પૂછડીરૂપ છે એ તેના શરીરનો આધાર છે. દેવો, મનુષ્યો અને પશુઓ – એ બધાં પ્રાણવડે જ ક્રિયા કરવાને સમર્થ બને છે. પ્રાણ જ પ્રાણીઓનું આયુષ્ય છે. અન્નના શરીરમાં રહેલો આ પ્રાણ જ તેનો આત્મા છે.

આ પ્રાણમય આત્મા કરતા જુદો અને અંદર રહેલો આત્મા મનોમય છે. આ મનોમય આત્મા વડે જ પ્રાણમય આત્મા ભરેલો છે. પ્રાણમય આત્માના મનુષ્યાકાર પ્રમાણે જ એનો પણ મનુષ્ય આકાર છે. યજુર્મંત્રો તેનું માથું છે, ઋચાઓ તેનું જમણું પાસું છે, સામમંત્રો ડાબું પાસું છે, યજ્ઞકર્મોનો આદેશ આપનારા 'બ્રાહ્મણ' નામના ગ્રંથો તેના આત્મારૂપ છે, અથર્વા અને અંગિરા ઋષિઓ વડે જોવાયેલા મંત્રો તેની પૂછડીરૂપ છે, અને તેનો આધાર છે. પહેલાં કહેલા પ્રાણમય શરીરની અંદર રહેલો આ જ તેનો આત્મા છે.

આ મનોમય આત્મા કરતાં જુદો અને અંદર રહેલો આત્મા વિજ્ઞાનમય (બુદ્ધિમય) છે. આ વિજ્ઞાનમય આત્મા વડે જ મનોમય આત્મા ભરેલો છે. મનોમય આત્માના મનુષ્યાકાર પ્રમાણે એનો આત્મા પણ મનુષ્યાકાર છે. શ્રદ્ધા તેનું માથું છે. ઋત જમણું પાસું છે, સત્ય ડાબું પાસું છે, યોગ આત્મારૂપ છે, મહત્તત્ત્વ પૂંછડીરૂપ છે અને તેનો આધાર છે. વિજ્ઞાન (બુદ્ધિ) યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કરે છે અને કર્મો પણ કરે છે.

આ વિજ્ઞાનમય આત્મા કરતાં જુદો અને એની અંદર રહેલો આત્મા આનંદમય છે. આ આનંદમય આત્મા વડે જ વિજ્ઞાનમય આત્મા ભરેલો છે. વિજ્ઞાનમય આત્માના મનુષ્યાકાર પ્રમાણે જ એનો પણ મનુષ્ય આકાર છે. પ્રિય તેનું માથું છે, મોહ તેનું જમણું પાસું છે, પ્રમોદ તેનું ડાબું પાસું છે, આનંદ તેનો આત્મા છે, બ્રહ્મ તેની પૂછડીરૂપ અને તેનો આધાર છે. પહેલાં કહેલાં વિજ્ઞાનમય શરીરની અંદર રહેલો આ જ તેનો આત્મા છે.

ઉપનિષદકારની રૂપકાત્મક ભાષામાં કહેવાયેલી વાતનો અર્થ એ છે કે આપણું શરીર પાંચકોશવાળું છે, એ છે: (૧) અન્નમય કોશ (૨) પ્રાણમય કોશ (૩) મનોમય કોશ (૪) વિજ્ઞાનમય કોશ અને (૫) આનંદમય કોશ. પ્રત્યેક કોશ અન્ય કોશના મ્યાન કે કવચરૂપ છે. પ્રત્યેક કોશમાં ચૈતન્ય અંશ છે, પરંતુ પૂર્ણ અને સર્વોચ્ચ ચૈતન્ય એ પાંચેય કોશથી પછીની ભૂમિકાએ છે અને આ પાંચેયથી રસાયેલું છે. એ ચૈતન્ય (Spirit) જેને આપણે આત્મા (Self અથવા Consciousness) કહીને ઓળખીએ છીએ તે આપણું આંતર સત્ત્વ (inner being) છે. ઋષિનું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આપણા શરીરની રચના એકની અંદર એક એમ વિવિધ શક્તિસ્રોતથી થયેલી છે. એ કારણથી જ શરીરને ઋષિઓએ 'વસુધાન કોશ' (શક્તિઓને ધારણ કરતો કોશ) કહીને ઓળખાવ્યું છે.

ઋષિએ પહેલાં ભૌતિક સૃષ્ટિનું ક્લેવર સમજાવતાં પંચ મહાભૂતો (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ)ની સંરચના અને તેમાંથી પૃથ્વીમાંથી અન્ય ભૂતોને સહારે પેદા થયેલ વૃક્ષ, વનસ્પતિ, ઔષધિઓ અને અન્ન દ્વારા પુરુષ (જીવાત્મા)નો જન્મ થતો હોવાનું જણાવ્યું છે. અન્ન વડે પોષાયને માણસ અથવા કોઈપણ પ્રાણીના શરીરનું નિર્માણ થાય છે. આ શરીર જીવાત્મા (ચૈતન્ય)ને રહેવાનું એક સ્થાન છે. આ જીવના (ચૈતન્યના) સહારે જ અન્ન દ્વારા રક્ત-રસ-માંસ-મેદ વગેરેના પૂતળારૂપ આ શરીરની વૃદ્ધિ થાય છે.

એટલે કે બધાનાં મૂળમાં તો ચેતનાશક્તિ જ છે. અંતઃકરણ રૂપે ઓળખાયેલાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચારેય ચેતના-શક્તિનાં જ જુદાં જુદાં રૂપો છે. જેમ કે ઈન્દ્રિયો સાથે ગતિ કરતી ચેતનાશક્તિને મન કહેવામાં આવે છે અને વિરાટની સાથે સૂક્ષ્મ અનુભવ કરનારી મનોમય શક્તિને વિજ્ઞાન (બુદ્ધિ) કહેવામાં આવે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મન વ્યષ્ટિ (અમુક વિષયો) તરફ અને બુદ્ધિ સમષ્ટિ (વિરાટ) તરફ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

ઋષિઓનું કહેવું છે કે મનુષ્ય શરીર પંચકોશી છે. આપણે પંચકોશી પ્રાણી છીએ. આપણું શરીર અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય એમ પાંચ થર (layers) વાળું છે. એટલે કે આપણે એક શરીરવાળા નથી, પણ અન્નથી બનતાં સ્થૂળ, પ્રાણ અને મનથી બનતાં સૂક્ષ્મ, બુદ્ધિ અને આનંદથી બનતાં કારણ અને ચૈતન્યથી બનતાં મહાકારણ – એમ ચાર શરીરવાળા છીએ. મનુષ્ય શરીર સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ કારણ અને મહાકારણ એમ ચાર જાતનાં ક્લેવરવાળું છે. ઋષિનો પ્રયત્ન મનુષ્ય (પ્રાણી) શરીરની સંરચના સમજાવવાનો છે. મનુષ્ય માત્ર શરીર અને ઈન્દ્રિયોથી જ નહિ, પણ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર તેમજ આનંદથી જીવે છે.

પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ જેવાં પંચતત્ત્વોથી આપણા દેહનો પિંડ ઘડાયેલો છે. એ જ રીતે બ્રહ્માંડનો પિંડ પણ આ પંચતત્ત્વોથી જ બંધાયેલો છે. એટલે તો કહેવાયું છે કે જે પિંડ છે તે બ્રહ્માંડ છે. આપણા શરીર અને બ્રહ્માંડ વચ્ચે પંચમહાભૂતની પ્રતિમા જેટલી જ સમાનતા છે કે એથી વિશેષપણ છે એવો પ્રશ્ન કોઈના પણ મનમાં ઊઠે એ સ્વાભાવિક છે. મનુષ્ય જેમ પંચકોશી પ્રાણી છે તેમ શું બ્રહ્માંડ પણ પંચકોશી પિંડ છે? મનુષ્યને એક નહીં પણ ચાર શરીરો છે, તેમ બ્રહ્માંડમાં પણ એવું જોવા મળે છે? મનુષ્યના શરીરમાં રહેલા થરની માફક બ્રહ્માંડમાં પણ આવા થરો છે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો પામવા માટે આપણે ભૌતિક-વિજ્ઞાન, ખગોળ વિજ્ઞાન અને બ્રહ્માંડ વિજ્ઞાનમાં શી વિચારણા થઈ છે, તે જોવું જોઈએ. આવી વિચારણા ગઈ સદીમાં અનેક વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા થયેલી છે. એ બધાની વિગતે વાત કરવામાં ઘણો પ્રસ્તાર થાય. એટલે ક્યા વિજ્ઞાનીઓએ પોતાના અધ્યયન-સંશોધન દ્વારા જે સમજ સ્પષ્ટ કરી છે, તેમનાં નામોલ્લેખથી જ આપણું કામ આપણે ચલાવીશું. ન્યૂટન, આર્થર એડિંગ્ટન, આઈન્સ્ટાઈન, એલેક્ઝાંડર ફ્રિડમેન, ઍડવિન હબલ, જ્યોર્જ ગૅમોવ, જિરાલ્ડ ટુફ્ટ, વિલિયમ હર્ષલ, ઑપનહાયમર, કીપ થોર્ન, જ્હોન પ્રેસ્કિલ, કાર્લ ડેવિડ એન્ડરસન, પૅન્ઝીઆત, નિલ્સ બોહર, સ્કોડીંઝર, હેઈન્સબર્ગ, હાન્સ પીટર ડ્યુર, આલ્ફ્રેડ નોર્થ વ્હાઈટહેડ, વિલ્સન, ઑસ્ટ્રીકર, પીબલ્સ, રૉજ પેનેરોઝ, હેન્રી પોંકારે, સ્ટીફન હોકિંગ, ગ્રેગરી પેરેલમાન, વેરા રૂબિન, ડૉ. સુબ્રમણ્ય ચંદ્રશેખર, ડૉ. જયંત નારલીકર, ડૉ. પંકજ જોશી, ડૉ. જે. જે. રાવલ વગેરે વૈજ્ઞાનિકોએ બ્રહ્માંડ વિશે જે ખ્યાલો પ્રસ્તુત કર્યા છે, તેને અધારે આપણે બ્રહ્માંડનું સ્વરૂપ અને તેની સંરચના સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ.

બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ પંદર અબજ વર્ષો પહેલાં એક મહાવિસ્ફોટને કારણે થઈ હોવી જોઈએ. આપણે આકાશમાં જે તારાઓ જોઈએ છીએ, તેવા અબજો તારાઓ દ્વારા એકાદું તારાવિશ્વ (ગેલેક્સી) બને છે. આપણને જે પરિચિત છે તે તારાવિશ્વમાં જ આશરે ૫૦૦ અબજ તારાઓ છે. અદ્યતન દૂરબીનોથી વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા અવલોકન થતાં ખ્યાલમાં આવ્યું છે. આવા ત્રણસો કરોડ તારાવિશ્વો દ્વારા બ્રહ્માંડ બનેલું છે. અને આવા તો અનંત કોટિ બ્રહ્માંડો છે. તેમનાં કદ અને વજનને, તેમની વિશાળતા અને ભવ્યતાનો ખ્યાલ તો હજુ નથી કરી શકાયો, પરંતુ તેની સંરચના થોડી જાણવા સમજવા મળી છે. સમગ્ર બ્રહ્માંડ ન્યુટ્રિનો (neutrino) નામક અબજો કણોથી ભરેલું છે અને એ કણો પ્રકાશવેગની ઝડપથી સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ઘૂમી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ, સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ચોમેર માઇક્રોવેવ તરંગોરૂપે એક મહાશક્તિ છવાયેલી છે. અથાગ મથામણો પછી વૈજ્ઞાનિકોને સમજાયું કે અપાર વૈચિત્ર્ય અને વૈવિધ્યથી ભરેલું આ બ્રહ્માંડ કેવળ ૯૨ તત્ત્વોના અણુપરમાણુઓથી બનેલું છે અને પ્રત્યેક પરમાણુ ઈલેક્ટ્રોન, પ્રોટોન તથા ન્યૂટ્રોન નામના મૂળભૂત કણોનો બનેલો છે.

આપણે જેમાં વસી રહ્યા છીએ એ પૃથ્વી બ્રહ્માંડમાં રહેલા અનેક તારાવિશ્વો પૈકીની એક આકાશગંગામાં રહેલો ૬૪૦૦ કિલોમીટરની ત્રિજ્યા ધરાવતો એક મોટો ગોળો છે. આ ગોળાની આસપાસ આશરે ૨૦૦ કિલોમીટર જેટલી પહોળાઈ ધરાવતો વાતાવરણનો જાડો થર છે. નાઈટ્રોજન, ઑક્સિજન, કાર્બન ડાયોક્સાઈડ જેવા વાયુઓ આ વાતાવરણનો મુખ્ય ભાગ છે.

આપણું શરીર જેમ પંચકોશી છે, તેમ બ્રહ્માંડનું શરીર પણ પંચકોશી છે. એ પાંચ કોશના પાંચ થરો છે: (૧) Exosphere (૨) Thermosphere (૩) Mesophere (૪) Stratosphere અને (૫) Troposphere. આમાંથી પ્રથમ થર ૧૦ હજાર કિલોમીટર જેટલું દૂર પૃથ્વીની ઉપર છવાયેલું છે. બીજો થર ૮૫ કિલોમીટરથી ૬૦૦ કિલોમીટર દૂર પથરાયેલો છે. ત્રીજો થર પૃથ્વીથી દૂર ૫૦ કિલોમીટરથી ૮૫ કિલોમીટર સુધી પથરાયેલો છે. ચોથો થર ૫૦ કિલોમીટરથી માંડી ૨૦ કિલોમીટર સુધી પથરાયેલો છે અને પાંચમો થર પૃથ્વીની સૌથી નજીક ૬ થી ૧૨ કિલોમીટર સુધી પથરાયેલો છે. વૈજ્ઞાનિકો તેના ઉષ્ણતામાન, કેમિકલ કમ્પોઝિશન, ગતિ અને ઘનતાનું અધ્યયન-સંશોધન કરી રહ્યા છે.

મનુષ્ય શરીર એક નથી, જેમ ચાર છે, તેમ બ્રહ્માંડ પણ ચાર ક્લેવરવાળું છે. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં ચાર પ્રકારનાં બળો કાર્યરત હોય છે. એ ચાર બળો એટલે: (૧) ગુરુત્વાકર્ષણ બળ (૨) વીજ ચુંબકીય બળ (૩) નબળા પરમાણુ બળો અને (૪) શક્તિમાન પરમાણુ બળો. મનુષ્ય શરીરમાં ચાર શરીરો જે રીતે કાર્યરત થતાં હોય છે, એજ રીતે બ્રહ્માંડમાં આ ચાર બળો અતિ મહત્ત્વનાં કાર્યો કરે છે. જેમકે, ગુરુત્વાકર્ષણનું બળ કેવળ બ્રહ્માંડના જન્મનું કારણ જ નથી, પરંતુ આકાશગંગા અને તેમની ગતિઓના સંચાલનનું પણ કાર્ય કરે છે. વીજ ચુંબકીય બળ અને અણુ અને પરમાણુઓને પરસ્પર જોડી રાખવાનું કાર્ય કરે છે. જ્યારે પરમાણુઓમાં રહેલાં નબળા અને શક્તિશાળી બળો પરમાણુના કેન્દ્રીય અને પરિઘના બળને નિયંત્રિત કરવાનું કામ કરે છે. સૂર્ય અને એના જેવા અનેક તારાઓને પ્રચંડ શક્તિ આપનાર આ બળો જ છે.

બ્રહ્માંડના આ પાંચ કોશો અને ચાર શરીરનાં સ્વરૂપ અને કાર્યની વધુ વિગતો પ્રાપ્ત કરવા આપણી આ સદીમાં વિજ્ઞાનની જુદી જુદી શાખાઓ ભારે મથામણ કરી રહી છે. જેમ જેમ આ રહસ્યો પ્રગટતા જશે તેમ તેમ વ્યક્તિ સાથે સમષ્ટિનો સંબંધ કેવો છે, એ વધારે સ્પષ્ટ થતું જશે.

આટલી ચર્ચાથી એ સમજાશે કે આપણે બ્રહ્માંડનો એક હિસ્સો છીએ તેમ બ્રહ્માંડ પણ આપણો એક હિસ્સો છે. આપણી જાતને આપણે સમજવી હશે તો બ્રહ્માંડને અને બ્રહ્માંડને સમજવું હશે તો આપણી જાતને સમજવી પડશે. કારણ કે આપણો સંબંધ સહોદર (Simbiotic) જેવો છે. જો બંનેનું સર્જન પાંચ ભૂતોમાંથી થયું હોય, જો બંનેને ચાર ચાર શરીરો હોય અને બંનેના શરીરમાં પાંચ પાંચ થરો હોય તો બંને વચ્ચે નાળસંબંધ છે, એમ સમજવું જ જોઈએ.

આ બ્રહ્માંડમાં પૃથ્વી અન્નમયકોશ છે, અંતરિક્ષ પ્રાણમયકોશ છે, ચંદ્ર મનોમયકોશ છે, સૂર્ય વિજ્ઞાનમયકોશ છે અને આકાશ આનંદમયકોશ છે. તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિનું રૂપ એકસરખું છે. એ સમજાવતાં ઋષિએ પાંચ પાંક્ત (પંચક)નો ખ્યાલ રજૂ કર્યો છે. જેમ કે, પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, દ્યુલોક, દિશાઓ અને અવાન્તર દિશા (ખૂણા)ઓ–એ પાંચ લોકરૂપ પાંક્ત છે. અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, ચંદ્ર અને નક્ષત્રો–એ પાંચ દેવતારૂપ પાંક્ત છે. જળ, ઔષધ, વનસ્પતિ, આકાશ અને આત્મા–એ પાંચ ભૂતરૂપ પાંક્ત છે. આ ત્રણેય પાંક્તો આધિભૌતિક છે. જ્યારે આધ્યાત્મિક અર્થાત્ શારીરિક પાંક્તો આ પ્રમાણે છે.: પ્રાણ, વ્યાન, અપાન, ઉદાન અને સમાન–એ પાંચ પ્રાણરૂપ પાંક્ત છે. આંખ, કાન, મન, વાણી અને ત્વચા–એ પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપ પાંક્ત છે. ચામડી, માંસ, મજ્જા, સ્નાયુ અને હાડકાં–એ પાંચ ધાતુરૂપ પાંક્ત છે. મતલબ કે શું આધિભૌતિક કે શું આધ્યાત્મિક બેઉ જગત પાંક્તરૂપ છે. શરીરના પાંક્ત વડે મનુષ્ય બહારના (બ્રહ્માંડ)ના પાંક્ત જાણે છે. પિંડમાં બ્રહ્માંડની અને બ્રહ્માંડમાં પિંડની પ્રગાઢ અનુભૂતિ કરવી તેમાં જ આપણો આત્મસાક્ષાત્કાર છે. ✷✷✷

'કદંબ' બંગલો, ૩૫, પ્રોફેસર્સ સોસાયટી, મોટા બજાર, વલ્લભ વિદ્યાનગર, (પિન કોડ : 388120) ફોન : ૦૨૬૯૨ ૨૩૩૭૫૦. મો. : ૦૯૭૨૭૩૩૩૦૦૦

ચતુર્થ બાહ્યતપ રસત્યાગ

□ સુબોધીબેન સતીશ મસાલીઆ

ચોથા નંબરનો બાહ્યતપ રસત્યાગ એટલે ક્યારેક ખટાશ છોડો, ક્યારેક મીઠાશ છોડો, ક્યારેક ઘી છોડો...પણ ભગવાને જે અર્થમાં રસત્યાગ શબ્દ વાપર્યો છે એનો આવો સ્થૂળ અર્થ નથી...**બહારની વસ્તુઓ છોડવાથી શરૂ કરીશું તો એ વસ્તુઓ છૂટશે પરંતુ એમાં જે રસ છે તે કાયમ રહેશે. જે વસ્તુને છોડીશું તેનું આકર્ષણ વધી જશે. જેનાથી આપણે દૂર ભાગીશું, તેના માટે મન વધારે સતાવશે. મનને દબાવીશું...સમજાવીશું તોપણ એ મન માગણી કર્યા કરશે.** મહાવીરે જે અર્થમાં રસત્યાગ શબ્દ વાપર્યો છે તેને સમજીએ.

રસની પૂરી પ્રક્રિયા શું છે ? રસ કે સ્વાદ વસ્તુમાં છે કે આપણી જીભમાં ? કે જીભની પાછળ એનો અનુભવ કરનાર મનમાં ? કે પછી મનની સાથે ચેતનાનું જે ઐક્યપણું થઈ ગયું છે તેમાં ? સ્વાદ અને રસ શેમાં છે ? જેમાં રસ હોય તેને છોડવું જોઈએ. જેઓ સ્થૂળ જોઈ શકે છે તે તો કહેશે કે સ્વાદ વસ્તુમાં છે એટલે એ વસ્તુ છોડો. પરંતુ વસ્તુ તો નિમિત્ત માત્ર છે. રસ કે સ્વાદ લેનારી આપણી ઇંદ્રિય કામ ના કરતી હોય તો સ્વાદનો અનુભવ કેવી રીતે કરશો ?

પણ વાત એટલેથી અટકતી નથી. વાત એટલી જ હોય તો જીભને ઇંજેક્શન આપીને સંવેદનહીન બનાવી દઈએ તો રસત્યાગ થઈ જશે ? વસ્તુ અને જીભ વચ્ચે સંબંધ સ્થાપિત થતાં જ એ રસ ફરીથી પ્રગટ થઈ જશે. જે માણસ વસ્તુઓ છોડવાથી રસત્યાગ થઈ જશે એમ માને છે તે ભૂલ કરે છે. એ રસને માત્ર અપ્રગટ કરે છે. ત્યાગ કરતો નથી. ભગવાન રસને અપ્રગટ કરવાનું નથી કહેતા...ત્યાગ કરવાનું કહે છે.

ઘણીવાર આપણામાં અમુક ચીજો પરિસ્થિતિવશ પણ પ્રગટ થઈ શકતી નથી. ગમે તેટલી ભૂખ લાગી હોય, પણ કોઈ તમારી પાછળ બંદૂક લઈને પડ્યું હોય ત્યારે એ ભૂખ પ્રગટ નહીં થાય. પરિસ્થિતિ ન હોય, અવસર ન હોય, નિમિત્ત ન હોય ત્યારે રસ પ્રગટ થતો નથી. એનો અર્થ એ નથી કે રસ નાશ પામી ગયો છે, રસત્યાગ થઈ ગયો છે.

લાંબી બીમારી વખતે કે ખૂબ તાવ હોય ત્યારે જીભની સંવેદનશીલતા મંદ પડી જાય છે. પણ તેથી સ્વાદ માણવાની મનની આકાંક્ષા નષ્ટ થઈ જતી નથી. પગ ભાંગી જવાથી ચાલવાનું મન નષ્ટ નથી થઈ જતું. એક ડૉક્ટરને ખાવા-પીવાની ખૂબ આસક્તિ હતી. તેમને થયું, 'દાંત છે એટલે જાતજાતની વસ્તુ ચાવીને તેનો ટેસ લેવાના નખરા સૂઝે છે. જો દાંત ન હોય તો નરમ ખોરાક વગર સ્વાદ લીધે પેટમાં ઉતરી જાય ને આસક્તિ તૂટી જાય.' એટલે એમણે આખી બત્રીસી કઢાવી નાખી. થોડા વખત પછી ખ્યાલ આવ્યો કે 'મેં જલદ ઉપાય કર્યો તો પણ હું નિષ્ફળ ગયો.' જરા સમજો. 'વસ્તુઓના ત્યાગથી કે ઈન્દ્રિયોના નષ્ટ થવાથી રસ નષ્ટ થતો નથી.' આંખ ફોડી નાખવાથી કાંઈ રૂપ જોવાની આકાંક્ષા મટી નથી જવાની. જીભને ઇંજેક્શન આપીને સંવેદનહીન બનાવી દેવાથી સ્વાદ માણવાની મનની ઇચ્છા મટી નથી જતી.

તો શું મનને મારી શકાય ? ઘણા લોકો મનને મારવામાં લાગેલા છે. પણ મનનો નિયમ ઉલટો છે. જે વાતથી આપણે મનને હટાવવા માગીએ છીએ તે જ વાતમાં મન વધારે રસ લેવા લાગે છે. એટલે મનને દબાવવાની, સમજાવવાની, ભૂલાવવાની કોઈપણ વ્યવસ્થા રસ પરિત્યાગ બની શકતી નથી. પરંતુ જો મન અને ચેતના વચ્ચેનો સંબંધ તૂટી જાય તો જ રસત્યાગ થઈ શકે. કેમકે જો ચેતનાનો સહયોગ હોય તો જ મન રસ લઈ શકે છે. કોઈ માણસને ફાંસી લાગવાની તૈયારી છે, પાંચ મિનિટની વાર છે, તે વખતે તેને ખૂબ જ ભાવતા રસગુલ્લા લાવીને આપો તો પણ તેને સ્વાદ નહીં લાગે. કારણ કે તેનો મન અને ચેતના વચ્ચેનો સંબંધ તૂટી રહ્યો છે. રસત્યાગ મન અને ચેતના વચ્ચેનું ઐક્યપણું તૂટવાથી થશે. જે બાબતમાં ચેતનાનો સહયોગ હોય તેમાં જ મન રસ લઈ શકે છે.

મન અને ચેતના વચ્ચેનું ઐક્યપણું તોડવા માટે મન પ્રતિ સાક્ષીભાવ પેદા કરો. ભોજન લેવાઈ રહ્યું છે, સ્વાદ આવી રહ્યો છે, અંદરમાં આ આખી પ્રક્રિયા સાક્ષી બનીને જોતા રહો. જાણે કે સ્વાદ

લેનાર અલગ છે ને તમે અલગ છો. જે કાંઇ અનુભવ મનને અને જીભને થઈ રહ્યા છે, ભોજનની વાનગી કેવી પ્રીતિકર લાગી રહી છે, તે બધી ઘટનાઓ પાછળ ઊભા રહી તમે એ બધું સાક્ષી ભાવે, દૃષ્ટાભાવે જોતા રહો.

આવો સાક્ષીભાવ પ્રગાઢ બને તો અચાનક ખ્યાલ આવશે કે ઇંદ્રિયો એ જ છે. વાનગીઓ પણ એજ છે. મન પણ એજ છે. એટલું જ સંવેદનશીલ સજાગ અને જીવંત. પરંતુ જે રસનું આકર્ષણ હતું, ફરી ફરી એ રસ લેવાની ઇચ્છા થતી હતી તે આકાંક્ષા જ નથી રહી. એ રસપરિત્યાગ છે. 'હું મન છું, એવું તાદાત્મ્ય જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી ચેતના સાથે સંબંધ રહે છે. પરંતુ એ સંબંધ તૂટી જતાં બધા રસ છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે. માણસ મન સાથે જોડાઈ જાય છે ત્યારે એને ક્રોધ આવે તો લાગે છે 'હું ક્રોધી થઈ ગયો'; પણ જો રસ પરિત્યાગ સાધવો હોય તો જ્યારે ક્રોધ આવે ત્યારે કહેવું કે 'મને ક્રોધ આવ્યો છે તે હું જોઈ રહ્યો છું.' આપણે ક્રોધને જોનાર છીએ. પેટમાં ભૂખ લાગી હોય ત્યારે આપણે ભૂખ્યા નથી, પરંતુ શરીરને ભૂખ લાગી છે તેના જાણનાર છીએ. એ વખતે જો ભૂખ સાથે તાદાત્મ્ય ન બંધાય અને સાક્ષી હોવાનો બોધ પ્રગટ થઈ જાય, તો એ રસત્યાગ બને છે.

તમે કહેશો કે, 'જીભ કહે છે કે ભોજન સ્વાદિષ્ટ છે પણ હું સ્વાદથી અલગ છું. રસ અનુભવ વચ્ચે હું સાક્ષી છું. એકવાર આ રીતે દૃષ્ટા સાથેનો સંબંધ બંધાઈ જાય તો મન સાથેનો સંબંધ શિથિલ થઈ જાય. ત્યારે આપણને ખ્યાલ આવશે કે બધા રસ શાંત થઈ ગયા. રસત્યાગ થઈ ગયો. રસ ખોવાઈ જાય ત્યારે ઇંદ્રિયો આપોઆપ શાંત થઈ જાય છે, કાંઈપણ ફરીથી કરવાની મન માગણી કરતું નથી. આમ આપણે પોતે બહારના પદાર્થોને આપણી સાથે જોડાતાં અટકાવીએ, અને મનને એ પદાર્થો સાથે જોડાઈને રસ અનુભવ કરતી વખતે આપણે અલગ રહી શકીએ તો એ રસપરિત્યાગ છે.

રસત્યાગ કરવાનો આ એક જ રસ્તો છે. સાક્ષીભાવ, દૃષ્ટાભાવ. બહારથી વસ્તુઓ છોડવાથી છૂટી જશે પણ એમાં રસ છે તે કાયમ રહેશે. પરંતુ જો આપણે આપણી જાતને બહારના પદાર્થો જોડે જોડતાં અટકાવીએ અને મનને એ પદાર્થ સાથે જોડાઈને રસનો અનુભવ કરતી વખતે આપણે અલગ રહી તેના સાક્ષી બની જઈએ, દૃષ્ટા બની જઈએ તો મન અને ચેતના વચ્ચેનું ઐક્ય રહે નહીં ને તો જ 'રસત્યાગ' થઈ શકે.

હવે આ સમજ્યા પછી તમને નથી લાગતું કે વસ્તુઓ છોડવી કેટલી સહેલી છે ને 'રસત્યાગ' કરવો કેટલો અઘરો છે...જે કોઈક વિરલા જ કરી શકે...પણ પ્રયત્ન તો આપણે બધા જ કરી શકીએ ને આયંબિલ, એકાસણા, બેસણા જેવા તપમાં જો રસત્યાગ ઘટિત થઈ જાય તો કેટલાય કર્મોની નિર્જરા થઈ જાય એવું નથી લાગતું? ધીરે ધીરે એ સમજાશે કે પહેલાં કરતાં બીજું તપ અઘરું, બીજા કરતાં ત્રીજું ને ત્રીજા કરતાં ચોથું 'રસત્યાગ' તપ અઘરૂં છે.

'ધરમનો મારગ છે શૂરાનો...નહીં કાયરનું કામ જો ને,
માંહી પડ્યા તે મહાસુખ માણે, દેખનહારા દાઝે જોને.... ✱✱

૧૯, ધર્મપ્રતાપ, અશોક રોડ, દામોદરવાડી, કાંદિવલી (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૧૦૧. મોબાઈલ: ૯૮૯૨૧૬૩૬૦૯.

ક્ષણભંગુર

❑ નટવરભાઈ દેસાઈ

આ શબ્દ આપણે સૌ અનેકવાર સાંભળી ચૂક્યા છીએ. સંતોનાં મુખેથી અને વ્યવહારિક સંવાદોમાં આ શબ્દનો ઉપયોગ અવારનવાર થતો હોય છે. સમગ્ર બ્રહ્માંડની રચના પાંચ મૂળભૂત તત્ત્વો: પૃથ્વી, આકાશ, વાયુ, તેજ અને જળથી થયેલી છે અને તેને ઉત્પન્ન કરવાવાળું અને ચલાવવાવાળું જે તત્ત્વ છે તેને સમજવાનો અને પામવાનો અનાદિકાળથી પ્રયત્ન થતો રહ્યો છે. આત્મા-પરમાત્મા, જીવ-શિવ અને દ્વૈત-અદ્વૈત આ બાબતો અત્યંત ગૂઢ અને ગહન છે. માયાના પડદાને કારણે મનુષ્ય ઈશ્વરને જાણી અથવા પામી શકતો નથી. ચોર્યાસી લાખ યોનિમાં મનુષ્ય યોનિ સૌથી શ્રેઠ ગણાય છે, કારણ કે તેને મન, બુદ્ધિ અને પ્રજ્ઞા આપવામાં આવી છે. જેને કારણે તે તેની વિવેકબુદ્ધિથી શું સારું અને શું ખરાબ તે જાણી શકે છે. આપણે ક્યાંથી આવ્યા અને ક્યાં જવાના તે આપણે જાણતા નથી, પરંતુ જન્મથી મૃત્યુ સુધીની જે યાત્રા છે તે યાત્રા દરમ્યાન જે કાંઈ અનુભવ થાય અને જ્ઞાન મળે તેને આધારે માણસ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતો હોય છે.

આપણે બધા જાણીએ છીએ કે મનુષ્યનો દેહ ક્ષણભંગુર છે. લગભગ દરરોજ આપણી નજર સામે આપણે દેહની ક્ષણભંગુરતાનો અનુભવ કરતાં રહીએ છીએ. ક્ષણભંગુર શબ્દ ઘણો ગર્ભિત છે અને એ શબ્દ જો યોગ્ય રીતે સમજાય અને એનો સાચો અર્થ આત્મસાત્ થાય તો માણસનાં જીવનમાં પરિવર્તન આવી શકે છે. આ આખા દૃશ્ય સંસારમાં કોઈ ચીજ કાયમી નથી, ચાહે તે વસ્તુ હોય, પરિસ્થિતિ હોય, સંજોગ હોય, વિચાર હોય કે માન્યતા હોય– તે બધું જ હરપળે બદલાતું રહે છે. કોઈ ચીજ કાયમ નથી. સમયને કોઈ રોકી શકતું નથી અને કાળને કોઈ અટાકવી શકતું નથી અને તે કોઈ અગમ્ય શક્તિના હાથમાં છે જેને કારણે આ મર્યાદાઓ આપણે સ્વીકારવી જ પડે. સમુદ્રમાં જે લહેરો ઊઠે તે ક્ષણવારમાં નષ્ટ થાય અને ત્યારબાદ બીજી લહેર ઉત્પન્ન થાય અને તે ક્ષણવારમાં નષ્ટ થાય. આ કુદરતનો નિયમ છે અને જીવનની દરેક ક્ષણ પણ ક્ષણભુંગુર છે જેને કારણે કોઈપણ સમજદાર વ્યક્તિ આ વાત જાણ્યા પછી જે કોઈપણ ક્ષણ આવે તેના યથાર્થ ઉપયોગ કરી લે તો કદાચ ધારેલું પ્રાપ્ત કરી શકે. ક્ષણભંગુર શબ્દ જીવનનાં દરેક ક્ષેત્રમાં અનુભવી શકાય. દા. ત. જીભનો જે સ્વાદ છે તે કાયમ ટકી ન રહે. મનગમતો સ્વાદ કાયમ ટકી રહે તેવી આપણી મરજી હોય છતાં પણ તે ટકતો નથી એ

આપણે જાણીએ છીએ. મનગમતો ધ્વનિ પણ કાયમ ટકતો નથી. કદાચ એવું બને કે આપણને મનગમતો સ્વાદ અથવા ધ્વનિનો જે આનંદ છે તે ક્ષણિકનો બદલે શાશ્વત થાય તો એનો કેટલો આનંદ થાય એની આપણે કલ્પના કરી શકીએ છીએ–એટલે એવો કોઈક માર્ગ હોય કે જે આવી વાતોને શાશ્વત કરે અને તેનો આનંદ કાયમ ટકી રહે તો તે માર્ગ માટે દરેક મનુષ્યની આંતરિક ઇચ્છા હોય છે.

ક્ષણભંગુરતાને શાશ્વતતામાં ફેરવવી હોય તો તેને માટે સાચી સમજણની ખૂબ જરૂર છે. કોઈ વસ્તુ કાયમી નથી. દુઃખ હોય કે સુખ હોય, શોક હોય કે આનંદ હોય, ક્રોધ હોય કે પ્રેમ હોય. આ દરેક ભાવ ક્ષણિક હોય છે એટલે તેમાં ખૂબ આનંદિત થવું કે નિરાશ થવું બિલકુલ જરૂરી નથી. આ બાબતમાં આપણે આપણી જાતને તટસ્થ રાખી સાક્ષીભાવથી જોવાની દૃષ્ટિ કેળવવાની છે. જીવનની વાસ્તવિકતા જે કાંઈ છે તે સહજભાવે સ્વીકારી લઈ આપણા આંતરિક પ્રવાહો જે છે તેને કોઈપણ પ્રકારનું પરિવર્તન આપ્યા સિવાય માનસિક રીતે સ્થિરતા કેળવી કાયમ નિજાનંદમાં મસ્ત રહેવું એટલું જો સમજાય અને જીવનમાં ઊતારીએ તો ક્ષણભંગુરતાનું સુખ-દુઃખ કાંઈ થાય નહીં. ક્ષણભંગુર શબ્દ આપણને શું સૂચવે છે તે સાચી રીતે સમજી અને દરેક ક્ષણ જે આવે છે તે જવાની છે અને તેવી જ બીજી ક્ષણ આવવાની નથી એટલે આવેલી ક્ષણને યથાર્થ રીતે જીવી લઈએ તે જ જીવનની સાચી દિશામાં આપણને લઈ જાય છે. ઈશ્વર આપણને સૌને આ સમજણ આપે અને આપણું જીવન સાર્થક થાય તેવી પ્રભુ પ્રાર્થના.

✷ ✷ ✷

મોબાઈલ: ૯૩૨૧૪૨૧૧૯૨

ગાંધી વાચનયાત્રા

ગાંધીજી : સંક્ષિપ્ત પરિચય – અદ્‌ભુત પુસ્તકનો અદ્‌ભુત અનુવાદ

☐ સોનલ પરીખ

મહાત્મા ગાંધીના જન્મને દોઢસો વર્ષ પૂરા થવાની તૈયારી છે અને તેમના મૃત્યુને પણ દાયકાઓ વીત્યા છે. આ દરમ્યાન તેમણે પોતે ઘણું લખ્યું અને તેમના વિશે પણ ઘણું બધું લખાયું. પણ શું આમાંનું કોઇ પુસ્તક કે કોઈ વ્યક્તિ તેમને પૂરા અર્થમાં સમજવા કે વર્ણવવાનો દાવો કરી શકે તેમ છે? નહીં. કેમ કે મહાત્મા ગાંધીની પ્રતિભા સતત પરિવર્તનશીલ, સતત વિકસતી અને અનેક વિરોધાભાસોથી ભરેલી હતી. દરેકે પોતાની બુદ્ધિમત્તા, વલણ અને ગ્રહણશક્તિ પ્રમાણે મહાત્મા ગાંધીને પિછાણ્યા, પ્રમાણ્યા અને વર્ણવ્યા. આ યાત્રા સતત ચાલુ છે અને બહુ જલદી તેનો અંત આવે તેમ લાગતું નથી.

ગાંધીસ્કૉલરોમાં એક જુદું તરી આવે તેવું નામ છે લૉર્ડ ભીખુ પારેખ. બ્રિટિશ સરકાર દ્વારા 'લૉર્ડ' અને ભારત સરકાર દ્વારા 'પદ્મવિભૂષણ' સન્માનપ્રાપ્ત, અનેક પદ–અનેક પદવીઓ, પોલિટિકલ ફિલોસોફી– સોશ્યલ થિયરી–ફિલોસોફી ઑફ એથનિક રિલેશન્સ જેવા વિષયો પર અનેક પુસ્તકો, લંડન સ્કૂલ ઑફ ઇકૉનોમિક્સમાંથી 'ઇક્વિલિટી' પર મહાનિબંધ, પંદર જેટલી વિદેશી યુનિવર્સિટીએ આપેલાં ડૉક્ટરેટ અને અત્યારે હલ અને વૅસ્ટમિન્સ્ટર યુનિવર્સિટીઓમાં ઈમેરિટ્સ પ્રોફેસર તરીકે કાર્યરત વ્યક્તિ જ્યારે મહાત્મા ગાંધી પર પુસ્તક લખે ત્યારે તે કેવું બને? અને આ પુસ્તકનો અનુવાદ હસમુખ પંડ્યા જેવા રાજ્યશાસ્ત્રના આજીવન અભ્યાસી, પ્રાધ્યાપક, સંશોધક, અનુવાદક અને વિદ્યાવ્યાસંગી શિક્ષણશાસ્ત્રી કરે ત્યારે તે કેવો થાય? આજે જેની વાત કરવાના છીએ એ પુસ્તકનું નામ છે 'ગાંધીજી : સંક્ષિપ્ત પરિચય'. આ પુસ્તક, પ્રા. ભીખુ પારેખના 'ગાંધી - અ વેરી શૉર્ટ ઇન્ટ્રોડક્શન' એ અદ્‌ભુત પુસ્તકનો પ્રા. હસમુખ પંડ્યાએ કરેલો ખૂબ સુંદર અનુવાદ છે.

મહાત્મા ગાંધીએ એક સાથે રાજકીય, સામાજિક, આધ્યાત્મિક, ધાર્મિક, નૈતિક અને સાંસ્કૃતિક મોરચે સતત કાર્ય કર્યું હતું, પોતાની વિચાર-પ્રતિબદ્ધતાથી. આ તમામ ક્ષેત્રમાં તેઓ ઝઝૂમ્યા હતા અને આખી માનવજાત પર ચિરસ્થાયી પ્રભાવ પાડ્યો હતો. ભારતમાં કે ભારત બહાર આ કક્ષાની પ્રતિભા મળવી દુર્લભ છે. આવા વ્યક્તિત્વ અને નેતૃત્વની વિશ્વદૃષ્ટિએ સમજ આપવી અને એ પણ માત્ર દોઢસો જેટલાં પાનામાં એ સહેલું કામ નથી. બહુ કઠિન પરિશ્રમ અને વિરાટ બૌદ્ધિકતા જોઈએ.

આ નાના પુસ્તકમાં પહેલા પ્રકરણમાં મહાત્મા ગાંધીના જીવન અને કાર્યની રૂપરેખા દોરી આપીને પછી લેખકે નૈતિક અને જાહેર જીવનમાં ગાંધીજીના પ્રદાન અને ભૂમિકાની મૂલવણી કરી છે. ત્યાર પછી તેમનું ધર્મ, માનવપ્રકૃતિ અને સત્યાગ્રહ વિશેનું ચિંતન, તેમની આધુનિકતાની સમીક્ષા અને અહિંસક સમાજની કલ્પના અંગેના પ્રકરણો છે અને અંતે વીસેક પાનામાં તેમનું વિવેચનાત્મક મૂલ્યાંકન છે.

મહાત્મા ગાંધીના ટીકાકારો કહે છે કે તેમની ખામીવાળી વ્યૂહરચનાને લીધે રાષ્ટ્રીય પુનરુત્થાનમાં વિઘ્નો આવ્યાં. દલિત અને મુસ્લિમો અંગેના તેમના વિચારો બરાબર ન હતા, તેમના રુઢિચુસ્ત અને નીતિચુસ્ત ચિંતને ઉદ્દામવાદી રાજકીય આંદોલનોના વેગને રુંધ્યો, ભારતના વિભાજનને શક્ય બનાવ્યું અને સ્વતંત્ર ભારતને જેની જરૂર

હતી તેવા રાજકીય પક્ષોને વિકસાવવામાં તેઓ નિષ્ફળ ગયા. તો તેમના પ્રશંસકો કહે છે કે ગાંધીજી એક ચિંતક અને કર્મયોગી હતા, સત્યાગ્રહ જેવી રાજકીય પરિવર્તન માટે અનન્ય તેવી પદ્ધતિ શોધી, ઇતિહાસના સૌથી મોટા સામ્રાજ્યવાદ વિરોધી આંદોલનને સફળ નેતૃત્વ પૂરું પાડ્યું, માનવીય સ્વદેશાભિમાનને પ્રોત્સાહિત કર્યું અને નૈતિક રીતે જવાબદાર નેતૃત્વનું ભાગ્યે જ જોવા મળતું દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું. ટીકાકારો અનુસાર ગાંધીજીને લીધે ભારતના રાજકીય જીવનને ભારે નુકસાન થયું છે તો પ્રશંસકો અનુસાર ગાંધીજી ઇસુખ્રિસ્ત અને ગૌતમ બુદ્ધથી કમ નથી.

લેખક કહે છે કે બંને પક્ષ કેટલાક પ્રમાણભૂત મુદ્દાઓ રજૂ કરે છે, છતાં બંને પક્ષે કરેલું ગાધીજીનું મૂલ્યાંકન છીછરું છે. ગાંધીજી સર્જનાત્મક ચિંતન, રાજકીય નેતા, સામાજિક સુધારક અને ખૂબ જ ધાર્મિક વ્યક્તિ હતા. આ દરેક ભૂમિકામાં તેઓ સામર્થ્ય અને નબળાઈ ધરાવતા હતા. આપણને સમજાય છે તે કરતા ઘણા ઊંડા સ્તરે તેમણે કાર્ય કર્યું હતું. પોતાની આ વાતના સમર્થનમાં તેઓ કહે છે કે ગાંધીજી પોતાના જીવન દ્વારા જ પોતાના વિશે મત બંધાય તેમ ઈચ્છતા હતા. તેમનું જીવન ભાગ્યે જ જોવા મળે તેવું વિકાસપૂર્ણ, ગૌરવયુક્ત અને ભવ્ય હતું. તેમના કરતા વધારે સારા સંતો, સુધારકો, સંશોધકો ને રાજપુરુષો નથી એમ નહીં, પણ જેમાં આ તમામનો સમાવેશ થાય તેવી વ્યક્તિ મળવી મુશ્કેલ છે. જીવનના પ્રથમ ત્રીસ વર્ષ તેઓ સામાજિક પરંપરાઓને અનુસર્યા. ત્યાર પછી તેમના જીવનમાં ગંભીર પરિવર્તન આવ્યું. અંતે તેઓ તીવ્રપણે મુક્તિ તરફ ગયા. તેમના માટે મુક્તિના ત્રણ અર્થ થતા હતા. ઇન્દ્રિયો પર પૂર્ણ પ્રભુત્વ, અધમ ભાવનાઓથી રહિત શુદ્ધ મન અને વિશ્વપ્રેમ-સેવામાં આત્મવિલોપન. આ ત્રણેને તેમણે એકબીજા સાથે સંકળાયેલા જોયા હતા. તેમને મન પરિપૂર્ણતાની શોધ વ્યક્તિએ પોતાની અંદર અને વિશ્વમાં ચાલતા અન્યાયો અને અનિષ્ટોની વચ્ચે સંઘર્ષ કરતા રહીને કરવાની છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં રંગભેદની વિરુદ્ધ, ભારતમાં બ્રિટિશ શાસનની વિરુદ્ધ અને પોતાના સમાજમાં સામાજિક અન્યાયોની વિરુદ્ધ આંદોલનો કરતા ગાંધીજીએ મનુષ્ય તરીકે શુદ્ધ અને પારદર્શક બનવાની મથામણ સતત ચાલુ રાખી હતી, એ માર્ગે આવતાં સંઘર્ષ અને હતાશાનો સામનો કર્યો હતો અને સ્વાદ, ગુસ્સો, અદેખાઇ, અભિમાન, સ્વાર્થ, માલિકીપણું, આસક્તિ, કાયરતા, મહત્ત્વાકાંક્ષા પર વિજય મેળવતા ગયા હતા. સાથે પ્રજાને આંદોલનોમાં સામેલ કરવા માટે કેળવવી, નાણાભંડોળ ઊભાં કરવાં, રાષ્ટ્રવ્યાપી 'નેટવર્ક' રચવું, સત્યાગ્રહ અને રચનાત્મક કાર્યને મહત્ત્વ આપવું, વ્યક્તિગત-સામુદાયિક વિકાસ સાધતા જવું, ટૂંકમાં કહીએ તો ભારતનો રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ રચવો – આ બધું પણ કરતા ગયા હતા. આમ છતાં તેમને હિંદુ-મુસ્લિમ સંબંધો, અખંડ રાષ્ટ્ર અને સાદગી–સેવાના સિદ્ધાંતોમાં માનતા રાજકારણ સંબંધે નિષ્ફળતા મળી હતી. તેમના પર હુમલાઓ થયા હતા અને અંતે તેમની હત્યા થઈ હતી.

> ***વ્યક્તિની ચેતના કેવી હોઇ શકે તે ગાંધીજીના આ વિધાનથી સમજાય છે – 'ચારે બાજુથી બંધિયાર અને બંધ બારીઓવાળું ઘર મારે જોઇતું નથી. મારે તો તમામ દેશોની સંસ્કૃતિના પવન મુક્તપણે વહી આવે તેવું મોકળું ઘર જોઇએ છે. પણ હું પોતે કોઇ પણ સંસ્કૃતિના પવનથી ફંગોળાઇ જવાનો ઇનકાર કરું છું.'***

ગાંધીજીને સમજવા એટલે તેમની ટીકા કરવી કે તેમની પ્રશંસા કરવી કે તેમની પૂજા કરવી એ બધાથી કંઇક વિશેષ છે. ગાંધીજીને સમજવા હોય તો એક દૃષ્ટિકોણ કેળવવો પડે. આ પુસ્તકના દરેક પાના પર આપણને આપણા યુગમાં થઈ ગયેલા આ અદ્‌ભુત રાષ્ટ્રપુરુષને સમજવાનો યોગ્ય એવો દૃષ્ટિકોણ મળે છે – પોતાના આત્માને ઘડવા માટે તેમણે કરેલા અથાગ પરિશ્રમને જોવાનું પરિપ્રેક્ષ્ય મળે છે. આ પુસ્તક ગાંધીજીને એક અદ્‌ભુત વિચારક તરીકે જુએ છે. ગાંધીજી વિશે લૂઈ ફિશર, રાજમોહન ગાંધી કે નારાયણ દેસાઇનાં પુસ્તકો ન વાંચ્યા હોય તેને માટે આ પુસ્તક ગાગરમાં સાગરની ગરજ સારે તેવું છે.

આવું આ પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં ઉપલબ્ધ થાય એ હેતુથી પ્રા. હસમુખ પંડ્યાએ તેના અનુવાદનું કાર્ય હાથમાં લઈ ચીવટ અને સક્ષમતાથી પાર પાડ્યું છે. ગાંધીજી અનુવાદને અઘરી કળા કહેતા. પણ તેઓ જો આ પુસ્તક જોત તો આવકાર અને આશીર્વાદ આપત એવી રીતે કાર્ય થયું છે. પ્રા. હસમુખ પંડ્યાના રાજ્યશાસ્ત્ર પરનાં પુસ્તકો કૉલેજોમાં ભણાવાય છે અને અનેક આવૃત્તિઓ થાય છે. એમણે કેટલાક અંગ્રેજી પુસ્તકોના સુંદર અનુવાદ પણ કર્યા છે.

ધર્મ વિશે ગાંધીજી કહે છે કે 'વ્યક્તિ શું માને છે તે સાથે નહીં, પણ તે કેવું જીવન જીવી અને કેવી શ્રદ્ધા સાથે જીવી તેની સાથે ધર્મ સંકળાયેલો છે.' વ્યક્તિની ચેતના કેવી હોઈ શકે તે તેમના આ વિધાનથી સમજાય છે – 'ચારે બાજુથી બંધિયાર અને બંધ બારીઓવાળું ઘર મારે જોઈતું નથી. મારે તો તમામ દેશોની સંસ્કૃતિના પવન મુક્તપણે વહી આવે તેવું મોકળું ઘર જોઈએ છે. પણ હું પોતે કોઈ પણ સંસ્કૃતિના પવનથી ફંગોળાઈ જવાનો ઈનકાર કરું છું.'

ગુજરાતની નવી પેઢી આ પુસ્તક વાંચશે તો તેમના મનમાં ગાંધીજીના વ્યક્તિત્વ અને તેમના વિચારો અંગે જે ધૂંધળી અવ્યવસ્થા રહી છે તે દૂર થશે તે નિઃશંક છે. ✱✱✱

(ગાંધીજી : એક સંક્ષિપ્ત પરિચય પ્રા. ભીખુ પારેખ, અનુવાદ : પ્રા. હસમુખ પંડ્યા, પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧. ફોન : ૦૭૯ - ૨૨૧૪૪૬૬૩. પૃષ્ઠ ૧૫૪, મૂલ્ય રૂા. ૧૫૦)

જૈન પરંપરાના પુનરુધ્ધારકો–૩

પંડિત હરગોવિંદદાસ શેઠ : પ્રાકૃતભાષાના અમર શબ્દકોષકાર

❑ આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપસૂરીશ્વરજી

જૈન ધર્મને વિશ્વમાં સૌ સુધી પહોંચાડવો હોય તો વિદ્વાનો તૈયાર કરવા જોઈએ તેવી ભાવનાથી આચાર્યશ્રી ધર્મસૂરિજી મહારાજ કાશીમાં પાઠશાળા ખોલીને બેઠા. રત્ન જેવા તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓ ભેગા કરીને તેમણે ખૂબ ભણાવ્યા. તેમાં પંડિત સુખલાલજી, પંડિત બેચરદાસજી અને પંડિત હરગોવિંદદાસજી પણ હતા.

પંડિત હરગોવિંદદાસ શેઠ મૂળ રાધનપુરના. તેમના બે ભાઈઓ શ્રી ધર્મસૂરિજી મહારાજ પાસે દીક્ષા લઈને મુનિશ્રી જયંતવિજયજી અને મુનિશ્રી વિશાળવિજયજીના નામે વિખ્યાત થયા. આ બંને મુનિઓ પણ ઉત્તમ લેખક હતા. પંડિત હરગોવિંદદાસની ખ્યાતિ પણ ચોમેર પ્રસરી. શ્રી ધર્મસૂરિજી મહારાજે પંડિત બેચરદાસ અને પંડિત હરગોવિંદદાસને પાલિ ભાષા શીખવા માટે કોલંબો મોકલ્યા! આ બંને પંડિતો પાલિ ભાષા ઉપરાંત બૌદ્ધ પરંપરાની ત્રિપિટિક ભાષા પણ શીખીને આવ્યા!

પંડિત બેચરદાસજીએ 'યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા' શરૂ કરી ત્યારે તેમણે પંડિત હરગોવિંદદાસને ભેગા રાખ્યા. બંને પંડિતોએ જૈન ન્યાય અને વ્યાકરણને લગતા અનેક પ્રાચીન ગ્રંથો સંપાદિત કરીને પ્રગટ કર્યા. બન્યું એવું કે આ બંને પંડિત 'તીર્થ'ની પરીક્ષા આપવા માટે કૉલેજમાં ગયા ત્યારે તે જ ગ્રંથો તેમને ભણવાના આવ્યા!

પંડિત હરગોવિંદદાસ પોતાના પ્રત્યેક કાર્યમાં ખૂબ પરિશ્રમ કરતા. તેમને લાગ્યું કે પ્રાકૃતભાષાનો શબ્દકોષ તૈયાર કરવો જોઈએ. તે સમયે ગ્રંથો મેળવવા પણ દુર્લભ હતા. ત્યારે આવો વિચાર કરવો અને અમલમાં મૂકવો ઘણું કઠિન હતું. શબ્દકોષ તૈયાર કરવામાં અનેક વિદ્વાનોનો પણ સહયોગ જોઈએ. તે સમયે એટલા વિદ્વાનો હતા જ ક્યાં?

પંડિત હરગોવિંદદાસે 'એકલો જાને રે' ઉક્તિ સાર્થક કરતા હોય તેમ પ્રાકૃતભાષાનો શબ્દકોષ તૈયાર કરવા માટે એકલા જ મંડી પડ્યા. પ્રાકૃતભાષાના ગ્રંથો વાંચવા, શબ્દો નોંધવા, તેનું લિંગ નોંધવું, હિન્દીમાં તેનો અર્થ બેસાડવો વગેરે કાર્યો પંડિતજીએ અખૂટ શ્રમ લઈને કરવા માંડ્યા. રાત-દિવસ જોયા વિના આ કાર્ય અખંડ પણે તેમણે કરવા માંડ્યું. એટલું જ નહિ એ શબ્દ ક્યાંથી લીધો છે તે ગ્રંથનું નામ, જે વિભાગમાંથી લીધો તે વિભાગનું નામ, જે ગાથામાંથી લીધો હોય તે ગાથાનો ક્રમ વગેરે પણ ઉમેર્યા. વળી કેટલાંય ગ્રંથો એવા હતા કે તે સમયે હજુ પ્રગટ પણ થયા ન હતા. માત્ર મૂળ હસ્તપ્રત જ હતી. તેમાંથી મેળવી મેળવીને તેમણે શબ્દકોષ તૈયાર કર્યો. અકારાદી ક્રમે ગોઠવ્યો.

આ અતિ શ્રમસાધ્ય કાર્ય હતું. પંડિતજી કરતા તો ગયા પણ ત્યારે પૈસાની અગવડ નડી. તે પણ વિદ્યાપ્રેમીઓને મળીને તેમણે ખડી કરી અને આ રીતે પ્રાકૃતભાષાનો એ યશસ્વી અને સંપૂર્ણ ગ્રંથ ચાર ભાગમાં તૈયાર કરીને પ્રગટ કર્યો. તે સમયના વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓ મોંમાં આંગળા નાખી ગયા.

પંડિત હરગોવિંદદાસ શેઠ તેમના સમયમાં અપાર લોકચાહના પામ્યા. આજના સમયના જૈનો તેમને ભૂલી ગયા છે. પરંતુ આ વિદ્વાનોની પેઢીએ જે કાર્ય કર્યું છે એ આવનારા સૈકાઓ સુધી જૈનવિદ્યા ક્ષેત્રને અમર બનાવે તેવું છે.

પંડિત હરગોવિંદદાસ જીવનના છેલ્લા દિવસોમાં બિમાર પડ્યા. તે સમયે પોતાનું મૃત્યુ નજીક છે તેવું સમજી ગયા. મુંબઈમાં પાયધુની વિસ્તારમાં તેઓ ગોડીજીની ચાલમાં રહેતા હતા. તેમના કહેવાથી પરિવારના સભ્યો મુનિશ્રી ચંદ્રસાગરજી મહારાજને અંતિમ સમયે દર્શન આપવા માટે તેડી લાવ્યા. મુનિ મહારાજના ચરણમાં મસ્તક નમાવીને પંડિતજી બોલ્યા. 'ગુરુદેવ, જીવનમાં અનેક પ્રસંગો આવ્યા અને ગયા. મેં પણ અનેક ભૂલો કરી હશે. પંડિત તરીકે અભિમાન પણ સેવ્યું હશે. ધર્મ સમજ્યા પછી પણ હું ધર્મની આરાધના કરવામાં ચૂક્યો હોઈશ. એ તમામ વાતની હું આપની સાક્ષીમાં આજે ક્ષમા માગું છું. મારા પાપોથી મને મુક્તિ મળે અને મારા આત્માનું શ્રેય થાય તેવા આશીર્વાદ આપો અને મને નિર્યામણા કરાવો.'

મુનિ મહારાજે તેમને અંતિમ સમયના પચ્ચખાણ આપ્યા.

પંડિત હરગોવિંદદાસે ધર્મનું શરણ લઈને દેહ છોડ્યો.

નશ્વર દેહનો ત્યાગ કરી ગયેલા પંડિત હરગોવિંદદાસ તેમની જ્ઞાનસાધનાથી વિદ્યાપ્રેમીઓના સ્મરણમાં વસ્યા છે.

મેં પણ અનેક ભૂલો કરી હશે. પંડિત તરીકે અભિમાન પણ સેવ્યું હશે. ધર્મ સમજ્યા પછી પણ હું ધર્મની આરાધના કરવામાં ચૂક્યો હોઈશ. એ તમામ વાતની હું આપની સાક્ષીમાં આજે ક્ષમા માગું છું. મારા પાપોથી મને મુક્તિ મળે અને મારા આત્માનું શ્રેય થાય તેવા આશીર્વાદ આપો અને મને નિર્યામણા કરાવો.'

✶ ✶ ✶

ભાવ-પ્રતિભાવ

'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો માર્ચ, ૧૭નો વિશેષાંક ખરા અર્થમાં અદ્‌ભુત બન્યો છે, અને ધ્યાન, રસથી વાંચે તેને વાંચવામાં જ મહિના જેવો સમય નીકળી જાય તેમ છે. તે ઉપરથી, તેને તૈયાર કરવામાં આપ સહુને કેટલો શ્રમ, તકેદારી લગાવવા પડ્યા હશે, તેનો અંદાજ આવી જાય તેમ છે.

લેખો એકેએક સરસ છે અને તેમાંના અમુક લેખકનો હું સીધો સંપર્ક કરવા ધારું છું; પરંતુ સોનલબહેન પરીખનો લેખ, જે સ્વયં ખૂબ સરસ છે. તેમાંની એક નાની બાબત તરફ ધ્યાન દોરવા માગું છું.

લેખના પ્રથમ વાક્યમાં તેઓશ્રી જે લખે છે તેનો અર્થ મેં શરૂઆતમાં એવો લીધો કે પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળામાં ૧૯૮૫માં શરૂ થઈ; પરંતુ ત્યાં જ યાદ આવ્યું કે ૧૯૮૫માં મુંબઈની સિડનહામ કૉલેજના ઈન્ટર કોમર્સના વર્ગના અમારા ગુજરાતી વિષયના અધ્યાપક શ્રી મુરલી ઠાકુરે એક શનિવારે, તેમના વર્ગના અંતભાગમાં અમને કહેલું કે 'ભારતીય વિદ્યા ભવનમાં હમણાં પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા ચાલે છે. તેમાં, આપણે જે અદ્‌ભુત નવલકથા 'ઝેર તો પીધા છે જાણી જાણી'નો રસાસ્વાદ માણી રહ્યા છીએ તેના લેખક શ્રી દર્શક (શ્રી મનુભાઈ પંચોલી)નું આવતી કાલે વ્યાખ્યાન છે. તમે જે કોઈ સમય કાઢી શકો તે ત્યાં સમયસર પહોંચી જઈ તેમને શાંતિથી સાંભળજો અને મધ્યાંતરમાં સ્ટેજ ઉપર જઈ મારાવતી greetings આપજો, મળજો.' એ આખો પ્રસંગ ખૂબ જ રસપ્રદ હોઈ, આજે ૫૯ વર્ષે પણ મને જેવોને તેવો યાદ છે; પરંતુ વિસ્તાર ભયે એની વાત કરવાને બદલે, એટલું જ કહેવા ઈચ્છું છું કે પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા, ૧૯૮૫ પહેલાં શરૂ થઈ ચૂકી હતી; જો કે તેના સ્થળ, જુદા જુદા કારણે ૨-૩ વાર બદલવા પડેલા ખરા!

આમ, ન કેવળ 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના અંકો ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ રસપ્રદ થતા જાય છે; આ અંકમાંની જાહેરાત મુજબ 'જો હોય મારો આ અંતિમ પત્ર તો...' જેવી શ્રેણી ઉમેરાતા તેમાં ચાર ચાંદ લાગી જ જશે.

❑ **અશોક ન . શાહ**
C/o. અક્ષય એન્ટરપ્રાઈઝ, ૪,મેટ્રો કોમર્શીયલ સેન્ટર,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૮૦૦૦૯.
ટેલિફોન: ૦૭૯ ૪૮૦૦ ૯૮૬૭.

* * * * * * *

જ્ઞાનગોગી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી વિશેષાંકમાં પા. ૮૮ ઉપર 'કવિ પરિચય' શીર્ષક હેઠળ લખ્યું છે કે 'શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ વિક્રમની ૧૦મી શતાબ્દીમાં થઈ ગયા.

આ મુદ્રણદોષ લાગે છે. તેને સુધારી લેવા વિનંતિ.

તમે એક વર્ષ તંત્રી તરીકે પૂરું કર્યું તેને માટે અભિનંદન. અનેક વર્ષ પૂરાં કરો તેવી અભિલાષા છે. તમે એક પછી એક વિદ્વતાભર્યા અંકો, નવા વિષયોવાળા આપો છો. તમારા તંત્રી લેખો વાંચીને વિચાર કરતા કરી મૂકે તેવા હોય છે. તમારા અંકો સંગ્રહ કરવા યોગ્ય હોય છે.

❑ **કે. સી. શાહ**

* * * * * * *

તંત્રીપદથી સંતોષ થયો છે. ધનવંતભાઈની જ Styleમાં ટૂંકમાં ઘણું બધું કહી દેવાની આગવી શક્તિ છે.

વિશેષાંક-શ્રીમદ્ ઉપરનો તો જાણે Text Book જ જોઈ લ્યો. વિવિધતા લાવી શક્યા છો. વાતની રજૂઆત to the Point હોય

મૃત્યુની નીંદર મહાસુખ આપે છે

આજથી લગભગ ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં યુરિપિડિસ નામના એક ગ્રીક ફિલસૂફે આ વિધાન કર્યું છે.

વિચાર કરતાં કરે એવી આ વાત છે!

અમેરિકનોના માનીતા પ્રેસિડેન્ટ 'ટેડી' રૂઝવેલ્ટ મરણ પથારીએ હતા ત્યારે રાત્રે રાહત લાગતા બોલ્યા: 'જેમ્સ! હવે દીવા-બત્તી બંધ કરી દે.' અને યમરાજે તેમને વહેલી પરોઢે ઊંઘમાં જ ઝડપ્યા! વાઈસ પ્રેસિડન્ટે એ સાંભળીને કહ્યું કે,'...નહીં તો યમરાજ અને 'ટેડી' વચ્ચે જામી ગઈ હોત!'

ભગવાન ગૌતમ બુદ્ધ પણ યુરિપિડિસના અરસામાં થઈ ગયા. રાજકુંવર હતા, ત્યારે એમની ચો-તરફ સુખ અને સમૃદ્ધિ સિવાય કાંઈ જ ન'તું ત્યારે એમણે એવા ચાર દૃશ્યો જોયાં કે સંસારમાંથી રસ ઊડી ગયો! સંસારની અસારતા સમજી ગયા. મુક્તિની ખોજમાં સંસાટી મટી સાધુ થયા. શરીર ઓગાળે એવા તપ કર્યા. (તપની નિરર્થકતા પણ જાણી) છેવટે એમને બોધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. છતાં યે સંસારમાં દુઃખ નિવારણ તો ન જ થયું! અસાર સંસારની પકડમાંથી કોઈ છટકી શક્યું નથી. મનુષ્ય એકલો રહીને કે કુટુંબ-પરિવારમાં રહીને સુખ-ચેનથી રહી શકતો નથી. પૈસો મેળવવા આખા જિંદગી ખર્ચી નાખે છે પણ સુખ મળતું નથી. પૈસાનો ત્યાગ કીરને પણ સુખ મળ્યાનું જાણ્યું નથી!

મિથ્યાજગતમાં 'ખાધુ-પીધું' ને રાજ કર્યું એવો એકાદ નમૂનો હોત તો માનવજાતનો ઇતિહાસ અનેરો હોત! એટલે જ ૨૫૦૦ વર્ષ પછી પણ યુરિપિડિસની વાત નક્કર જ રહે છે! મૃત્યુની નીંદર મનુષ્યને મહાસુખ આપે છે.

❑ **રમેશ બાપાલાલ શાહ**

છે. ભાવ-પ્રતિભાવ વિભાગમાં વિવિધ વાંચકોના પત્રો રજૂ કરીને સારી છાપ ઉભી કરી છે. 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો વાંચકગણ લગીરે ઓછો થશે નહીં, બલ્કે સમય જતાં વધશે એમ ચોક્કસપણે લાગે છે.

Wishing you best of Luck.

☐ રજનીકાંત ચી. ગાંધી

'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો અંક પૂ. શ્રી જ્ઞાનયોગી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી વિશેષાંક Oscar Winning' અંકમાં દરેક વિદ્વાન સંપાદકોના 'આત્મ હૃદયની લાગણી'નો 'અનુભવ' થયેલ છે.

☐ ડૉ. કિશોર દોશી

✷ ✷ ✷

જ્ઞાન-સંવાદ

સવાલ પૂછનાર : અરુણા બિપીન શાહ

સવાલ : ૧. મૌનની શક્તિ શું છે?
મૌનને જૈન ધર્મ સાથે કઈ રીતે જોડી શકાય?

સવાલ : ૨. ઘણી વાર એવું થાય કે બોલવાથી મન હળવું થાય તો પછી મૌન કઈ રીતે ઉપયોગી બને?
મૌન સાથે એકાંત જરૂરી છે?

જવાબ આપનાર : વિદ્વાન સુબોધીબેન સતીશ મસાલીઆ

જવાબ : ૧

આપણે જીવનમાં જે કાંઈ કરવું છે તે આત્માની મુક્તિ માટે કરવું છે. સંસારમાં સુખદુ:ખના ચક્રથી જે કંટાળો આવ્યો હોય, નિર્વેદ-સંવેગ જાગ્યો હોય, તો હવે જે કંઈ કરવું છે તે સંસારથી મુક્તિ માટે કરવું છે. મોક્ષ માટે કરવું છે. કર્મથી મુક્ત થવા માટે પહેલાં એ વિચારવું પડે કે કર્મ આત્મામાં આવે છે કઈ રીતે, કર્મ બંધાય છે કઈ રીતે? મન, વચન અને કાયાથી કર્મ બંધાય છે. એ સિવાય બીજું કોઈ કર્મ બાંધતું નથી. ઈન્દ્રિયો પણ કર્મ નથી બાંધતી, જે છે તે મન, વચન અને કાયાને કારણે છે. આમાંથી કોઈ એકનું હલનચલન થાય એટલે કર્મ આવીને ચોંટે છે, વળગે છે, આત્માનું કંપન થાય છે. તો આત્માને જેટલો સ્થિર કરો, મન-વચન-કાયાથી સ્થિર થાઓ, તો નવા કર્મ નહીં ચોંટે. તો કર્મનો આશ્રવ નહીં થાય, એ સંવર થઈ જશે. નવા કર્મ આવતા અટકી જશે જ્યારે મન-વચન-કાયાની સ્થિરતા થશે ત્યારે. બીજી તરફ એ પણ યાદ રાખજો કે આત્માનો ખોરાક કર્મ છે. જો કર્મ ખલાસ તો આત્માને મોક્ષ, આત્માને મુક્તિ.

જો હવે નવા કર્મ નહીં મળે તો જૂના કર્મને ઊદીરણા કરશે. જે કરોડો વર્ષોથી, સાગરોપમ સમયથી પડ્યા છે, તે કર્મો ઊદીરણા થઈને આવશે. આ જૂના કર્મોની પરતો એક પછી એક ઊદીરણામાં આવશે. જો એને સમતાભાવે વેદશો તો કર્મ નિર્જરા થશે અને ઉગરી જવાશે. જો રાગ-દ્વેષથી ટેકો આપશો તો પાછા વધુ કર્મોની જંજાળ સતાવશે. બસ, આવી જ રમતના ફેરમાં આત્મા અટવાય છે. તો એમાં મૌનનો મુખ્ય રોલ છે. મૌન મનને સ્થિર કરવામાં, કાયાને સ્થિર કરવામાં મદદ કરે છે. એવું આર્ય મૌન જે મન-વચન-કાયાને સ્થિર કરે. મૌન દ્વારા આત્માનું હલનચલન બંધ કરવાનું છે. મન કર્મ બાંધે છે. મનનો હુકમ થાય પછી જ શરીર ચાલે છે. પછી જ વાણી નીકળે છે. મૌન વગર કર્મની નિર્જરા શક્ય નથી. તીર્થંકરોએ પણ દીક્ષા પછી કેવળજ્ઞાન માટે મૌનની સાધના કરી હતી. મૌનનું ખૂબ જ મહત્ત્વ છે. મૌન નહીં રાખો તો હલનચલન થશે. કર્મનો આશ્રવ થશે તો નિર્જરા કઈ રીતે થશે.

જવાબ-૨

બોલવાથી મન હળવું પણ થાય. ઝગડો પણ થાય. એ જે પણ છે તે ટેમ્પરરી બાબત છે. જરૂરી નથી કે દર વખતે મન હળવું જ થાય. આજે એક વખત બોલવાથી મન હળવું થયું તો બીજી વાર બોલવાથી મન ભારે થાય છે. આ વસ્તુનો આધ્યાત્મિક વસ્તુ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. મનનું હળવું થવું અને ભારે થવું ટેમ્પરરી બાબત છે. આપણે તો એ સુખની શોધમાં છીએ જે કાયમી છે અને આવીને પાછું જતું નથી. તો એ સુખ મેળવવા માટે, આપણા કર્મના ઢગલા ઓછા કરવા માટે આંતરિક શક્તિ વધારવી પડશે. એ માટે એનર્જી જોઈશે. જો એનર્જી બોલવામાં વેડફાઈ જશે તો ભેગી નહીં થાય તો સાધના કઈ રીતે કરશો? વધારે અનુભવ તો સાધના કર્યા પછી જ થશે કે મૌનની શક્તિ કેટલી છે. મૌનથી કર્મોનો આશ્રવ રોકી શકાય છે. વધેલી શક્તિના ઉપયોગથી કર્મની નિર્જરા થઈ શકે છે. મૌન એ ધર્મના પાયામાં છે. મૌન એકાદશીનું મહત્ત્વ છે. પહેલાના જમાનામાં ૫૦, ૬૦ વર્ષે જંગલમાં સાધના કરવા નીકળી જતા. કારણ એકાંત જરૂરી છે. જો એકાંત ન હોય તો બોલવાનું બનવા પામે.

આદીનાથ દાદા જ્યારે ૪૦૦૦ લોકો સાથે નીકળ્યા હતા. દાદા કંઈ ખાતાં-પીતાં નહોતાં. એમની સાથેના લોકો પણ એમનું અનુકરણ કરતાં હતાં. પણ દાદા જેટલી શક્તિ એમનામાં ન હતી કે ભૂખ્યા તરસ્યા રહી શકે. મૌન રહે, સાધના કરે.

તેઓએ દાદાને પૂછ્યું કે અમે શું કરીએ? શું ખાઈએ. નદીનું પાણી પીયે.

ભગવાન બધું જાણતાં હતા, પણ જવાબ ન આપ્યો. મૌન જ રહ્યાં. કારણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનની અવસ્થા નહોતી. અધૂરું જ્ઞાન હંમેશાં નુકસાન કરે છે. મૌનનું ઘણું મહત્ત્વ છે. સાધનાના માર્ગે આત્માને મુક્ત કરી શકાય છે.

✷ ✷ ✷

સુબોધીબેન સતીશ મસાલીઆ : મોબાઈલ : ૯૮૯૨૧૬૩૬૦૯.

પુસ્તકનું નામ :

સોને મઢ્યું પરોઢ ભાગ-૧ અને ભાગ-૨

ભાવ શ્રાવકના જીવન વ્યવહારને ઉન્નત બનાવતા છ ગુણો

ગ્રંથકારઃ વાદીવેતાલ પૂજ્યશ્રી આચાર્યશ્રી શાંતિસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પ્રવચનકાર-વાચનાદાતાઃ પ્રવચન પ્રભાવક પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ કીર્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પ્રકાશક : સન્માર્ગી પ્રકાશન

પ્રાપ્તિસ્થાન : જૈન આરાધના ભવન, પાછીયાની પોળ, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. ફોન નં. : ૨૫૩૯૨૭૮૯.

સોને મઢ્યું પરોઢ ભાગ-૧ અને ૨ વિભાગના પ્રવચનકાર શ્રીમદ્ પૂજ્ય આચાર્યદેવ વિજય કીર્તિયશસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ વાચકોની, શ્રોતાઓની જિજ્ઞાસાને સંતોષવા છ પ્રવચનો આપ્યા હતા. આ ગ્રંથના પ્રથમ વિભાગમાં ત્રણ પ્રવચનો પર વિવેચના આપી છે જેમાં ભાવ શ્રાવકના ક્રિયાગત છ ગુણો પૈકીના પ્રથમ ત્રણ ગુણો (૧) કૃતવ્રતકર્મા, (૨) શીલવાન અને (૩) ગુણવાન ઉપરની વિવેચના છે. ત્યારબાદ આ ગ્રંથના બીજા વિભાગમાં બીજા ત્રણ પ્રવચનોમાં ત્રણ ગુણો (૪) ઋજુવ્યવહારી (૫) ગુરુસેવી અને (૬) પ્રવચનકુશળ પરની વિવેચના આપવામાં આવી છે. આમ બે ભાગમાં છએ ગુણો પર ગ્રંથાધારે વિશદ વિવેચના પ્રસ્તુત કરી છે. જે સર્વ સામાન્ય શ્રાવક વર્ગને લાભકારી નીવડે તેવી છે. સાથે સાથે વ્યાખ્યાનની જવાબદારી નિભાવવા સંયમી વર્ગ માટે પણ આલંબન રૂપ બને તેમ છે.

આ પ્રવચનોના વાચનના માધ્યમથકી પરમાત્માના શાસનની ભાવશ્રાવકપણાની ક્રિયા વિષયક છએ પ્રકારની ગુણ સમૃદ્ધિના દર્શન કરી તેને અનુરૂપ પોતાના જીવનમાં આત્મસ્થ કરી ભવ્ય આત્માઓના જીવનમાં એનું અધિષ્ઠાન સ્થાયી ભાવશ્રાવકપણાના સત્તર ગુણો પામીને તથા ભાવ

સર્જન-સ્વાગત

❑ ડૉ. કલા શાહ

સાધુતાના સાત ગુણોને પામીને શિવ સુખના સ્વામી બને એ જ શુભ અભિલાષા.

x x x

પુસ્તકનું નામ :

ભારતના સ્થપતિ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ

લેખિકા-મેઘા ગોપાલ ત્રિવેદી

પ્રકાશક : નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૧૩૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

ફોન નં. : ૦૨૨-૨૨૦૧૭૨૧૩, ૨૨૦૮૫૫૯૩.

મૂલ્ય-રૂા. ૩૦૦/-, પાના-૨૪૪.

આવૃત્તિ-પ્રથમ, ઇ. સં. ૨૦૧૬.

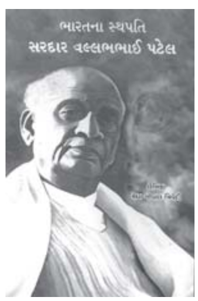

લેખિકાએ સરદાર વિશેના અનેક પુસ્તકો વાંચ્યા પછી જે તારણો, તર્કો અને મંતવ્યો ઊભાં થયાં તેના આધારે તેમણે આ નવલકથાનું સર્જન કર્યું છે. નવલકથાની શરૂઆત જ સરદારના પિતા ઝવેરભાઈની મલ્હાર રાવ સાથે શતરંજની બાજીમાં આપેલી કાબેલ સલાહથી થાય છે. તેમાં ઝવેરભાઈનું વ્યક્તિત્વ મહોરી ઉઠે છે. 'પેંડા વહેંચ, ડુંગર, લાડબાએ સિંહ જણ્યો છે', આ શબ્દો સરદારના વ્યક્તિત્વને છાજે એવા છે.

સરદારનું બાળપણ, તેમનું શાળા જીવન, તેમના ઝવેરબા સાથેના લગ્ન વગેરે પ્રસંગોમાં વલ્લભભાઈ કેટલા મક્કમ અને અન્યાય નહીં સાંખવાવાળા હતા તેનું શબ્દશઃ વર્ણન કરાયું છે. શાળા જીવનમાં જરૂર પડ્યે શિક્ષકોની સામે પડીને પણ વલ્લભભાઈ સત્યની પડખે રહેતા. આ બધાં જ વર્ણનો રોચક તો છે જ પણ સાથે સાથે તેમના વ્યક્તિત્વને પણ વ્યક્ત કરે છે, એટલે આ નવલકથા શુષ્ક થતાં બચી ગઈ છે.

વલ્લભભાઈને પોલાદી પુરુષની ઉપમા મળી છે, પણ એનું ઘડતર કઈ રીતે થયું તેનું વર્ણન આ નવલકથામાંથી મળી રહે છે. આ નવલકથાના દરેક પ્રકરણ સરદારને કડક વહીવટકર્તા હોવા ઉપરાંત એક સંવેદનશીલ માનવ તરીકે પણ પુરવાર કરે છે.

નવલકથાકારે સમગ્ર નવલકથા દરમ્યાન ચોક્કસ દૃષ્ટિબિંદુ રાખ્યું છે અને સરદાર વિષે પ્રવર્તતી ઘણી એવી આડ વાતોને ટાળીને ભારતના આ મહામના વ્યક્તિત્વનું સુરેખ ચિત્ર વાચકો સમક્ષ ઊભું થાય એવો પ્રયાસ કર્યો છે.

ભારતની ભાવિ પેઢીને 'ભારતના સરદાર' નો પરિચય કરાવવામાં આ નવલકથા મહત્ત્વનો સ્રોત બની રહેશે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **તન અપંગ, મન અડીખમ (દીવ્યાંગોની સંઘર્ષ કથા)**

લેખક-કુમારપાળ દેસાઈ

પ્રકાશક-ગુર્જરગ્રંથ કાર્યાલય, રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૧. ફોન નં.: ૨૨૧૪૪૬૬૩

મૂલ્ય-રૂા. ૧૫૦/-, પાના-૮+૧૫૨.

આવૃત્તિ-પહેલી, ઈ. સ. ૨૦૧૬.

દિવ્યાંગોની ક્ષમતા અને સામર્થ્યનો પરિચય આપતા આ પુસ્તકમાં એવા ચરિત્રો છે કે જેમણે પોતાની શારીરિક મર્યાદાને પડકારીને આફતોની આંધી વચ્ચે પોતાના ધ્યેયનું શિખર સર કર્યું છે. જીવન પ્રવાહમાં હલેસાં વિના હોડી હાંકનારાઓના અદમ્ય સાહસની આ કથાઓ છે. સંજોગોએ એમને શરણાગતિએ આવવાનું કહ્યું ત્યારે દૃઢ સંકલ્પબળથી એનો સામનો કરીને પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરનારાઓનાં આ ચરિત્રો છે. આ પુસ્તક લખવાની લેખકશ્રીને જે પ્રેરણા મળી તે વિશે તેઓ લખે છે કે 'ચારેક દાયકા પૂર્વે આ જ લેખકે પુસ્તક લખેલ 'અપંગના ઓજસ'. આ પુસ્તક માત્ર દિવ્યાંગોની દુનિયામાં જ નહીં પણ સર્વત્ર ઉષ્માભર્યો આવકાર પામ્યું. તેનો હિંદી અનુવાદ અને અંગ્રેજી અનુવાદ પણ થયો. બ્રેઈલ લિપિમાં રૂપાંતર પામ્યું અને એ સંદર્ભમાં આ પુસ્તકની રચના થઈ જે માત્ર દિવ્યાંગોને જ નહીં પરંતુ સહુ કોઈને જીવન સંઘર્ષ સામે મથામણ કરવાની શક્તિ આપી જાય છે. કેટલીક શાળાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યું. ગુજરાત સરકારનું પારિતોષિક પણ પ્રાપ્ત થયું.

કેન્સરની દરદી બેબ ઝહરિયાચ ભાલો ફેંકમાં વિશ્વવિક્રમ નોંધાવવાની હતી. પૂર્વ આફ્રિકામાં કેનિયામાં વસતો સ્પેન્સર વેસ્ટ પગવિહોણો હોવા

છતાં કેનેડામાં ઝી ટી.વી.માં પ્રવચન આપતો હતો. હાથપગ વિહોણો કમ્પ્યૂટર પ્રોગ્રામ આપતો નિકોલસ વ્યૂજિસિક પ્રવચનો પણ આપતો. જેમ્સ સિમ્પસન કૃત્રિમ પગ સાથે અફઘાનિસ્તાનનો દોડવાની રેસમાં ભાગ લેતો. ડાબા અંગે લકવાગ્રસ્ત નરાના જેવા અનેક પાત્રોની સંઘર્ષકથા અને જીવનના કપરા જંગમાં હિંમતભેર જીવનારની કથાઓ આ પુસ્તકમાં છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **પ્રતિબિંબ**
વિવિધ ભાષાનાં ચૂંટેલા ગ્રંથો-કાવ્યો, વ.નો વિવિધ ભાષામાં થયેલા ભાવાનુવાદનો સંચય
ભાવાનુવાદ-ઉપાધ્યાય ભુવનચંદ્રજી મ.સા.
સંપાદક-ગણિ રત્નકીર્તિવિજયજી મ.સા.
મૂલ્ય-રૂા.૫૦/-, પાના-૧૦૯
આવૃત્તિ-પ્રથમ, ઈ. સ. ૨૦૧૬.

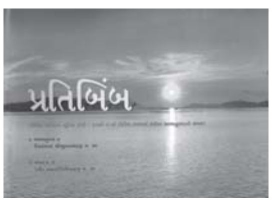

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં નિજાનંદનો અણમોલ આનંદ આપણી ભાષામાં ઉપલબ્ધ થાય છે. કદમાં નાના પણ અર્થગંભીર કેટલાય ગ્રંથો, સ્તોત્રો, કવિતાઓ વગેરેનો ભાવાનુવાદ અહીં માણવા મળશે. આ ગ્રંથના-ભાવાનુવાદના કર્તા પાર્શ્વચંદ્રીય ગચ્છના પૂ. ઉપા. શ્રી ભુવનચંદ્રજી મહારાજ આદરણીય છતાં સમાજથી અલિપ્ત અને નિજાનંદમાં મસ્ત રહેતા સાધક છે. એમની સાધના બોલકી નથી, બાળુકી છે.

અહીં વિવિધ ભાષાનું સાહિત્ય છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, કચ્છી, અંગ્રેજી અને ભાવાનુવાદમાં પણ એમણે ભાષાવૈવિધ્ય પીરસ્યું છે. અહીં માત્ર અનુવાદ નથી અનુસર્જન છે. અહીં ભક્તામર સ્તોત્રનો ભાવાનુવાદ મંદાક્રાન્તા છંદમાં કરવામાં આવ્યો છે. લય માધુર્ય અને સરળતાનો સુભગ સમન્વય થયો છે. ભકતામર સ્તોત્રમાં ધરબાયેલું ભક્તિતત્ત્વ સીધું પામવું હોય અને કાવ્યસૌંદર્ય માણવું હોય તો તેનો જવાબ આ પદ્યાનુવાદમાં મળી રહેશે.

કચ્છના કવિ તેજના કેટલાંક પદ્યોનો અંગ્રેજી ભાવાનુવાદ પણ અહીં મળે છે અને અંગ્રેજી સાહિત્યકાર જેમ્સ એલનના પુસ્તકમાંથી ચૂંટેલા અંગ્રેજી વાક્યોનો સંસ્કૃત પદ્યાનુવાદ પણ મળે છે. આ બધાં કાવ્યોમાં પૂજ્યશ્રીના જીવન પથનો અજવાશ છે એ અજવાશનું પ્રતિબિંબ આ ભાવાનુવાદમાં ઝીલાયું છે.

સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, સાહિત્યમાં શતક, કુલક, બત્રીસી, છત્રીસી વગેરેના થોડાંક અનુવાદો અહીં સમાવ્યા છે. ફિલીપ સિડની કહે છે કાવ્યનું ધ્યેય આત્મ ઉન્નતિનું છે. પૂ. ભુવનચંદ્રજી મહારાજ સાહેબે આ મતને આ ગ્રંથમાં પાને પાને પ્રકાશ્યો છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **શ્વાસનું પંખી (ગઝલ સંગ્રહ)**
લેખક-ગઝલકાર-પ્રફુલ્લા વોરા
પ્રકાશન-પ્રાપ્તિસ્થાન-બી-૧, પલ્લવ એપાર્ટમેન્ટ, રબર ફેક્ટરી સામે, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧.
મો. ૯૪૦૯૪૬૭૯૩૪.
મૂલ્ય-રૂા. ૧૦૦/-. આવૃત્તિ-પ્રથમ, ઈ. સં. ૨૦૧૬.

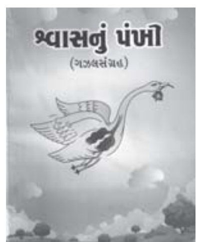

ગુજરાતી ગઝલ ક્ષેત્રે પ્રફુલ્લા વોરાનું પ્રદાન નોંધપાત્ર છે. ઈશ્વરે તેમને શબ્દનું સાન્નિધ્ય આપ્યું છે, તો મોકળા મને દેહપીડા પણ આપી છે. સંજોગો સામે એ વર્ષોથી ઝઝૂમી રહ્યાં છે છતાં તેમણે પોતાના શબ્દજગતમાં-ભાવવિશ્વમાં-એનો જરાપણ અણસારો આવવા દીધો નથી. ગઝલ પ્રફુલ્લાબહેન માટે સંજોગ સામે ઝઝૂમવાનું પ્રેરક બળ છે.

પ્રફૂલ્લા બહેનની ગઝલમાં ભારોભાર સચ્ચાઈ છે, ઊંડાણ છે, તાજગી છે અને સાદગી છે. આ ગઝલો સાંપ્રત ગઝલવિશ્વથી અલગ ન હોવા છતાં સાવ એવું પણ નથી. તેમની ગઝલો તેમનો સ્વ સુધી પહોંચવાનો પડઘો બની રહે છે. સ્વને પામવાની તીવ્ર તલપ છે. કઠોર વાસ્તવિકતામાંથી મૃદુ ક્ષણને શોધીને માણવાની વાત છે.

સતત પીડાદાયી પરિસ્થિતિમાં જીવતી કવયિત્રી તરસ નામે ચિરંજીવ પીડાને તરો-તાજી રાખવા માટે મૃગજળ ઉછેરવાની વાત કરે છે. પ્રફૂલ્લાબહેનની ગઝલોમાં રદીફ પણ ધ્યાનાકર્ષક છે. અને સાથે સાથે હમરદીફ અને હમકાફિયા ગઝલો પણ છે જે આગવી ઊંચાઈ સર કરે છે. ઉપરાંત છંદોવૈવિધ્ય અને છંદ પર પણ હઠોટી સારી છે.

જવાબદારીના પર્યાયસમું વ્યક્તિત્વ ધરાવતા પ્રફૂલ્લાબહેન તેમની ગઝલોમાં અલગ અલગ રૂપે નિર્લેપ વ્યક્તિની જેમ બધા કિરદાર બ-ખૂબીથી નિભાવી જાણે છે.

મૃગજળિયા જગતમાં પણ સુખાનુભૂતિનો અનુભવ કરનાર પ્રફૂલ્લાબહેનને હાર્દિક અભિનંદન.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **ઉષા ઉપાધ્યાયનાં કાવ્યો**
સંપાદક-કેતન બુંહા
પ્રકાશન-ફ્લેમિંગો પબ્લિકેશન
૧૪, ચોથા માળે, વન્દેમાતરમ્ આર્કેડ, વન્દેમાતરમ્ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૨૪૮૧.
મો.: ૦૯૮૭૯૦૨૮૪૭૭. મૂલ્ય-રૂા. ૮૦/-, પાના-૮૦. આવૃત્તિ-પ્રથમ, ઈ. સ. ૨૦૧૪.

સૌંદર્યદર્શી કવયિત્રી તરીકે આગવી ઓળખ પ્રગટાવનાર ઉષા ઉપાધ્યાય ગુજરાતી કવયિત્રીઓમાં મોખરાનું સ્થાન ધરાવે છે. ઉષા ઉપાધ્યાયે કવિતા, વાર્તા, નાટક, વિવેચન, સંશોધન, સંપાદન વગેરે અનેક ક્ષેત્રોમાં ખેડાણ કર્યું છે. પરંતુ એમની મુખ્ય ઓળખ કવયિત્રીની છે. ગીત, ગઝલ અને અછાંદસના માધ્યમમાં એમની સર્જનાત્મક અભિવ્યક્તિ ઉત્તમ રીતે ખીલી ઊઠી છે. એમની કવિતામાં મુખ્યત્વે સૌંદર્ય, પ્રણયની રંગદર્શિતા, અને સાંપ્રત ઘટનાઓનું આલેખન કેન્દ્રસ્થાને છે. એમની કવિતામાં પ્રબળ નારીવાદી સૂર સંભળાય છે, પરંતુ મુખ્ય અભિવ્યક્તિને બદલે એમણે વ્યંજકતાનો માર્ગ લીધો છે તેથી તેમની કવિતા વધારે પ્રભાવક બની છે. નૂતન કલ્પોનો અને પ્રતીકોનો સમુચિત વિનિયોગ, અર્થઘનતા, કલ્પનાનું ઉડ્ડયન અને ગીતોની લયમંજૂલ પદાવલિને કારણે એમની કવિતામાં કલાત્મકતા સિદ્ધ થઈ છે. આ સંપાદનમાં એમની ભાવદષ્ટિએ અને અભિવ્યક્તિની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ ૩૩ કવિતાઓનો સમાવેશ કર્યો છે.

તેમની કવિતા વિશે ડૉ. રૂપાલી બર્ક કહે છે-

'ઉષાબહેનના કાવ્યોનું કલાપાસું સમૃદ્ધ છે.'

પદ્મશ્રી ડૉ. પ્રવિણ દરજી કહે છે - 'મૃદુલ લઈને આવતી કવિતા છે.' ગોવિંદભાઈ રાવલ કહે છે, 'તમે બીજું બધું હોવ ને પણ તમે નખશિખ કવિ છો.'

x x x

પુસ્તકનું નામ : **વારલી લોકગીતો**

સંપાદક-ડૉ. કમલેશ આર. ગાયકવાડ
પ્રકાશક-કેતનભાઈ પી. ભણશાલી
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રાકૃત નિધિ,
૩૦૮, એવરેસ્ટ કોમ્પ્લેક્ષ, સુભાષ રોડ,
શાસ્ત્રી મેદાન સામે, રાજકોટ.
વિતરક-ફ્લેમિંગો પબ્લિકેશન, અમદાવાદ.
૧૪, ચોથા માળે, વન્દેમાતરમ્ આર્કેડ, વન્દેમાતરમ્ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૨૪૮૧. મૂલ્ય-રૂા. ૨૦/-. પાના-૧૨૮. આવૃત્તિ-પ્રથમ, ઈ. સ. ૨૦૧૬.

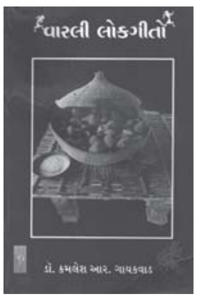

વારલી લોકગીતોનું સંપાદન ડૉ. કમલશ આર. ગાયકવાડ તરફથી પ્રગટ થયું છે. સાહિત્યમાં એક આદિવાસી સમાજના વારલી સમાજ અને કુંકણા સમાજની સાથે અન્ય આદિવાસી જાતિઓના જીવનનું પ્રતિબિંબ રજૂ કરતું પુસ્તક ખૂબ જ સુંદર છે.

આ પુસ્તકમાં વારલી જાતિનો ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિનો અછડતો ઉલ્લેખ ખૂબજ રસપ્રદ શૈલીમાં વર્ણવાયો છે. તેમાં ઉદ્ભવ ધર્મ, આરાધ્યદેવો, નારણદેવની વિશિષ્ટતા, મખ્ખર દેવ, વખ્ખલીદેવ, માવલી, વાઘદેવ, કનસરીમાતા, ભૂતપ્રેત વગેરેનું ક્રમવાર વર્ણન સાથેનું વિવરણ ખૂબ જ અદ્ભુત છે.

વારલીઓની જીવનરીતિ, જન્મ, બાળપણ, સગાઈ, લગ્ન, મૃત્યુ, ખાનપાન, ઉત્સવ, તહેવારો વગેરેનું વર્ણન ખૂબ જ ઉપયોગી છે. લોકવિદ્યાની વિભાવના અને તેના લક્ષણો, લોકવાઙ્મયનું વર્ગીકરણ વગેરેની વિસ્તૃત સમજ આપવામાં આવી છે.

કમલેશભાઈ૦એ આદિવાસી વારલી સમાજના ગીત સાહિત્યને પ્રજા સમક્ષ લાવવાનું પ્રશસ્ય કાર્ય કર્યું છે. સંપાદકે મૂળ ગીતો મેળવવા દૂર-દૂરના વારલી આદિવાસી રહેઠાણ વિસ્તારમાં જઈ પ્રત્યક્ષ મુલાકાતો કરી ભાઈ બહેનો પાસેથી મૂળ વારલી બોલીમાં લોકગીતો મેળવ્યા છે. આદિવાસી લેખક તરીકે સાહિત્ય સંપાદન અને સર્જનમાં આ લેખકનો પ્રવેશ કાબિલેદાદ છે.

✶ ✶ ✶

મોબાઈલ : ૯૨૨૩૧૯૦૭૫૩

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને મળેલ અનુદાનની યાદી

પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ ફંડ

૧૦૦૦૦૦ લેક્સ કેનિયા
૫૦૦૦ શ્રી હસમુખ પી. શાહ
૯૯૯ શ્રી ભુપતરાય કે. શાહ
૧૦૫૯૯૯ કુલ રકમ

જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત ફંડ

૫૦૦૦૦ લેઈટ સ્વ. ઈન્દિરાબેન નગીનદાસ શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
હસ્તે-રમાબેન મહેતા
૫૦૦૦ શ્રી વિનોદ જે. મહેતા
હસ્તે-પ્રીતિ મનોજ ખંડેરિયા
૫૦૦૦ શ્રી સુરેશ જૈન
હસ્તે-કલ્પાબેન હસમુખભાઈ શાહ
૬૦૦૦૦ કુલ રકમ

સંઘ આજીવન સભ્ય

૧૨૫૦૦૦ દિપચંદ ગાર્ડી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
હસ્તે-હસમુખભાઈ ડી.ગાર્ડી
૭૫૦૦૦ દિપચંદ ગાર્ડી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
હસ્તે-હસમુખભાઈ ડી. શાહ
(૧૫ નવા લાઇફ મેમ્બર્સ માટે)
૫૦૦૦ લિનાબેન શૈલેશ શાહ
૫૦૦૦ દુશ્યંત કે. શાહ
હસ્તે-લલિતભાઈ શાહ
૨૧૦૦૦૦ કુલ રકમ

પ્રબુદ્ધ જીવન કોર્પસ ફંડ

૩૦૦૦૦૦ દિપચંદ ગાર્ડી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
હસ્તે-શ્રી હસમુખ ડી. શાહ
(૧૫ વર્ષ માટે. ડિસેમ્બર મહિનો)
૩૦૦૦૦૦ કુલ રકમ

કિશોર ટિમ્બડીયા કેળવણી ફંડ

૨૦૦૦૦ લેઈટ ઈન્દિરાબેનનગીનદાસ શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
હસ્તે-રમાબેન મહેતા
૨૦૦૦૦ કુલ રકમ

જનરલ ડોનેશન

૧૫૦૦૦ ગુલાબચંદ કરમચંદ શાહ H.U.F. (આનંદઘનજી)
૧૦૦૦૦ પ્રહિર ફાઉન્ડેશન (આનંદઘનજી)
હસ્તે-શ્રી ગૌતમ ગાંધી
૫૦૦૦ મધુબેન શાહ (આનંદઘનજી)
૫૦૦૦ સ્મિતા ડી. શાહ
૨૫૦૧ યશ ઇન્ફોસોલ્યુશન
હસ્તે-હિતેશ માયાણી
૨૦૦૦ સુલસાબેન કે. શાહ (આનંદઘનજી)
૧૫૦૦ ડૉ. રશ્મિ ભેદા(આનંદઘનજી)
૧૫૦૦ સાગર વિનોદ મહેતા (આનંદઘનજી)
૧૦૦૦ દિપક સાવલા (આનંદઘનજી)
૧૦૦૦ ઉમેશ જગાની (આનંદઘનજી)
૧૦૦૦ રમાબેન મહેતા (આનંદઘનજી)
૧૦૦૦ ઉષાબેન પી. શાહ (આનંદઘનજી)
૫૦૦ પ્રેમજી કે. સંગોઈ (આનંદઘનજી)
૫૦૦ જીવન જી. બોહરા (આનંદઘનજી)
૫૦૦ હિના ગાલા (આનંદઘનજી)
૫૦૦ જીનલ ગોગરી (આનંદઘનજી)
૪૦૦ ઈન્દ્રવદન શાહ (આનંદઘનજી)
૪૮૯૦૧ કુલ રકમ

પરદેશ લવાજમ

૬૫૦૦ સુમનલાલ શાહ, કેનેડા
૬૪૨૫ કિશોર દોશી, યુએસએ
૧૨૯૨૫ કુલ રકમ

આચરણ

સદાચરણમાં જીવન વિતાવનાર દીર્ઘજીવી હોય છે. એનાં સંતાન પણ એને સુખ આપનારા હોય છે. એ ધન-સંપત્તિ પણ પ્રાપ્ત કરે છે. ખરાબ લોકો એની સંગતમાં આવે તો તેઓનું આચરણ સુધરી જાય છે.

આચરણ દર્પણ જેવું છે; જેમાં દરેક માણસને પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે.

A glistening sunshine of selfless compassion!

❑ Prachi Dhanwant Shah

How would one define penance and pilgrimage cantilevered into one paradigm? Penance precedes control over our senses and suppresses, diminishes physical disarrays of our body. During this penance when one conducts *saamayaka, swaadhyaya, pratikaman,* it influences elemental facades of spirituality, leading to the path of *moksha*, salvation. Entitled and enriched with Jain religion, it is understandable that eternal penance preserves its magnitude towards the practice of Jain religion. Similarly, visiting a pilgrimage has its own implications such as its encounter, vivacities devotion and ecstasy of emotion within oneself guiding the soul of a devotee to abstinence, renunciation, and wisdom. But it is fathomable that this implements beneficial only to oneself. How about and rather what about others?

Pursuing Jain principle in life leading to self-realization is excellent but self-realization, as per my acuity, along with oblation is idyllic and unsurpassed.

It happened so, one day, I went to pick up my children from school. I entered the school and informed the school secretary that I would like to sign out my children. I was waiting for my boys to come from their classroom and was seated on the bench outside the school office. It was time for special children to go home first. Every public school in the USA holds education for special children i.e. children with special needs who are physically or mentally underdeveloped and needs special care. These students are assigned special care and every child has a special individual helper, a therapist and ofcourse a teacher to educate them. While my wait, I saw a beautiful lady strolling a wheelchair with a cute little child seated on it, wrapped in winter clothes, innocent eyes, hands resting on the armrest of the wheelchair, head leaned on his right shoulder… a child with disabilities. The lady came and sat next to me, waiting with the child for the school bus to come, to take the child safely to his home. While this wait, she whispered to the child, *" Oh dear, I forgot to put your cap on… I'msoo sorry honeybunch!!"..* These were the days of January when the surrounding was covered with snow. I looked at that child and the lady, and I could realize, that child could barely even understand what she said. But her gracious words of love didn't take a rest but showered on that adorable child. She quickly grabbed his cap from his bag and with the immense amount of affection, she put it on over that child's head, saying "*there you go, my dear…"* Auxiliary, she noticed his mouth was drooling with saliva, dripping over his shoulder. She hustled and grabbed a napkin kept by the side of the wheelchair and wiped his face meekly with tender care and warmth without any minuscule averseness. But that was not just it… she also sighted, his nose was oozing out mucus. She quickly clutched another napkin and sensitively cleaned his nose, whispering, *"Oh my dear*

'પ્રબુદ્ધ જીવન'નું લવાજમ સીધું
બૅંક એકાઉન્ટમાં જમા કરાવી શકાશે–

Bank of India, Current A/c No. 003920100020260,
Prarthana Samaj Branch, Mumbai - 400 004.
Account Name : Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh
IFSC BKID 0000039

પેમેન્ટ કરીને નામ અને સરનામું આ ફોર્મમાં ભરીને મોકલવું અથવા મેલ પણ કરી શકાય છે.

'પ્રબુદ્ધ જીવન'નું વાર્ષિક / ત્રિવર્ષિય / પાંચવર્ષિય / દસ વર્ષિય લવાજમ ચેક / ડીમાન્ડ ડ્રાફ્ટ નં. .... દ્વારા આ સાથે મોકલું છું / તા. .... ના રોજ 'પ્રબુદ્ધ જીવન' માટે ખાતામાં સીધું જમા કરાવ્યું છે. મને નીચેના સરનામે અંક મોકલશો.

વાચકનું નામ..
સરનામું..
....
પીન કોડ............... ફોન નં...............................
મોબાઈલ નં. .... Email ID.............................

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૩૦૦ ● ત્રણ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૭૫૦
● પાંચ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૧૨૫૦ ● દસ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૨૫૦૦

ઑફિસ : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપૉર્ટની બાજુમાં,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૦૨૨ ૨૩૮૨ ૦૨૯૬
Email ID : shrimjys@gmail.com

this cold is getting to my baby..I'm so sorry!" There came the bus for special students. With utmost care and calmness, this lady attending the special child strolled him to the bus. By then the bus driver had dropped down the handicapped door of the bus. She ambled the child into the bus and parked the wheelchair therein. Giving a peck on his check and a compassionate embrace, she bid goodbye for the day to him and got off the bus with the wish of seeing him the next day. The bus left to drop this special child securely at his home. What a captivating sight and encounter of compassion. I believe that lady would surely have pursued the fact in her life that *" You don't need a reward for love and compassion…Just like you do not need a reward for breathing.You breathe to live, and you love to live."*

In those brief moments of quiet reflection, I could renew my sense of self and remember that every life on this earth is important and precious! I fathomed that there is no way better than this manner of penance. I could experience the ambiance of purity, love, compassion and devotion through the aura of that meticulous lady and the institute. Every bit of her soul echoed penance and devotion then why would she ever need to go to any pilgrimage? Those physically and mentally disabled children embraced purity and wholesomeness within their soul and I'm sure that lady could foresight supreme being within them… rest assured, we can experience them same as well. These innocent souls and their helpers at school, have not accepted their physical disabilities as their helplessness but have accepted it as a challenge to fight back by means of different skills and therapy taught in the school. Here there is no discrimination on caste, religion or color. Compassion and selfless devotion is equivalent to every student.

Every life, every soul on this earth are just not the same, but they should have the same opportunities and equality. If we understand this, life would be an easy wave to sail through. Love every human being, everything around us, and compassion will unfold from within yourself artlessly. But when you love someone or something, you do not love them on grounds of your terms and conditions. Nonetheless, love is an expression of emotion within you which needs to be unconditional and pure. And when you prevail over this pure quality of love, your soul will be happy, and an enroute to the path of salvation would unfurl.

Why are we just struggling to clean our soul? Why are we walking on the path of salvation all alone for self-realization? Why are we visiting pilgrims to bless our soul with devotion towards god and experience eternal bliss? Why are we just apprehensive about shedding our karma? What about others? What about love and compassion towards others? Why not take an oath towards penance in this life today, that *"I would inhale compassion, exhale love, inhale love, exhale peace, inhale peace and exhale compassion*".. for if there is love within yourself, you would give love to others. Yes, if we put it in right words, it is true that to win over oneself is much needed in order to help others win over themselves. So self-realization, self-penance, self-devotion goes hand in hand with compassion, benevolent andveneration towards everyone and everything around us. Lord Mahavira states, to respect all living being on this earth and express compassion, is the ultimate way of non-violence.

May the pane of penance and pilgrim expressed in the speckled lexicon, proliferate in this cosmos. May the glistening sunshine of selfless compassion never invite darker shades of life, and if ever it does so, may it diminishes within no spell of time…

Esteemed Shri Dalai Lama once said*, "A heart full of love and compassion is the main source of inner strength, willpower, happiness, and mental tranquility!"*

***

49,wood Ave, Edison, N.J-08820,U.S.A.
(+1-917-582-5643)

ઘર બેઠાં વ્યાખ્યાનોનું શ્રવણ કરો

- ૮૨મી વ્યાખ્યાનમાળાના બધાં જ વ્યાખ્યાનો આપ સંસ્થાની વેબ સાઈટ www.mumbai-jainyuvaksangh.com ઉપર સાંભળી શકશો.
  સંપર્ક : **શ્રી હિતેશ માયાણી**-મો. નં. : 09820347990
- આ વ્યાખ્યાન આપ youtube ઉપર પણ જોઈ સાંભળી શકશો.
  સંપર્ક :**ધવલભાઈ ગાંધી** - 09004848329

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ–પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા ૨૦૧૬

યુટ્યૂબના સૌજન્યદાતા :

શ્રી પીયૂષભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી

વ્યાખ્યાનોનો લાભ લેવા જિજ્ઞાસુ આત્માને વિનંતિ.

–મેનેજર

Practicing Forgiveness in Difficult Situations

By Dilip V. Shah, Philadelphia,USA

[*Dilip V. Shah of Philadelphia is a past president of JAINA. He is currently serving as chairman of JAINA's Diaspora Committee and member of the Academic Liaison Committee. He is a frequent contributor to the Jain Digest.*]

"*Unforgivable*" is an adjective used by many in exasperation, anger or in resignation. We see and hear about acts of brutal violence everywhere and wonder how the victim's families must be dealing with such atrocities. The feelings of anger and retaliation seem like a normal reaction. But many decide to take a different path; path of love, kindness, forgiveness. In this article we bring you a few true events at a national, communal and individual level that challenge the need of the word "unforgivable" in our psyche.

United Nations has declared October 2nd, birthday of Mahatma Gandhi, as an international day of celebration of Non Violence. But a small Amish farmland of Lancaster County in Pennsylvania remembers October 2, 2006 for a very different reason. A typical day in autumn everywhere is quiet and peaceful. However this town was robbed of the peace with sounds of gunfire from inside an Amish one room School. When the police broke in, they discovered the bodies of 10 girls between the ages of 6 and 13 who were shot by a local 36 year old Charles Carl Roberts, who had then committed suicide. Five of the girls died of gunshot wounds – two of those were sisters.

Charles Roberts was himself a father of two. His family and his in laws all lived in this community of 3,000 Amish and Englishmen (term Amish use for Non-Amish). He was a milk truck driver serving the community. Nine years earlier, his wife delivered their first child that died after living only for 20 minutes. Charles blamed God for the tragedy and resolved to avenge the death of his little girl. When he entered the school, some of the children even recognized him. On the blackboard he noticed a welcoming sign. "Visitors Bubble Up our Days". It did not deter him from the gruesome act he had planned.

The unfathomable story was covered extensively by the local and national pressinforming people all around the world. The Amish community scrupulously avoids publicity but the tragedy exposed them to the shocked and bewildered world. Not only the Amish but the entire Lancaster County came together in their shock and grief. Thousands gathered at various churches for prayers. Over 3,000 motorcyclists from nearby Chester county, rode together, in a procession over 12 miles long. Letters of sympathy for the parents of the victims poured from around the world – some were addressed simply to "Amish families, USA." Over four million dollars were raised in support of the families of victims.

In a country, where gun violence is on an increase, what made news in this case was not the reaction of the world at large or the media coverage or the justice system, but the response to the tragedy from the victimized community. Their reaction showed their deep adherence to their Christian beliefs, their grace and collective projection of forgiveness.

The Amish community didn't cast blame, point fingers or held press conference with lawyers on their side. Instead, they reached out with grace and compassion to the killer's family. The afternoon of the shooting, before the blood on the school floor had even dried, an Amish grandfather of one of the killed girl, expressed forgiveness towards the killer. The same day, Amish neighbours visited Roberts family to comfort them in their pain and sorrow. Robert's family was invited to the funeral of one of the girls and Amish mourners outnumbered English mourners at the funeral of Charles Roberts. When Roberts family expressed desire to move out of the community, the Amish counseled them to stay.They also raised funds for the orphaned kids of Charles Roberts.

This act of forgiveness was not an act of a few individuals but of an entire community that followed the teachings of Jesus who taught his followers to forgive one another and place the needs of others before themselves. This noble act was covered by more than 3,000 stories worldwide and more than half a million websites. Forgiveness healed the entire community. There are a few books written about this extraordinary event.

(*http://lancasterpa.com/amish-blog/amish-shooting-forgiveness-books/*)

✻ ✻ ✻ ✻ ✻

South Africa gained independence in 1910 but it became the government of white minority denying basic human rights to the black majority. Afrikaner National

Party won the general election in 1948 under the slogan "apartheid" (literally "separateness") and in 1950 Apartheid became the law. A series of Land Acts set aside more than 80 percent of the country's land for the white minority, and "pass laws" required non-whites to carry documents authorizing their presence in restricted areas.

Racial segregation and white supremacy was not only legalized, it was brutally enforced. Blacks were forced out of their homes and forced to live in designated black hamlets. Multitude cases of rape, torture, deaths in detention, political assassinations and even human burning were carried out by whites against the blacks. Any resistance by native blacks was brutally crushed – leaders of the movement killed and things kept getting worst. Despite strong and consistent opposition to apartheid within and outside of South Africa, its laws remained in effect for the better part of 50 years. By 1961, most resistant leaders had been captured and sentenced to long prison terms or executed. Nelson Mandela, a founder of the military wing of the ANC, was incarcerated from 1963 to 1990; his imprisonment drew international attention and helped garner support for the anti-apartheid cause. In prison, he read the writings of Mahatma Gandhi and became his great admirer.

Mandela was released from prison in 1990. As a recognized voice of the black majority and working closely with Bishop Desmond Tutu, Mandela prevailed on his people to renounce violence and forget vengeance. He worked closely with President de Klerk's government to draw up a new constitution. President F.W. de Klerk began to repeal most of the legislation that provided the basis for apartheid.After both sides made concessions, they reached agreement in 1993. A new constitution, which enfranchised blacks and other racial groups, took effect in 1994, and elections that year led to a coalition government with a nonwhite majority, and Nelson Mandela becoming the first black President of the country marking the official end of the apartheid system. Later in 1993, both Nelson Mandela and F W de Klerk shared Nobel Peace Prize "for their work for the peaceful termination of the apartheid regime, and for laying the foundations for a new democratic South Africa".

The war on the majority native population ended but issues of guilt, punishment, revenge etc. were on everyone's mind. In 1995, the government formed Truth and Reconciliation Commission to investigate gross human rights violations that occurred in the previous 35 years. The intent was to prevent reoccurrence of atrocities and to unify the country. The commission left crucial questions about apartheid-era atrocities unanswered. After much debate, South Africa's TRC was the first truth commission to offer amnesty to individuals who fully confessed in public their role in politically motivated crimes. This initiative rejected the judicial concept of "Retributive Justice" and adopted noble concept of "**Restorative Justice**". TRC model is often seen as a model of conflict resolution.

✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻

Rwanda, a small landlocked country in east-central Africa is another example of human capacity to inflict terrible crimes on fellow human beings and also the miraculous powers of forgiveness. The country has a long and turbulent history of conflicts between majority Hutus and minority Tutsis. The two ethnic groups are very similar and speak the same language, inhabit the same areas, live as neighbours and follow the same traditions. Tutsis are believed to be of Ethiopian descent. When the Belgian colonists arrived in 1916, they produced identity cards classifying people according to their ethnicity. The Belgians considered Tutsis to be superior to the Hutus. As a result, the Tutsis enjoyed better jobs and educational opportunities than the Hutus. The result was a gradual buildup of resentment among the Hutus against the Tutsis culminating in series of riots. In 1959 more than 20,000 Tutsis were killed and many more Tutsis fled to the neighbouring countries. When the Belgians relinquished power and granted Rwanda independence in 1962, the Hutus took their place. In the years after independence, the Hutu government routinely blamed Tutsis for every crisis in Rwanda.

The Tutsi refugees in neighbouring Uganda formed the Rwandan Patriotic Front (RPF) with the aim of overthrowing Hutu regime and securing their right to return to their homeland. Rwandan President Habyarimana exploited that threat and accused Tutsis inside Rwanda of being traitors and RPF collaborators. By 1991, Rawandan Armed forces began to equip civilian militias that comprised of extremist Hutus. In August 1993, a peace deal emerged between Habyarimana and RPF but it did not stop the strife between the tribes. Hutu and RTF leaders negotiated a power sharing agreement in Tanzania. 2,500 UN

peace keeping forces (UNAMIR) were deployed to bring about implementation of the peace treaty. Family members of President Habyarimana setup a radio station and the President delayed implementation of the peace treaty.

On April 6,1994, President Habyarimana and President Ntaryamira of neighbouring Burundi were killed in a mysterious rocket attack on their plane while returning from Tanzania. No one knows who shot the plane down but the incident immediately provoked what has become known as Rwandan Genocide. Killings began that night as the Rwandan Armed Forces set up roadblocks and militia went from door to door killing people. The presidential guard orchestrated a campaign of retribution against leaders of the political opposition and slaughtering of Tutsis and moderate Hutus. Initially, only the military officials carried out the brutal campaign but soon many others joined the mayhem.UNAMIR forces were not permitted to intervene.Neighbours killed members of Tutsi family members they had known for years, done business with or gone to church with. When the dust settled, Habyarimana's death triggered 100 day orgy of violence resulting in brutal deaths of 800,000 people, some 300,000 of them were thought to be children. The deaths were by machetes. UN peace keeping forces were withdrawn 15 days after the carnage began. By the time the Tutsi-led Rwandese Patriotic Front gained control of the country through a military offensive in early July, hundreds of thousands of Rwandans were dead and many more displaced from their homes. The RPF victory created 2 million more refugees (mainly Hutus) from Rwanda, exacerbating what had already become a full-blown humanitarian crisis.

In April of 2000, Paul Kagame was elected as Rwanda's first Tutsi President. To foster national reconciliation he issued a decree to release sixty thousand lower level killers and looters from the 1994 genocide that had owned up their crimes. When these criminals arrived back into their towns and villages, they came face to face with the families of the persons they had killed. With heavy heart, they repented and confessed to the families of the victims. Small groups of Hutus and Tutsis are counseled over many months, culminating in the perpetrator's formal request for forgiveness. If forgiveness is granted by the survivour, then the perpetrator and his family and friends, typically bring a basket of offerings, usually food and sorghum or banana beer, to the survivour's home. The accord is sealed with song and dance.

22 years later, reconciliation still happens – one encounter at a time..!

If forgiveness is possible even after killing of 5 little girls in a school one afternoon, or pain and shame of apartheid for a whole generation, or unthinkable evil of nearly a million deaths in just 100 days, then we must conclude that there indeed is a betterway to end all conflicts. However long, whatever the hurt – forgiving is the only path to solace or lasting peace.

Just like the above examples of forgiveness at a community and national level, history is also full of individuals who have chosen the path of forgiveness instead of animosity and revenge.

✻ ✻ ✻ ✻ ✻✻ ✻

The 2014 Nobel Peace prize co-winner, **Malala Yousafzai**, lived in the Swat Valley, an area in Pakistan where the Taliban had taken control and imposed its strict ideology of no music, no visible women, and especially no girls in school. On October 9, 2012, Malala rode the bus to school just like any other child. However, two men stopped and boarded the bus, demanding Malala to identify herself. And right after that, the men fired shots at Malala and three other girls on the bus.The reason for this violence was simply because she had defied their rules and refused to stay silent on the topic of education for girls.

Even though the Talibs tried to kill her, she did not want to retaliate against them. In her speech at the UN, she said "I do not even hate the Talib who shot me. Even if there is a gun in my hand and he stands in front of me, I would not shoot him. This is the compassion that I have learnt from Muhammad-the prophet of mercy, Jesus Christ and Lord Buddha. This is the legacy of change that I have inherited from Martin Luther King, Nelson Mandela and Muhammad Ali Jinnah. This is the philosophy of non-violence that I have learnt from Gandhiji, Bacha Khan and Mother Teresa. And this is the forgiveness that I have learnt from my mother and father. This is what my soul is telling me, be peaceful and love everyone."

✻ ✻ ✻ ✻ ✻✻ ✻

Alice Herz-Sommer is another such role model of today's time that we all should aspire to learn from. She was an accomplished pianist and the longest lived survivor of the Holocaust. She started giving concerts across the Europe in her 20s and 30s. Her beautiful

life turned to a tragedy when at the age of 39, she was sent to Terezin concentration camp along with her 5 year old son. Earlier her mother was captured and killed in the concentration camp and later on her husband met the same fate. She slept on a frozen dirt floor, was threatened every day of her life and that of her son, and was given very little food to eat. But she never developed a feeling of hatred towards Nazis, always laughed, and gave her son so much love that in such a gruesome environment of the concentration camp, he felt secure and unafraid.

Alice believed that "hatred eats the soul of the hater and not the hated", and chose never to hate anyone no matter what. As Lord Buddha once said, "To be angry at someone is to drink a glass of poison and expect the person you are angry at to die". Alice learned to be thankful for everything in her life. She treated everything in her life as a gift from God.

Alice was pragmatic and knew that we all make mistakes and we need to learn from our mistakes. But instead people complain a lot and the complaining, according to her, does not change anything. "I know about the bad things but I look only for the good things" – this mantra of Alice was at the foundation of her optimism and positivity until her death at the age of 110 in February 2014.

✻ ✻ ✻ ✻ ✻✻ ✻

Rana Sodhi commemorates his brother's death in a memorial service every year on the 15th September with family, friends and neighbours at the corner of a gas station in Arizona. Four days after 9/11 attacks, Rana's brother Balbir Singh was shot dead while planting flowers in front of his store on September 15, 2001. His murderer, Frank Roque was caught, tried and sentenced to life term in prison. Balbir was the first of dozens of people killed in hate crimes against Sikhs and Muslims after 9/11. His murder turned a generation of young people, like family friend Valarie Kaur into activists, who began helping communities organize against racism and violence. For the past 15 years Rana has been travelling the country with message of love and compassion, holding yearly prayer meetings.

But after this year's memorial, Kaur and Rana realized that despite the passage of 15 years of activism, their communities were still trapped in a cycle of violence and hate. So one night they decided to end the suffering by doing something unthinkable. A week after 2016 memorial service for his brother, he called Frank at the prison and heard his story of how he was broken in the wake of thousands killed on 9/11 and a passive regret for Balbir's death without taking personal responsibility for taking a life. Rana told him of the time he had accidently run into his wife and daughter, inviting them for dinner at his home. Frank remembered his daughter telling him the story and was profoundly moved that Rana showed compassion to his daughter. Even after knowing that Frank had not truly come to terms with enormity of his crime, Rana told Frank that he had already forgiven him and thus began the process of healing for both parties.

*Just as there are no mountain peaks that cannot be scaled, there is nothing that cannot be forgiven and there is no one undeserving of forgiveness. Human beings possess a divine gift – **Power to Forgive**!*

✻ ✻ ✻ ✻ ✻✻ ✻

You can read many stories like this of ordinary people that have shown extra-ordinary courage, compassion and love; in various books and on Internet.

One such resource is a website of "**The Forgiveness Project**" (http://theforgivenessproject.com)

The Forgiveness Project was founded in 2004 in response to the invasion of Iraq and as a way of countering the rhetoric of retaliation so prominent at that time. Journalist, Marina Cantacuzino, set out to collect stories from victims and perpetrators who had chosen to resolve conflict through dialogue and restorative means. It is an award-winning, secular organization that collects and shares real stories of forgiveness to build understanding, encourage reflection and enable people to reconcile with the pain and move forward from the trauma in their own lives.

The stories of forgiveness on their website demonstrate that forgiveness is first and foremost a personal journey: a visceral process with no set rules or time limits. It is not dependent on faith and it is often just "as mysterious as love".

The book, "The Forgiveness Project", explores themes of forgiveness, reconciliation and conflict transformation. It brings together the personal testimonies of both survivors and perpetrators of crime and violence and asks the question whether forgiveness may have more currency than revenge in an age, which seems locked into the cycle of conflict.

Their exhibitions, events, and programs use narrative learning techniques to present alternatives to cycles of conflict, violence, crime and injustice. ✷ ✷ ✷

`WOMAN – THE JAINA PERSPECTIVE'

ENLIGHTEN YOURSELF BY SELF STUDY OF JAINOLOGY

LESSON – SIXTEEN [CONTINUED]

❑ Dr. Kamini Gogri

The arguments brought forth by the Digambara authors to support their position that there can be no spiritual liberation for women are quite diverse and attack the question, as is typical of traditional Indian sastraic argumentation, from a number of directions. As usual, appeal is made on both sides of the debate to scriptural authority, logical interence, linguistic interpretation, and direct observation. And much of this argumentation such as that recorded in several of the texts translated here dealing with the question of whether the word "women" in scriptures asserting the possibility of moksa for women really means "a man with the sexual feelings of a woman" and whether the two sects' agreement that a woman, no matter how wicked, can fall no lower than the sixth of Jainism's seven hells logically implies that she can, by the same token, not rise to the highest spiritual state (nirvana) may seem baffling to the reader unfamiliar with the canons of traditional Indian debate.

Some argumentation on the Digambara side derives, from postulates that echo the generally misogynistic and patriarchal attitudes of the society as a whole. It is argued for example, that women are not only physically weaker than men, and hence unable, to endure the harsh asceticism regarded as necessary for liberation, but are intellectually, ethically, and morally inferior as well. Thus Sakatayana cites, as his purvapaksa; the arguments that women are excessively devious and fickle (Chapter II,#78), that they lack the intellectual, forensic, and supernatural powers of advanced male spiritual adepts (#21-25), and that they lack the physical, moral, and spiritual courage of men (#85). In several passages the general cultural attitude that women have less control of their sexual passion than men is brought forward as at Jayasena'sTaparyavrtti (Capter IV, #4-5). Several of the authors, including Sakatayana and Prabhacandra refer to what must be seen as social factors in a patriarchally structured monastic order and ambient society, rather than as natural endowments of gender. Thus we have, the arguments, repeated by several authors on both sides of the debate, that the inferiority of women is demonstrated by the fact of nuns having to show deference even to monks who may be far junior to them and even by the fact that they are subject to sexual harassment and assault by men.

It is worthy of note in connection with these disputes that the Svetambaras, although they steadfastly argue for the possibility of women entering the mendicant life and attaining nirvana, rarely categorically refute the misogynistic claims of the Digambaras per se. Although they may tend to soften these claims by for example, pointing out famous women from literature and scripture who showed great spiritual or moral courage, or by asserting that men too may share some of the–moral defects charged to women, they seem generally willing to accept the negative characterizations, contenting themselves merely with assserting that these do not in and of themselves preclude the possibility of moksa for all women. Interesting though this type of argumentation is for those desirous of understanding the nature and development of attitudes toward gender in traditional cultures and societies, it is through their detailed and elaborate discussion of the biological and psychological aspects of female gender and sexuality and their development of the notion of specific types of libido or sexual orientation (veda) that the jaina texts stand out as unique and of particular importance.

The concept of veda, sexual orientation that is not necessarily related to biological gender, appears to be unique to the jaina texts in traditional India and to constitute the only consistent theoretical attempt in this culture and perhaps any premodern culture, to explain the phenomena of heterosexuality and homosexuality. The latter phenomenon in particular is all but ignored in the sastraic literature associated with the Hindu tradition. As is made clear from a reading of the texts on the spiritual liberation of women, jaina thinkers understood that there were three kinds of sexual feeling, which they called striveda, pumveda, and napumsakaveda, or the sexual feelings normally

appropriate to a woman, a man, and a hermaphrodite respectively. However, they argued, these feelings need not in all cases correspond to the biological gender of the person who entertains them. Thus a person can, for example, be biologically and anatomically male (dravyapurusa) while at the same time emotionally or psychologically female (bhavastri). The most elaborate formulation of this theory of sexuality independent of biology is given by Meghavijaya (Chapter VI; #1-8), but it is addressed by most of the writers–either (for the Digambaras) as part of their demonstration of the impossibility of moksa for women or (for the Svetambaras) as part of the argument of their opponents. In both cases the issue is the Digambara attempt to argue that where scripture appears to permit spiritual liberation for women is in fact using the word "woman" in a secondary sense to mean a biological male with the sexual orientation of a female, that is, a male homosexual. Nonetheless, the argumentation is intrinsically interesting and sheds significant new light on the construction of human sexuality; in premodern socities.

But beyond even the elaborate and learned disputations summarized above, a reading of the Jaina texts translated by jaini shows clearly that the Digambaras principal argument against the liberation of women rests on their perception of and profound anxieties about the anatomy of the human female in general and her reproductive systemic particular. As one might expect, a good deal of the negative attitude towards the female body in this strictly patriarchal system is focused upon the phenomenon of menstruation. Thus Meghavijaya, representing the Digambara position, remarks that "she has an impure body as is evident from the flow of menstrual blood each month." He goes on to reinforce the sense of disgust this causes him by quoting Kundakunda and the Bhatrhari verse cited above. This sort of negative focus or taboo on menstruation has been widely observed in many traditional cultures both in India and elsewhere. The Jaina texts, however, take patrjarchal anxiey and phobic representation of the female body and its natural processes to heights almost unknown elsewhere. For in additional to their revulsion for the actual reproductive organs and processes of women, the Jaina authors have created an entirely imaginary feminine microbiology that is, so far as I can tell, unique in world literature.

According to the unanimous jaina view certain portions of a woman's body, particularly orifices and indentations such, as the genitals, the space between the breasts, the armpits, and the navel, give rise-to vast numbers of minute and subtle living organisms, known as aparyaptas. These creatures, sometimes seen as arising specifically from menstrual and other bodily fluids are, the argument goes, destroyed in vast numbers by, the ordinary activities of the woman whose body is their host and so she is seen as inevitably the agent of massive involuntary himsa, or injury to living beings. Moreover, it is thought that the activities of these microscopic beings in the genitals are perceived by women as a sort of "itching" that can be relieved only through intercourse. As a result of this, Digambara authors such as Kundakunda argue that a woman is, by virtue of her very anatomy, incapable of fully adopting the–great vows incumbent on an aspirant to liberation for, as a consequence of her inevitable infestation with these aparyaptas, she is, on the one hand constantly violating the-cardinal Jaina precept of ahimsa, or no injury to living beings, and, on the other, never free from the sexual desires that block spiritual progress.

Finally, the Digambaras attitudes concerning women's reproductive physiology and alleged deficiencies in morality and self-discipline, must be seen as focused, upon the critical and defining feature, of their monastic praxis nudity. For it is the Digambara requirement that a true mendicant must abandon clothing hat, with this doctrinal question of women's capacity for spiritual liberation, most clearly and bitterly divides the two major sectarian traditions of Jainism. Both sects agree that there can be no question of women adopting nudity for a variety of reasons ranging – from the supposed revulsion the – sight of naked (and possibly – menstruating) women would arouse to the inevitability of their provoking and living with a constant fear of sexual attack that would, in any case, be inimical to the peace of mind necessary for the true "spiritual path''. Moreover, the Digambaras argue, women are more given to feelings of shame and modesty than are men and could never overcome them sufficiently to wander publicly in the nude.

Since, for all of these reasons the Digambaras posit the impossibility of nuns going naked, they ipso facto deny them any hope of spiritual liberation for the Digambaras argue that a sense of modesty indicates the failure to suppress all sexual feelings and that the wearing of clothing is but one form of keeping nonessential possessions, two factors that are absolutely out of keeping with the life of a true renunciant. Thus nudity is, for the Digambaras an absolute requirement for a genuine mendicant. Since women cannot undertake this practice it follows that they cannot be true nuns and hence one cannot attain spiritual liberation, immediately following a life in a female body.

The Svetambaras, for whom the donning of white robes is both a symbol and a requirement of the monastic life, cannot accept this position, and one is often-moved, in reading these debates, by the feeling that despite the very real animus towards women expressed by both parties to the debate and the amount of effort and time invested in it; it harbours a powerful and only occasionally explicit subtext. In other words, one feels that in their virulent attacks on the minds, souls, and bodies of women, the Digambaras are also perhaps chiefly attempting to undercut the spiritual bonafides of their Svetambara rivals, while in their somewhat grudging defense of the possibility of moksa for, women the Svetambara and Yapaniya monks are really defending their own entitlement to the term "Munis". For just as the Digambaras regard their own ksullikas and aryikas only as particularly pious laywomen so they are inclined to treat Svetambara monks themselves as pious if pretentious laymen referring to them sometimes contemptuously as jainabhasas or pseudo-Jainas. Indeed given the very attitudes expressed in the Jaina literature and in the other Indian traditional–texts towards women it is difficult to believe that the monkish authors on both sides of the issue could have regarded women in and for themselves as sufficiently interesting to sustain so intense a debate for so many centuries. More likely, this debate on the question of the possibility of strimoksa was at least to some extent a kind of protracted metaphor for a struggle over the spiritual validity of the two paths of Jains mendicancy themselves.

But this is not to say that the issues and attitudes about women and gender raised in these texts are not intrinsically of interest and even vital to our understanding of the conception of women as "the Other" in patriarchal societies in South Asia and elsewhere. For in the Jainas characteristic peeling of social and psychological constructions back to some radically constructed core, we see, I think, with unusual clarity some of the roots of misogyny in traditional as well as modern male-dominated cultures. For here, along with the usual stereotyping abuse about the "weaker sex", the fickleness of women, and their alleged sexual voracity, we have a perhaps more fundamental set of attacks deriving unambiguously from powerful and deep-seated phobic anxiety about the "uncanny" physiology of the female reproductive system. The Jaina conception of a woman inhabiting a body infested with hosts of tiny beings that, through her incessant desires and biological processes, she both creates – and annihilates, a body at, once alluring and repulsive that makes of a man both a lecher and mass murderer, and so leads him from the spiritual path directly to hell, is virtually unique in its construction, and explicitness. My feeling is that these attitudes, far from being the quaint or bizarre obsessions of a fringe religious sect, in fact lie close to the heart of the sexism that has served as a rationale for the disempowerment of women in all spheres of life, secular and spiritual, in societies of the ancient East and the modern West. It is for this reason that I believe these jaina debates on the liberation of women deserve to be read not only by scholars of Eastern religion but by thoughtful people in all areas of scholarship including anthropology, sociology, social history, psychology, arid women's studies. Particular attention to these texts and what they tell us about, the profoundly misogynistic attitudes that lie at the heart of the major religions originating in the Near East and South Asia should, I think, also be given by the authors of contempt feminist studies of these religions and their organizational structure.

[Lesson Seveteen Next Issue]

76-C, Mangal Flat No. 15, 3rd Floor, Rafi Ahmed Kidwai Road, Matunga, Mumbai-400019. Mo : 96193 / 79589 / 98191 79589. Email : kaminigogri@gmail.com

THE STORY OF UDAYAN MANTRI

By Dr. Renuka Porwal

In Jainism, the renowned King Kumarpal of Solanki dynasty is proudly referred to while singing the *Mangal-Arati* in the front of the Tirthankaras. He had a noble virtuous chief minister Udayan, who had served the nation since the time of King Siddharaj. In the 12th century, King Siddharaj built a town Karnavati in memory of his father Karnadeva. The growth and rise of Jainism began by Udayan in this newly formed Karnavati in Gujarat state. He worked hard under the reign of both Solanki Kings.

Udayan was an ordinary merchant staying at Vaghara near Jalore in Rajasthan. He and his wife Suhadevi both moved to Gujarat when they came to know about the flourishing city of Karnavati. The city was developing very fast as it had better economic prospects. The couple – Udayan and Suhadevi reached Karnavati after a long hard journey from Rajasthan. They did not know anyone, so first they went to a Jaina shrine for *darshan*. There they met a religious lady, Sravika Lachchhi who took them to her house. Later on she offered them an old house for shelter. Udayan started a small business.

Luck favoured him and he earned a good amount of money. They were happy in Karnavati and planned to renovate their house. While digging the ground, they came across a hidden treasure. Since Udayan was very honest, he rushed to Sravika Lachcchi and offered her the treasure. Sravika refused to accept the same as she had gifted the house to him, so the treasure too belonged to him.

Udayan then started a large scale business and soon became the richest man in Karnavati. In 1120 A.D. he received good status and position as the governor of Khambhat from the King Siddharaj which later on was continued by Kumarpal. As suggested by Queen Mother Minaladevi, he abolished the pilgrimage tax. His loyalty towards Solanki kings was unquestionable.

He also helped Acharya Hemachandra to hide Kumarpal from the killers sent by Siddharaj. After the death of Siddharaj, Kumarpal became the King of Gujarat. Once Kumarpal sent Udayan to overpower a gangster in Saurashtra. For this purpose he had to pass through Palitana, where he went for darshana. On top of the hill, there was a wooden shrine, where he saw a mouse moving around with a lit *cotton-batti* in his mouth. He immediately recovered it and realising the dangerous situation of the wooden temple, vowed to construct a new marble shrine. His image on camel back can be seen in Papa-punya-nibari, on the way to the main shrine at Palitana.

Udayan used his wealth to expand Jainism. He constructed several Jaina shrines at Khambhat, Dholaka, Karnavati, etc. He couldn't survive his encounter with the gangster in Saurashtra. Before he died, he took a promise from his four sons – Ambad, Bahad, Chahad and Sollak, that they would renovate the shrine of Palitana.

The pair of King Kumarpal and his minister Udayan contributed much to promote Jainism. The story of brave minister Udayan always inspires us.

THE PRAYER

- *The fewer the words, the better the prayer.*
- *To be spiritual is not to reject reason, but to go beyond it.*
- *Retual is the way we carry the presence of the secred. Ritual is the spark that must not go out.*
- *Worship is the highest act of which man is capable. It not only stretches him byond all the limits of his finite self to affirm the devine depth of mystery and holiness in the living and eternal God, but it opens him at the deepest level of his being to an act which unites him most realistically with his fellow man.*
- *Prayer, the act of worship, takes a passing moment something smaller and makes it last forever.*
- *A single grateful thought towards heaven is the most complete prayer*

Udayan Mantri - By Dr. Renuka Porwal, Mob.: 098218 77327

Udayan was an ordinary merchant from Vaghara near Jalore. He and his wife Suhadevi both moved to Karnavati to earn their livelihood. First they went to a Jaina shrine for darshan. There they met a Sravika Lachchhi who offered them an old house for shelter.

While digging to renovate their house, they came across a hidden treasure. Honest Udayan offered it to Sravika Lachcchi, which she refused to accept. With that money, he started a full scale business. He was appointed as the governor of Khambhat by the King Siddharaj and also by King Kumarpal. He abolished the pilgrimage tax as suggested by Queen Mother Minaladevi.

Once at Palitana, he saw a mouse moving with a lit cotton-batti. Realising the danger to the wooden temple, he vowed to replace it with marble. An encounter with a gangster proved fatal for him, but before death he took a promise from his four sons- Ambad, Bahad, Chahad and Sollak that they would renovate the shrine of Palitana.

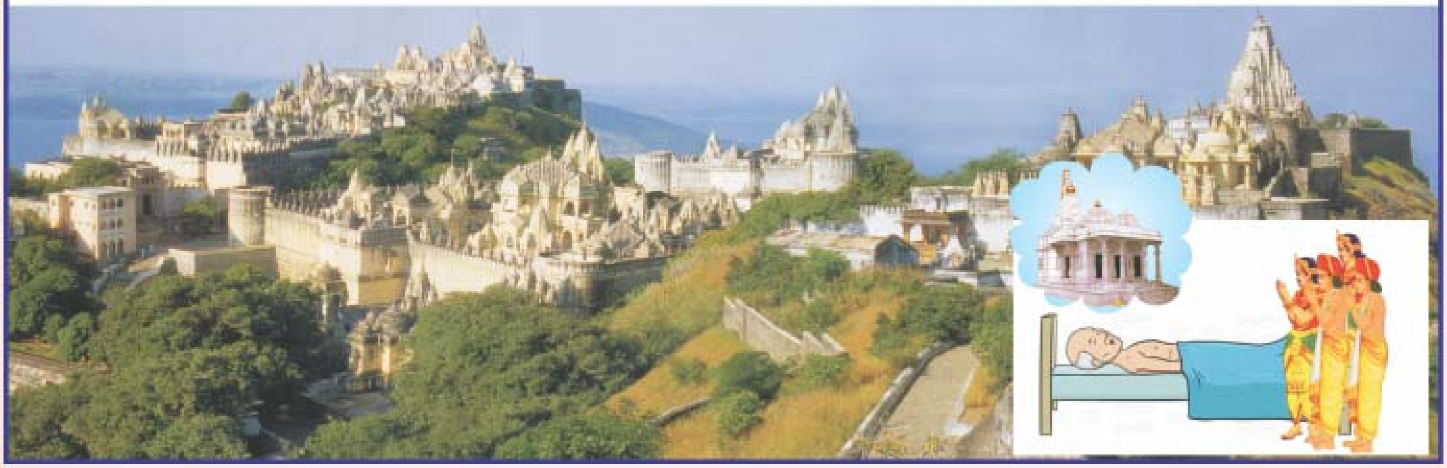

Licence to post Without Pre-Payment No. MR/TECH/WPP-36/SOUTH/2017, at Mumbai-400 001.
Regd. With Registrar of Newspapers for India No. MAHBIL/2013/50453 Published on 16th of every month & Posted at Patrika Channel sorting office Mumbai-400 001 On 16th of every month o Regd. No. MCS/147/2016-18

નાનકડા જીવનમાં બધા જ અનુભવો મેળવવા શક્ય નથી ત્યારે અન્યના અનુભવોમાંથી શીખવાની અપેક્ષા રહે તે સ્વાભાવિક છે. તેથી આપણે શરૂ કરી છે અંતિમ પત્રની શ્રેણી,

'જો હોય મારો આ અંતિમ પત્ર તો...'

'પંથે પંથે પાથેય'નો વિસ્તાર આજે વિદ્વાનોની કલમના અનુભવ તરફ દોરી રહ્યો છે. શબ્દો, એ મનુષ્યની ગેરહાજરીમાં પણ સાક્ષાત્કાર કરાવતાં રહે છે. આપણી આસપાસ ચિંતકો, સાહિત્યકારો, મીમાંસકો, યોગીઓ સહુની હાજરી, હૃદયને શાતા આપે છે. જીવનના અનુભવો-સમૃદ્ધિને વિદ્વાનો કયા શબ્દોમાં આપણી પાસે મુકી આપે? અને પોતાના પ્રબુદ્ધ વાચકો પાસે સ્વજન બની હૃદય ઠાલવે છે, વિચારો વહેતા કરે છે અને અનુભવો સીંચીને વારસારૂપે આપણને કેવી અનુપમ ભેટ આપે છે, તે આ કટારનો ઉદ્દેશ છે.

–તંત્રી

'જો હોય મારો આ અંતિમ પત્ર તો...'

જે કંઈ કરી શકાય તે કરો – જે કંઈ થાય તે થવા દો!

■ ચંદ્રકાંત શેઠ

મારા જીવનનો અંતિમ પત્ર હોય કે ડાયરીનું પાનું હોય તો તેમાં હું શું લખી જવા ઇચ્છું તે જાણવાની તમારી અપેક્ષા છે. ખરેખર તો બહેન, જેમ જેમ ઉંમરનાં વજનિયાં મારા પલ્લામાં ખડકાતાં જાય છે, ઉમેરાતાં જાય છે તેમ તેમ મને પાછા વળીને સિંહાવલોકનની રીતે જે કાંઈ જીવન પસાર કર્યું તેનું ઝલકદર્શન કરી લેવાનું મન થાય છે અને મને ત્યારે એમ થાય છે – ખરો ખેલ ચાલ્યો આપણો! ભગવાને ખરો રમાડ્યો! ગોપાલે ગજબનો નચાવ્યો! કેટકેટલા સ્વાદ અને કેટકેટલા રંગ! કેવા કેવા સંગ અને કેવા કેવા સંબંધ! ક્યાં ક્યાં ચડ્યા ને કેવું કેવું પડ્યા! કેટલું ભમ્યા ને કેટલું ભૂલ્યા! લાગે છે ભવની ભવાઈનો એક ખેલ તો મારા નિમિત્તે જ ભજવાઈ ગયો! હવે શું? આસપાસ શબ્દો જ શબ્દો – Words.... Words... પણ અણીની પળે કામ આવે એવા કામગરા શબ્દો કેટલા? ક્યારેક એમ પણ થાય છે કે 'मौनं सर्वार्थसाधनम्।' આંખકાન વગેરે જ્ઞાનેન્દ્રિયોને જે ઝીલવું હોય તે ઝીલે – જે ગ્રહવું હોય તે ગ્રહે; આપણે તો જીભને જરાયે હલચલ નહીં કરવા દેવાની – શાંત જ રાખવાની! કલમ પકડનારા આંગળાંનેય કહેવાનું: 'તમેય બદ્ધાંજલિ જ રહો! કશું લખવું નથી; કશું કહેવું નથી. મૂંગા મૂંગા જે કંઈ પંડમાં અને પંડને વિશે થયાં કરે તે અનુભવતા રહો! અને આવુંયે જે કેટલુંક અનુભવાય છે તે માટે ભગવાન પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાની લાગણી ઊભરાય તે ઊભરાવા દો. જે કંઈ આપણા થકી થાય છે એ 'સાંઈયાં સે સબ કુછ હોત હૈ' – એ રીતે પ્રતીત થાય છે ને આપણને આપણા હોવાપણા *(being)* તથા થવાપણા *(becoming)*ની સાર્થકતા સમજમાં આવે છે. આપણે આ દુનિયામાં આવ્યા અને તેના કારણે જે કંઈ થયું તેમાં કેવળ આપણી જ ઇચ્છા હતી એવું શા માટે માનવું? આપણી ઇચ્છામાં પરમાત્માની ઇચ્છાનો જ પડઘો પામી ન શકાય? આપણે આપણી 'એક્સપાયરી ડેટ' આવતાં જ્યારે અહીંથી વિદાય થશું ત્યારેય એટલું જ બતાવવાનું થશે કે 'અમારો પડદો પડ્યો, અમારો ખેલ પૂરો થયો; તમે તમારો પાઠ ભજવતાં બજવતાં ખેલ ચાલુ રાખો અને રંગમંચનો રંગ સૌને માણી લેવાની મોજ અકબંધ રહે માટે જે કંઈ કરી શકાય તે કરો – જે કંઈ થાય તે થવા દો.'

આપણને આ દુનિયાના રંગમંચ પર ખેલમાં ઉતારનારની તો મકસદ મને આ જ લાગે છે: `The show must go on...' આપણા જીવનના ચોપડામાં છેલ્લે પાને પણ આવા જ શબ્દો વાંચવા મળે એ જ મને તો ઇષ્ટ લાગે છે. शुभम् भवतु। ***

૯-બી, પૂર્ણેશ્વર ફ્લેટ્સ,
ગુલબાઈ ટેકરા પર,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫.
ઘરનો ફોન : ૨૬૩૦૦૯૨૮.

To,

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Pushpaben Chandrakant Parikh on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor:Sejal M. Shah.